

ПВНЗ УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.

№5 (17), 2018

Івано-Франківськ
Університет Короля Данила
2018

Засновник та видавець
ПВНЗ Університет Короля Данила

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB №17191-5961 ПР від 23.11.2010

Журнал включений до переліку наукових фахових видань
(Наказ МОН України №1328 від 12.12.2015 р.)

Мови видання
українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради ПВНЗ Університету Короля Данила
(протокол № 11 від 28.05.2018 р.).

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2018. – №. 5 (17). – 181 с.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Короед С. О. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, доцент; заслужений діяч науки і техніки України;
Короед С. О. – доктор юридичних наук;
Скоморовський В. Б. – доктор юридичних наук, доцент;
Басиста І. В. – доктор юридичних наук, професор;
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гусарев С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Зайчук О. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ, заслужений юрист України, экс-суддя Конституційного Суду України;
Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;
Стратонов В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Махарадзе А. А. – кандидат юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент;
Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ВИПУСК:

Федик Л. Б. – кандидат історичних наук, доцент.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Луцький А. І.

Перспективи позитивістської ідеології в умовах глобалізації (історико-правовий аспект).....8

Луцький М. І.

Правові засади реалізації ідеї соборності (до 100 річчя з моменту створення ЗУНР).....14

Євдокимов В. В.

Правові засади системи парламентаризму Австро-Угорщини,
та особливості її реалізації в Галичині.....18

Зварич Р.В.

Процес формування та реалізації регулятивної функції капіталістичного права.....22

Биркович О. І.

Концепт правди в судовій системі Київської Русі 28

Волковецька С.В.

Правове виховання молоді як необхідна умова української демократії.....36

Книш В.В.

Перспективи розвитку інституту конституційно-правової відповідальності в Україні.....41

Андрухів О. І.

Порівняльна характеристика правових заходів радянського та польського урядів
міжвоєнних десятиліть у сфері протидії дитячої безпритульності 48

Федик Л. Б.

Правова культура учасників виборчого процесу у східній Галичині
кінця XIX – початку XX століття.....53

Віконський В. В.

Теоретично-правовий аналіз поліфункціональності сучасного українського права 60

Веркалець І. Д.

Правова психологія в механізмі реалізації права.....66

Аронов Я.

Правова культура юриста 72

Довганич В. А.

Ідеологія соціал-демократичного спрямування та етапи її трансформації
у правовій свідомості галичан кінця XIX – початку XX ст.....78

Кузь С. В.

Концепція функціональності в теорії природного права 84

Шевчук Л. В.

Відображення правової ідеології в конституційних актах
Західноукраїнської Народної Республіки 88

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ,
ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Івасин О. Р.

Судовий контроль за виконанням судових рішень
в адміністративному судочинстві: спеціальні способи 93

Миколаєнко Ю. І.

Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання
в основних концепціях сучасного праворозуміння 101

Жуковська Л. А.

Проблеми законодавчого визначення завдань спеціально уповноважених суб'єктів
у сфері протидії корупції в Україні 107

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Бабецька І. Я.

Класифікація інтересу як цивільно-правової категорії.....112

Гуйван П. Д.

Часова визначеність національної правової системи.....117

Піцик Х. З.

Правовий статус спадкоємців при спадкуванні за законом 124

Саветчук В. М.

Виконання та відповідальність за невиконання договору про злиття (приєднання)
за законодавством України та ЄС 133

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

Стратонов В. М., Чесакова М. С.

Тактика проведення слідчого експерименту в умовах протидії розслідуванню злочинів.....139

Шахова К. В.

Сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам
проти статевої свободи та статевої недоторканності особи 145

Габуда А. С., Сав'юк О. В.

Проблеми криміналізації шантажу 151

Гуцуляк М. Я., Равлюк І. І.

«Параметризація поняття корупції в нормативно-правовій площині:
дефініції, ознаки та проблеми регламентації».....156

Огерук І. С.

Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та Республіки Молдова
у сфері протидії корупції.....162

Плескач О. Ю.

Окремі особливості оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень
за фактом розшуку осіб, зниклих безвісти 168

Дан А. В.

Причини та умови використання малолітньої дитини
для заняття жебрацтвом в Україні 174

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Lutskyy A. I. Prospects of positivist ideology in the context of globalization (historical and legal aspect).....	8
Lutskyy M. I. Legal basis for the implementation of the idea of catholicity (to the 100th anniversary since the creation of the ZUNR).....	14
Evdokymov V. V. The legal framework of the parliamentary system of Austria-Hungary, and the peculiarities of its implementation in Galicia	18
Zvarych R. V. The Process of Formation and Implementation of Regulative Function of Capitalistic Law.....	22
Byrkovych O. I. Concept of truth in the Kyiv Russian judiciary.....	28
Volkovetska S. V. Legal education of young people as a necessary condition for Ukrainian democracy	36
Knysh V. V. Prospects for the development of the institution of constitutional and legal responsibility in Ukraine.....	41
Andrukhiv O. I. Comparative characteristics of the legal measures of the Soviet and Polish government of the interwar decades in the field of counteracting homeless children.....	48
Fedyk L. B. Legal culture of participants of electoral process in Eastern Galicia of the end of XIX – the beginning of the XX century	53
Vikonsky V. V. Theoretical and legal analysis of polyfunctionality of modern Ukrainian law.....	60
Verkalets I. D. Legal psychology in the realization of law.....	66
Aronov Yan Legal culture of a lawyer.....	72
Dovhanych V. A. The ideology of the social-democratic direction and the stages of its transformation in the legal consciousness of Galicians late XIX – early XX century.....	78
Kuz S. V. The concept of functionality in the theory of natural law.....	84
Shevchuk L. V. Shevchuk LV Representation of legal ideology in constitutional acts of the Western Ukrainian People's Republic	88

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Ivasyn O. R.

Judicial control over the execution of court rulings
in administrative proceedings: special methods.....93

Mykolaenko J. I.

Human rights to freedom of movement and free choice of place living
in the basic concepts of modern legal thinking 101

Zhukovska L. A.

Problems of legislative definition of tasks of specially authorized subjects
in the field of combating corruption in Ukraine.....107

CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Babetska I. Y.

Classification of interest as a civil law category.....112

Guyvan P. D.

Temporary determination of the national legal system.....117

Pitsuk K. Z.

Legal status of the legal heirs.....124

Savetchuk V.M.

The implementation and responsibility for non-fulfillment of the merger (absorption)
Agreement under the legislation of Ukraine and the EU.....133

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION

Stratonov V. M., Chesakova M. S.

The tactics of the investigative experiment in the context of countering
the investigation of crimes.....139

Shakhova E. V.

The current state of legal regulation of operational-search counteraction to crimes against sexual
freedom and sexual inviolability of the person 145

Gabuda A. S., Savyuk O. V.

Problems of criminalization of blackmail.....151

Gutsulyak M. Ya., Ravlyuk I. I.

Parametrization of the concept of corruption in normatively-legal area: definitions,
features and problems of relementation.....156

Ogeruk I. S.

Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the Republic of Moldova
in the field of combating corruption 162

Pleskach A. Yu.

Separate features of the operational-search support of criminal proceedings
in connection with the search for missing persons 168

Dan A. V.

Cuses and conditions for the use of a young child to engage in begging in Ukraine.....174

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.1

Луцький Андрій Іванович,
доктор юридичних наук, доцент,
ректор ПВНЗ Університету Короля Данила

ПЕРСПЕКТИВИ ПОЗИТИВІСТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті подається авторське бачення стосовно перспективи позитивістської ідеології в умовах глобалізації. На основі аналізу філософсько-правової доктрини позитивізму, виділяється три рівні її впливу на правову ідеологію. Здійснюється чітке розмежування ідей позитивізму, неопозитивізму та постпозитивізму та їх застосування в наш час. Автор приходять до висновку, що позитивізм не може охопити всю структуру правової ідеології, виходячи із вітчизняних суспільно-правових реалій. Вагомим негативом позитивізму, в умовах сьогодення, визначається його неспроможність відобразити ідеологічні вектори функціонування та розвитку права у динамічній системі суспільних взаємовідносин.

Ключові слова: правова ідеологія, позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, філософія права, буття.

Постановка проблеми. Процес формування правової ідеології пройшов тривалий процес еволюції, на який впливали не тільки правові системи країн до складу яких входили українські землі, а й правосвідомість громадян, яка змінювалася в залежності від суспільних обставин. Відповідно, в наш час, правова ідеологія реалізовується в межах попереднього історичного досвіду. Зважаючи на радянське минуле, та намагання утвердити сучасні демократичні цінності, традиційним для нашої правової системи була ідеологія позитивізму. Сам позитивізм, це складна філософсько-правова ідея, основні підходи якої до правової ідеології варто розділити на кілька рівнів. Кожен з цих рівнів по різному реалізовується в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомими сучасними дослідниками правової ідеології та впливу на неї позитивізму є Г. Ф. Шершеневич, С. В. Пахман, Є. В. Васильовський, Д. Д. Грім, Н. І. Палієнко, А. Різдяний та ін.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. Б. Бунчука, В. Б. Ковальчука, О. В. Костира, Є. М. Причепія, Г. Спенсера, М. Г. Тура, А. М. Черниша та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення перспективи реалізації позитивістської ідеології в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення праць видатних філософів сучасності та минулого, зокрема, І. Канта, А. Пуанкаре, Ф. В. Тарановського, Б. Рассела, Р. Карнапа, М. Шліка, Л. Вітгенштейна, К. Поппера, І. Лакатоса, Т. Куна та ін., дозволяє нам дійти наступних уявлень щодо правової ідеології з позицій позитивізму.

Позитивізм – філософський напрям, що трактує правову ідеологію на наступних рівнях:

- за канонами класичного позитивізму правова ідеологія представлена у формах: 1) підпорядкування образів мислення результатам спостереження (О. Конт, Г. Спенсер); 2) на основі емпіріокритицизму, де відправним пунктом пізнання виступає не мислення чи суб'єкт, не матерія або об'єкт, а досвід в тому вигляді, в якому він безпосередньо набувається людьми (Р. Авенаріус, Е. Мах);

- з позицій неопозитивізму позитивним знанням про правову ідеологію є знання, виражене в висловлюваннях, зміст яких визначається спостереженням (логічний позитивізм);

- результатом попередніх кроків у цій площині є трактування правової ідеології за критеріями постпозитивізму.

Перший рівень. Вивчення фундаментальних наукових праць філософів XIX ст. Е. Лінттре, Е. Ренана, Дж. С. Мілля, Г. Спенсера, Я. Молешотта, Е. Геккеля, Н. К. Михайловського, П. Л. Лаврова та ін. дозволяє стверджувати, що засновнику позитивізму О. Конту ще в 30-х рр. XIX ст. вдалося широко поширити світоглядні уявлення про суспільний устрій з позицій позитивізму. Це мало значущий вплив на науку та культуру тих часів [8].

Враховуючи, що деталізація у цьому руслі лежить поза межами нашого дослідження, обмежимося лише зосередженістю на позитивістському трактуванню правової ідеології та її наслідків. На основі вивчення першоджерел, ми сформулювали основні ідеї класичної позитивістської трактовки правової ідеології та результатів її застосування (наслідків).

Перша форма такого трактування полягає у наступному:

- відмова від пошуку сутності правопорушень та ідеологічна установка на опис правових явищ (феноменалізм);
- практика принципу індуктивізму, що, відповідно, впливає на свідому заборону злочинної поведінки та пошук ідеологічно-правових абсолютів;
- ідеалізм в розумінні права та суспільства, зведення складних правових процесів розвитку до простого поєднання, інтеграції та диференціації;
- негативне ставлення до ідеологічних революцій та орієнтація на методи поступового переходу між рівнями розвитку права у суспільстві.

Тобто, ідеологічний базис першої форми позитивізму у контексті трактовки правової ідеології – це прогрес у стані правопорядку (прогрес у правових наслідках застосування ідеології).

Друга форма класичної позитивістської трактовки правової ідеології представлена емпіріокритицизмом (Е. Мах, Р. Авенаріус та ін.). Відмінність даного рівня від попереднього полягає не в побудові системи правової ідеології як наукового знання, а в створенні теорії наукового знання правової ідеології.

На відміну від науки, правова ідеологія уособлює бажане уявлення про право та становить собою, на наш погляд, мету досягання такого уявлення. Виражені у формі загальності інтереси суспільства або його частини представлені у вигляді знань про ідеальне соціально-правове життя суспільства, задаючи на цій основі оцінку бажаності або небажаності того чи іншого соціального буття.

Соціокультурні підстави й передумови для позитивістського погляду на правову ідеологію були сформовані до середини XIX ст. До їх числа належать наступні:

- суттєве зростання, порівняно з XVIII ст., відносної самостійності права як науки та усвідомлення її безпосередніх зв'язків із ідеологією;
- масова орієнтація нової європейської ідеології на результати соціальних експериментів та систематичних спостережень щодо практичної дієвості теоретичних правових положень як на свій фундамент;
- тісний зв'язок правової ідеології з практикою та наявністю/відсутністю результатів правозастосування в ідеологічних цілях;
- високий престиж права в суспільстві, в тому числі з точки зору розуміння його визначного ідеологічного значення.

Створення позитивістської теорії наукового знання щодо правової ідеології ускладнено тим, що досліджуваний предмет вже має сукупність системно упорядкованих поглядів, які виражають інтереси різних соціальних груп та правовідносин між їх членами. На цій основі:

- усвідомлюються та оцінюються наслідки правозастосування відносно їх відповідності ідеологічному фундаменту правовідносин осіб, спільностей, соціальної дійсності в цілому;
- обґрунтовується необхідність перетворення, вдосконалення або зміни радикальної правової ідеології (наприклад, через соціально-політичні революції).

Ми вважаємо, що таку позицію можна означити як відносно самостійну у позитивістській філософській течії, яка може бути іменована ідеологічно-правовою парадигмою суспільного буття. Її предметом є аналіз співвіднесення ідеологічних понять та положень права як науки з метою прояснення їх сенсу. Це відбувається за рахунок логічного підходу, наприклад, через те, щоб

здійснити перехід від правових висловлювань до ідеологічних пропозицій, які можуть бути співставлені з чуттєвими даними.

Позитивістами була висунута гіпотетико-дедуктивна модель наукового знання про правову ідеологію, згідно якою [7, с. 17]:

- правові узагальнення – по суті гіпотези, їх висування – ідеологічний процес;
- процес вибору, прийняття ідеологічної теорії відбувається логічним шляхом порівняння продуктів правотворчості з правовими фактами.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що позитивістська трактовка правової ідеології полягає у розгляді її як результату впровадження ідеалів права ресурсами правозастосування: шляхом емпіричного дослідження права, його змісту, структури, методів та розвитку, відображення у правовому житті суспільства.

Проаналізувавши дослідження О. Б. Бунчука [1] та О. В. Костира [3] можна прийти до висновку, що основними завданнями правової ідеології з позитивістської точки зору є створення:

- загальнонаукових ідеологічних засад шляхом узагальнення змісту права та наслідків впровадження ідеологічних норм правозастосування;
- загальної методології права шляхом узагальнення реальної пізнавальної діяльності провідних ідеологів. В основі побудови такої методології має бути вивчення того, як самі дослідники отримують факти та яким чином обґрунтовують закони і теорії;
- теорії соціальних функцій права шляхом емпіричного дослідження реальних взаємозв'язків між правом та ідеологією.

Загалом позитивістська модель світоустрою базується на тому, що джерелом, основою і критерієм істинності права може бути лише емпіричний ідеологічний досвід. Валідним методом відкриття, ідеологічного обґрунтування правових законів та їх причинно-наслідкових зв'язків позитивісти вважають індуктивний метод.

Отже, класичне позитивістське трактування правової ідеології та її наслідків можна представити так: правова ідеологія має бути звільнена від світоглядної і ціннісної інтерпретації, яку надавала всім культурологічним явищам традиційна філософія. Відмова від доктринерства, догматизму та метафізичних уявлень щодо пошуку першопричин права та субстанціональних ідеологічних засад у ньому, призводить до розгляду позитивістами правової ідеології як системи знань та вчень про правове перетворення світу, а її наслідків – як результатів спрямування процесів законотворчості та суспільного устрою на правовий прогрес.

Другий рівень позитивістської трактовки правової ідеології представлений неопозитивізмом – філософською течією, основним завданням якої є боротьба з метафізикою. Правова ідеологія тут зводиться до упорядкування фактів в межах системи понять ідеології, права та правозастосування.

Неопозитивізм набув поширення з 40-х років XX ст. та вважався прогресивною філософською течією. Він надав нового вигляду позитивістській трактовці правової ідеології завдяки працям Б. Рассела, Л. Вітгенштейна, М. Шліка, Р. Карнапа, Г. Рейхенбаха та ін.

Спочатку неопозитивізм існував у формі логічного позитивізму, а потім був доповнений філософією лінгвістичного аналізу. Відповідно, основу загальної моделі позитивістської трактовки правової ідеології на таких засадах, на нашу думку, складають наступні передумови:

- правова ідеологія має два основних рівні: емпіричне і теоретичне відображення, де друге частково зводиться до першого та контролюється ним;
- правова ідеологія у позитивістському контексті – це дедуктивно (на відміну від індуктивної позитивістської течії) організована система висловлювань про основні ідеології досліджуваної правової сфери;
- застосування положень правової ідеології завжди має певні наслідки, як цілком прогнозовані, так і непередбачувані;
- єдиним критерієм істинності та обґрунтованості ідеологічних теорій повинен бути ступінь їх відповідності правовій реальності та дієвості застосування права.

Представниками неопозитивізму здійснене структурування понятійного апарату відносно правової ідеології та ефективності її правозастосування [2, с. 96]. Увага в ньому зосереджена на значенні правових понять та ідеологічних проблем, які ними зумовлюються. Зокрема,

категоріальний інструментарій філософського підходу до тематики правової ідеології має наступні ознаки:

- структурно-елементний аналіз правової ідеології спирається на принцип множинності структур правової системи суспільства, що дозволяє виявити системоутворюючі наслідки правозастосування;

- сучасна правова ідеологія, яку дослідники вважають прийнятною для впровадження у правові державні системи індустріального типу [2, с. 104], відповідає ліберальному типу політичної системи суспільства;

- правова ідеологія виступає значущим елементом правової системи суспільства та відрізняється властивостями, що обумовлюють її особливе значення. Наприклад, вона може замішувати інші структурні елементи правової системи у громадянському суспільстві;

- правова ідеологія та правозастосування є взаємопов'язаними елементами правової системи сучасного суспільства та виступають критеріями оцінки ефективності низки характеристик правової дійсності (системи правових ідей, механізмів реалізації цих ідей, діяльності системи державних й громадських інститутів, впровадження положень правової ідеології в правосвідомість тощо);

- основні ідеї правової ідеології – це ідеї порядку, справедливості, створення громадянського суспільства;

- значущість правової ідеології в суспільно-політичному та громадському устрою найбільш помітна в державах романо-германської правової сім'ї;

- основне значення правової ідеології як елементу правової системи пов'язане з суспільним сприйняттям громадянських обов'язків, авторитетності влади тощо;

- правова ідеологія сприяє балансу між суспільними інтересами осіб та їх груп;

- правова ідеологія здійснює вплив на правосвідомість, а ступінь авторитетності державної правової політики, на наш погляд, стимулює ефективність правозастосування;

- ідеологія сучасної світської держави базується на правовій ідеології, яка виступає ознакою цивілізованості даного суспільства.

У вищезазначеному контексті правова ідеологія з позицій неопозитивізму, на наш погляд, може трактуватися як така, що в якості шляхів впровадження обирає філософствування за допомогою формальної математичної логіки [6, с. 75]. Наприклад, всі судження, які коли-небудь висловлювалися стосовно позитивістської правової ідеології, можна поділити на три взаємовиключних класи:

- аналітичні висловлювання, тобто ті, які ґрунтуються на принципах логіки права та соціальних реаліях та відображаються шляхом логічного аналізу їх мовної форми без звернення до яких-небудь фактів;

- синтетичні висловлювання, до яких відносяться всі положення наукових досліджень. Можуть відображатися через безпосереднє або опосередковане (визначеними логічними перетвореннями) зіставлення їх із даними чуттєвого досвіду;

- безглузді висловлювання, що не відповідають жодному із вказаних вище пунктів (не містять змістовної інформації, тавтологічні за своєю природою чи представлені «метафізичними» філософськими висловами).

Отже, неопозитивістська трактовка правової ідеології представлена, насамперед, логічним аналізом ідеологічних понять через звернення до правових фактів. А висновок про істинність висловлювань щодо права в ідеологічному контексті, відповідно до неопозитивістської концепції, має формулюватися за допомогою безпосереднього або опосередкованого зіставлення їх із даними правозастосування та наслідками впровадження правової ідеології, тобто бути результатом аналізу чуттєвого досвіду.

Третій рівень. Для повноти висвітлення проблеми необхідним є висвітлення трактування правової ідеології у тій площині позитивізму, яка прийшла на зміну неопозитивізму. Мова йде про новий напрям у філософії – постпозитивізм. Цей етап розвитку представлений працями визначних філософів другої половини ХХ ст. К. Поппера, Т. Куна, Я. Лакатоса, С. Тулміна, Я. Фейєрабенда, Д. Агассіта ін.

Варто погодитися з думкою В. Б. Ковальчука [2] та Є. М. Причепія [5], що представники постпозитивізму розмежовують сфери ідеології та права. Ідеологічне тут виступає як певні обмеження, стримуючий фактор проти поширення зловживань на правовому ґрунті. Критичний раціоналізм постпозитивізму протиставляється емпіризму неопозитивістів й у досліджуваному нами контексті відображається у тому, що виступає як найважливіша характеристика наукового підходу до явища правової ідеології.

Тобто, неопозитивістську правову ідеологію можна назвати раціоналістичною та такою, що характеризується:

- відкритістю для критики, яка спирається на факти правозастосування і наукову методологію;
- відмежуванням правової ідеології від метафізики завдяки постулату, що вона принципово не є остаточною, а лише проміжною інтерпретацією досконалої правової дійсності бажаного майбутнього.

У такому контексті правова ідеологія може розглядатися як постійно прогресуючий кумулятивний процес вдосконалення уявлення про ідеальне право для правового (громадянського) суспільства. Теорії постпозитивізму ґрунтуються на уявленні про правову ідеологію як систему правових ідеалів, що сприяють:

- загальному зростанню супутніх знань (соціологічних, політичних тощо);
- постійному переходу від одних правових проблем до інших;
- відмові від об'єктивного характеру істинності ідеалів та абсолютизації їх плюралістичного характеру.

- сприйняттю правової ідеології як такої, що включає принцип фальсифікації, тобто принципову можливість до спростування будь-якого свого положення (здатність виключати можливість деяких подій) [4, с. 28].

Порівняння цих положень з сучасними науковими дослідженнями дозволяє стверджувати, що досвід представників позитивізму є дещо сумнівним із наукової точки зору. Зокрема, історія розвитку правової ідеології свідчить про те, що позитивістський підхід до неї показав неспроможність охопити всю її структуру. Остання, як вказують науковці, значно складніша уявлень позитивістів про неї.

Висновки. Таким чином, проведене нами узагальнення щодо позитивістської трактовки правової ідеології та її наслідків дозволяє запропонувати наступні висновки:

- згідно з постулатами класичного позитивізму, що правова ідеологія – це система знань та вчень про правове перетворення світу, її наслідки – результати спрямування процесів законотворчості та суспільного устрою на правовий прогрес;
- неопозитивізм розглядає правову ідеологію як аналіз ідеологічних понять через звернення до правових фактів, істинність яких перевіряється через безпосереднє або опосередковане зіставлення їх із даними чуттєвого досвіду правозастосування, тобто її наслідки;
- постпозитивізм пропонує уявлення, що правова ідеологія становить собою прогресуючий кумулятивний процес вдосконалення бачення ідеального права у правовому (громадянському) суспільстві;
- основним недоліком позитивістської трактовки правової ідеології є неможливість позитивізму як філософської течії відобразити ідеологічні вектори функціонування та розвитку права у динамічній системі суспільних взаємовідносин.

Список використаних джерел

1. Бунчук. О. Б. Сучасний юридичний позитивізм: метод. матеріали / О. Б. Бунчук, О. П. Донченко. – Чернівці: Рута, 2013. – 47 с.
2. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці / В. Б. Ковальчук. – К.: Логос, 2011. – 389 с.
3. Костира О. В. Філософсько-правові аспекти наукової спадщини Ф. В. Тарановського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / О. В. Костира. – О.: Нац. ун-т «Одес. юрид. акад», 2013. – 21 с.

4. Луцький А. І. Позитивіська інтерпретація правової ідеології та межі її застосування в сучасній Україні / А. І. Луцький // Науково-Інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. – Вип. №9. – С. 26-31.
5. Причепій Є. М. Філософія: підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – 3-тє вид., стер. – К.: Академвидав, 2009. – 592 с.
6. Спенсер Г. Социальная статика: изложение социальных законов, обуславливающих счастье человечества: адапт. пер. с англ. / Г. Спенсер. – К.: Гамма-принт, 2013. – 496 с.
7. Тур М. Г. Легітимація права: правовий позитивізм / М. Г. Тур // Вісн. Черкас. ун-ту.: серія Філософія. – 2009. – Вип. 154. – С. 14-23.
8. Черныш А. М. Истоки политической науки / А. М. Черныш – О.: Одес. нац. мор. ун-т., 2011. – 242 с.

**Луцкий А. И. Перспективы позитивистской идеологии в условиях глобализации
(историко-правовой аспект)**

В статье дается авторское видение относительно перспективы позитивистской идеологии в условиях глобализации. На основе анализа философско-правовой доктрины позитивизма, выделяется три уровня ее влияния на правовую идеологию. Осуществляется четкое разграничение идей позитивизма, неопозитивизма и постпозитивизма и их применение в наше время. Автор приходит к выводу, что позитивизм не может охватить всю структуру правовой идеологии, исходя из отечественных общественно-правовых реалий. Весомым негативом позитивизма, в условиях, определяется его несостоятельность отразить идеологические векторы функционирования и развития права в динамической системе общественных отношений.

Ключевые слова: правовая идеология, историко-правовая мысль, политические партии, либерализм, позитивизм, тоталитарный режим.

**Lutskyi A. I. Prospects of positivist ideology in the context of globalization
(historical and legal aspect)**

The article provides the author's vision regarding the perspective of a positivist ideology in the context of globalization. Based on the analysis of the philosophical and legal doctrine of positivism, three levels of its influence on the legal ideology are distinguished. A clear distinction is made between the ideas of positivism, neo-positivism and post-positivism and their application in our time. The author comes to the conclusion that positivism cannot cover the whole structure of legal ideology, based on domestic social and legal realities. Significant negative positivism, in the conditions determined by its failure to reflect the ideological vectors of the functioning and development of law in a dynamic system of social relations.

Key words: legal ideology, historical and legal thought, political parties, liberalism, positivism, totalitarian regime.

Надійшла до редакції 15 березня 2018 р.

УДК 340.1

Луцький Мирослав Іванович,
доктор юридичних наук, доцент,
перший проректор
ПВНЗ Університету Короля Данила

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ СОБОРНОСТІ (ДО 100 РІЧЧЯ З МОМЕНТУ СТВОРЕННЯ ЗУНР)

У статті основна увага зосереджена на дослідженні етапів юридичного оформлення Акту злуки УНР та ЗУНР, зокрема, виділено три етапи, яким дається детальна характеристика в ракурсі дослідження взаємовідносин між УНР та ЗУНР в умовах інтеграційних процесів на українських землях. Розглянуто підготовчий етап, на якому відбулося досягнення попередньої домовленості про об'єднання українських земель в єдину державу. Особливу увагу акцентовано на об'єднавчому етапі, який є центральним в юридичному оформленні Злуки українських земель і під час якого було підписано, оголошено і ратифіковано Акт злуки.

Ключові слова: Акт злуки, УНР, ЗУНР, інтеграційні процеси, етапи злуки УНР та ЗУНР.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. створив умови для українських земель підняти питання про соборність. Події, які охоплювалися метою з'єднання українських земель шляхом спільної боротьби для відновлення власної державності, стали важливою частиною історії Української держави. Акт Соборності став могутнім виявом волі українців до етнічної й територіальної консолідації, свідченням їх динамічної самоідентифікації, становлення політичної нації та прагнення жити в одній державі. Для збагачення досвіду сьогодення особливо важливим є дослідження питання юридичного оформлення Акту Злуки, як центрального фактора державотворчих та інтеграційних процесів ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика питання злуки УНР та ЗУНР в історичній та правовій науці не нова. Вона була досліджена багатьма вченими-науковцями. Серед них В. Б. Гарін, О. Карпенко, В. В. Книш, М. Кугутяк, В. Кульчицький, Т. Папакіна, Б. Тищик, С. Ярославин та ін. Проте, питання юридичного оформлення Акту Злуки не є всебічно і вичерпно досліджені, а тому потребують додаткового вивчення саме у розрізі взаємозв'язку юридичної науки з іншими суспільнознавчими науками.

Постановка завдання. Метою дослідження є виокремлення та всебічна правова характеристика юридичного оформлення злуки УНР та ЗУНР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після того, як у жовтні 1918 р. почався процес розпаду Австро-Угорської імперії, західноукраїнські землі публічно заявили про своє самовизначення. 10 листопада було проголошено створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) на чолі з Президентом Є. Петрушевичем, що було несподіванкою для поляків, які мали власні плани на українські землі і тому активно протидіяли цьому.

У Львові польські військові загони на чолі з Ю. Пілсудським вже в ніч з 3 на 4 листопада почали бойові дії проти українців. Запеклі бої велися за головні стратегічні пункти міста – поштамт, вокзал, сейм, цитадель, арсенал. 21 листопада українські частини залишили Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а потім до Станіслава. До кінця 1918 року польські війська зайняли 10 з 59 повітів ЗУНР і продовжували наступ [2].

Розуміючи, що сили дуже нерівні і поодинокі вистояти не вдасться, уряд ЗУНР направив свою делегацію до Східної України для переговорів про взаємодопомогу. Складні політичні умови на Східній Україні також були фактором, які сприяли об'єднанню двох держав, бо уряд УНР також розраховував на підтримку ЗУНР (особливо армії).

Загалом, злука УНР та ЗУНР повинна була передбачати поступову уніфікацію законодавства двох держав та створення єдиного законодавства. Проте події початку ХХ ст. ускладнювали цей процес.

Досліджуючи юридичне оформлення Акту злуки, варто виділяти три етапи, протягом яких відбувалося об'єднання УНР та ЗУНР в одну державу.

Щодо першого етапу, який прийнято називати підготовчим, то тут відбулася попередня домовленість між органами державної влади УНР і ЗУНР. Хронологічно він тривав від 1 грудня 1918 р. до 3 січня 1919 р.

Саме на підготовчому етапі досягнуто попередньої домовленості про об'єднання українських земель в єдину державу. Мова в основному йде про переговори керівництва ЗУНР та УНР, наслідком яких стало підписання 1 грудня у Фастові «Вступного (прелімінарного) договору про об'єднання». Цей документ заявляв про непохитний намір республік в найкоротший строк створити єдину державу. Крім того, було задекларовано, що Західноукраїнська Народна Республіка має увійти з усією своєю територією та населенням як складова частина неподільної Української Народної Республіки, із правом територіальної автономії [3, с. 49]. Цьому посприяло усунення гетьмана П. Скоропадського від влади та відродження УНР. Оскільки діалог ЗУНР з Директорією був значно конструктивнішим, і після цього об'єднавча політика ЗУНР і УНР значно активізувалась.

Центральним в юридичному оформленні Злуки українських земель є наступний етап – об'єднавчий. Він тривав від подій 3 січня 1919 р. до 23 січня включно.

3 січня 1919 р. Українська Національна Рада постановила Ухвалу Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Цим документом Українська Національна Рада проголосила «з'єднання з нинішнім днем Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілну, суверенну Народну Республіку» [5].

Цією ж Ухвалою юридичну силу було надано Передвступному договору, укладеному 1 грудня 1918 р. між ЗУНР та УНР, та покладено обов'язок на Державного Секретаря негайно розпочати переговори з Київським урядом для «сфіналізування» договору про злуку [5].

Крім того, визначалося положення про те, що до часу зібрання Установчих зборів законодавчу владу на території Західноукраїнської Народної Республіки виконує Українська Національна Рада. Цивільні та військові повноваження поклалися на Державний Секретаріат, визначений Українською Національною Радою як виконавчий орган.

Ухвала також покладала обов'язок на Українську Центральну Раду та Державний Секретаріат створити комісію для переговорів з представниками УНР щодо реалізації її положень. Виконавши дану умову, обрана делегація 22 січня 1919 р. відправилася до Києва, де на Софіївській площі у присутності багатьох тисяч людей були зачитані Ухвала від 3 січня та Універсал Директорії про об'єднання, «злуку» обох держав і народів в єдину Українську Народну Республіку.

Щодо Універсалу, то це була свого роду відповідь директорії на ухвалу Української національної ради від 3 січня 1919 р. про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою, проголошену в Станіславі.

22 січня 1919 р. у Києві біля Софійського собору в присутності багатотисячної людності, духовенства, іноземних дипломатів відбувся урочистий акт злуки, де державний секретар Лонгін Цегельський виголосив ухвалу та передав її Голові Директорії Володимирі Винниченку. У свою чергу член директорії професор Федір Швець обнародував універсал, в якому зазначалося: «Іменем Української Народної Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української. 3-го січня 1919 року в м. Станіславі Українська Національна Рада Західноукраїнської Народної Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий орган, офіційно проголосила злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Наддніпрянською Народною Республікою – в одноцілну, суверенну Народну Республіку. Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила ту злуку, прийняла і здійснила на умовах, які зазначені в Постанові Західноукраїнської Народної Республіки від 3-го січня 1919 р. Однині воєдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина; Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Однині народ Український, визволений могутнім

поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати незроздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду» [4].

Наступного дня на сесії Трудового конгресу в Києві обидва документи були ратифіковані, що означало юридичне оформлення злуки УНР та ЗУНР. До складу Директорії було включено голову Української Національної Ради Є. Петрушевича, а державного секретаря Л. Цегельського призначено першим віце-міністром закордонних справ українського уряду, з яким мали погоджуватися всі рішення щодо взаємовідносин України з Польщею, Румунією та Чехословаччиною. ЗУНР отримала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР), яка згідно з Актом про злуку зберігала право територіальної автономії та свої органи законодавчої й виконавчої влади).

Третій (післяоб'єднавчий) етап наступив після 23 січня 1919 р. Інколи його ще називають постратифікаційний етап, на якому закладались подальші правові засади розвитку та функціонування об'єднаної Української держави. У той час особливо помітною була відмінність в баченнях правових систем урядів ЗОУНР та УНР, які відображалися поєднанням децентралізаційних та централізаційних тенденцій у державо-правотворчому об'єднанні України.

Прикладом децентралізації можна вважати Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію від 24 січня 1919 р. Щодо централізації, то доказом цього став ряд законодавчих актів, серед яких Закон «Про Надзвичайні Військові Суди», прийнятий 26 січня 1919 р., а пізніше в новій редакції 4 серпня 1920 р. та Закон від 14 лютого 1919 року «Про порядок внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці», в якому Директорія зробила спробу встановити єдину процедуру законодавчого процесу в Україні [1, с. 160].

Водночас, між урядами УНР і ЗОУНР існували серйозні суперечності, зумовлені двома головними причинами. По-перше, у міжпартійній боротьбі. Це виявилось у тому, що помірковані партії Галичини вважали Директорію надто лівою та соціалістичною. Натомість, соціалістичні партії УНР звинувачували уряд ЗОУНР у «буржуазності». По-друге, суперечності виявлялися у відмінному міжнародному становищі УНР та ЗОУНР і, відповідно, різними зовнішньополітичними пріоритетами. Головною небезпекою для ЗОУНР із перших днів її утворення становила агресія з боку Польщі. Директорії УНР, якій доводилося оборонятися одночасно від червоної та білої Росії, було не під силу втручатись у події на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Ці та ряд інших соціально-політичних причин стали визначальними факторами, які унеможливили впровадження Акту Злуки в життя.

Висновки. Таким чином, процес юридичного оформлення злуки УНР та ЗУНР відбувся у декілька етапів, кожен з яких відіграв особливу роль для досягнення основної мети – соборності, зокрема:

1. на підготовчому етапі було досягнуто попередньої домовленості про об'єднання українських земель в єдину державу. Доказом цього є підписання 1 грудня у Фастові «Вступного (прелімінарного) договору про об'єднання»;

2. центральним етапом є об'єднавчий. Це етап інтегрального волевиявлення з боку ЗУНР та позитивної відповіді з боку УНР. Надзвичайно важливими подіями цього етапу слали прийняття 3 січня 1919 р. Українською Національною Радою Ухвали Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою та Універсалу Директорії про об'єднання, «злуку» обох держав і народів в єдину Українську Народну Республіку;

3. післяоб'єднавчий етап включав в себе пошук можливостей реалізації задекларованої соборності українських земель. Для цього приймалося ряд законодавчих актів, проводилися чисельні переговори з метою досягнення балансу владних повноважень. У відносинах по управлінні державою УНР та ЗОУНР особливо відчувався принцип поєднання централізації та децентралізації.

Список використаних джерел

1. Захарченко П. П. Історія держави та права України: навч. посіб. для дист. навч. / П. П. Захарченко. – К. : Університет «Україна», 2005. – 208 с.

2. Західно-Українська Народна Республіка. Історія України: підручник / За ред. В. Б. Гаріна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12550909/istoriya/zahidno-ukrayinska_narodna_respublika.
3. Книш В. В. Конституційне оформлення об'єднання УНР та ЗУНР: встановлення конституційних повноважень та конституційно-правової відповідальності за державотворчі процеси / В. В. Книш // Університетські наукові записи. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2010. – № 1. – С. 48–55.
4. Папакіна Т. Універсал Директорії УНР про Злуку з ЗУНР / Т. Папакіна // Унікальний документ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2009/164.pdf.
5. Ухвала Української Національної Ради про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20\(01\)%2003%20uhvala%20pro%20zluku.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20(01)%2003%20uhvala%20pro%20zluku.php).

Луцкий М. И. Правовые основы реализации идеи соборности (к 100 летию с момента создания ЗУНР)

В статье обращено внимание на исследование этапов юридического оформления Акта воссоединения УНР и ЗУНР, в частности выделено три этапа, которым дается подробная характеристика в ракурсе исследования взаимоотношений между УНР и ЗУНР в условиях интеграционных процессов на украинских землях. Рассмотрены подготовительный этап, на котором произошло достижение предварительной договоренности об объединении украинских земель в единое государство. Особое внимание обращено на объединительный этап, который является центральным в юридическом оформлении соединения украинских земель, во время которого был подписан, объявлен и ратифицирован Акт воссоединения.

Ключевые слова: Акт воссоединения, УНР, ЗУНР, юридическое оформление, интеграционные процессы, этапы воссоединения УНР и ЗУНР.

Lutskyi M. I. Legal basis for the implementation of the idea of catholicity (to the 100th anniversary since the creation of the ZUNR)

In the article attention is paid to the research of juridical delivery of the Act of Union between the WUPR and UPR, three stages are defined and analyzed in the aspect of relations between the WUPR and UPR under the conditions of integration processes on the Ukrainian territory. The preparatory stage is considered on which the prior agreement on the union of the Ukrainian lands into a single state was achieved. Special attention is paid to the unification stage which is crucial to the juridical delivery of the Union of the Ukrainian lands and during which the Act of Union was signed, announced and ratified.

Key words: Act of Unity, UPR, WUPR, juridical delivery, integration processes, union stages of UNR and ZUNR.

Надійшла до редакції 19 березня 2018 р.

УДК 340.1

Євдокимов Віктор Валерійович,
доктор економічних наук, професор,
ректор Житомирського державного технологічного університету

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ АВСТРО-УГОРЩИНИ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ГАЛИЧИНІ

У статті розкриваються передумови встановлення конституційної системи в імперії Габсбургів та особливості організації та діяльності крайових сеймів, які виконували представницькі функції та перетворилися на центри політичного життя країв. На прикладі Галицького сейму розкривається рівень сприйняття населенням роботи представницького органу, рівень політичної напруги напередодні та під час виборчих каденцій, а також основні напрями його нормотворчої діяльності.

Ключові слова: Галицький сейм, парламентаризм, правова система, каденція, сеймове представництво.

Постановка проблеми. Традиція українського парламентаризму не обмежується тільки трьома десятиліттями років часу незалежності. Вона набагато довша. При цьому, категорично неправильно є теза, яка виводить її почато виключно з радянських часів. Формально Верховна Рада є правонаступницею Верховної Ради УРСР, а це на нашу думку, слід виправити у правовій доктрині країни, оскільки наша історія пам'ятає яскраві приклади функціонування представницьких органів влади у XIX ст., які були складовою романо-германської правової системи і переповнені демократичних норм, на відміну від радянських принципів права.

Так, класичним законодавчим органом влади, що володів усіма атрибутами парламентського органу був Галицький крайовий сейм, створений 1861 року внаслідок конституційних реформ в імперії Габсбургів. Сейм хоч і мав обмежені повноваження, він був представницьким органом краю, та став центром політичного життя. Окрім того, сейм до середини 1870-х рр. делегував послів до імперського парламенту, що давало можливість впливати на імперську політику та лобювати окремі інтереси мешканців краю.

Наукова актуальність дослідження обумовлюється відсутністю комплексних наукових публікацій з даної проблеми, а також необхідності сформувати цілісну картину становлення демократичних, республіканських інститутів народовладдя, що повинно стати основою новітньої правової доктрини нашої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українській науці проблемі становлення вітчизняного парламентаризму не приділено достатньої уваги. Хоча перші наукові дослідження з даної проблеми появились, ще на початку XX ст., а їх вторами були учасники описуваних подій. Серед них, особливу наукову цінність становлять праці К. Левицького. У радянський період сеймову проблематику вивчав В. Кульчицький, при цьому він не виходив за межі аналізу правової системи Австро-Угорщини, що було закономірним з огляду на ідеологічні стереотипи того часу. Зі здобуттям Україною незалежності, дослідження з даної тематики активізувалися і їх основним сподвижником став саме В.Кульчицький і плеяда молодих львівських дослідників. Одночасно слід вказати на історичну спрямованість наявних праць. Окремі аспекти функціонування системи парламентаризму в Австрії вивчала А.Баран [1], правовий статус і нормотворча діяльність Галицького стали об'єктом наукових пошуків Л.Ілина [2, 3].

Також слід вказати на праці істориків, які не лише першими звернули свою увагу на сеймову проблематику, а й опрацювали значну джерельну базу, що дозволила сформулювати цілісне уявлення про ставлення українців до роботи сейму, перебіг виборчих кампаній та причини польсько-українського політичного протистояння. З поміж істориків цінними є наукові доробки О.Аркуші, М.Мудрого, І.Чорновола.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних етапів становлення системи парламентаризму та особливостей нормотворчої діяльності Галицького сейму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес становлення системи парламентаризму в імперії Габсбургів пройшов тривалу еволюцію. При цьому зміни відбулися не тільки у форму, а й у якості роботи законодавчого органу. Якщо у кінці XVIII ст., внаслідок реформ в дусі освіченого абсолютизму розпочалося формування станових сеймів, які мали виключно атрибутивний характер, то імперський парламент створений під час революційних подій 1848-1849 років, а згодом закріплений конституцією 1867 р. був досить ефективним.

Першим етапом впровадження системи парламентаризму в Австрійській імперії було створення станових сеймів. Після входження Галичини до складу Австрійської імперії, тут, як і в інших провінціях були створені представницькі органи влади – станові сейми, які скликалися у Львові протягом 1782-1790 та 1817-1845 рр. [2, с. 106]. Як слушно зауважує з цього приводу львівський історик І.Чорновол, цей орган влади «відповідав ідеалам шляхетського парламентаризму, притаманного країнам Західної і Центральної Європи у середні віки та ранньомодерну епоху» [7, с. 32]. Тобто, становий сейм не відрізнявся новими підходами і був швидше даниною правовим традиціям епохи середньовіччя, коли шляхту і знать залучали до діяльності країни.

Правонаступність між Становим та Крайовим сеймами видно з того, що формально Становий сейм не був ліквідований, а його виконавчий орган – Становий виділ – продовжив своє функціонування до 1861 р. і передав повноваження Крайовому виділові як виконавчому органу Сейму [7, с. 21].

Наступний етап припав на період 1848-1849 рр. коли під час «Весни народів», австрійський імператор змушений був скликати парламент, що одразу перетворився на осередок політичного життя імперії та на арену гострих політичних баталій довкола вирішення національного питання.

Третій етап – етап створення саме Галицького сейму. Цей процес був наслідком конституційних перетворень імперії Габсбургів. У відповідності закону від 20 жовтня 1860 р., так званого «жовтневого патенту», оголошувалося встановлення конституційного ладу, скликання парламенту та крайових Сеймів [5, с. 121]. Незабаром 26 лютого 1861 р. імператор санкціонував видання нового патенту, а зважаючи на те, що попередній патент вважався конституційним законом, який не підлягає відхиленню, «лютневому патенту» було надано статус остаточної редакції «жовтневого диплому» [5, с. 121]. У відповідності до даних законопроектів було скликано провінційні Сейми, які мали представництво в Державній Раді у Відні. Правову основу функціонування Галицького сейму визначали два додатки: Крайовий статут та Сеймова виборча ординація (додатки до «лютневого патенту» 1861 р.). Все конституційне законодавство, яке ґрунтувалося на основі куріальної системи було найменш досконалим в даній політичній системі і з самого початку забезпечувало перевагу поляків під час виборів у Галичині. Відповідно до виборчого законодавства, населення, яке володіло правом голосу ділилося на чотири курії, що обирали 140 депутатів зі 150 (десять місць були вірільними). До 1914 р. кількісний склад Галицького сейму збільшувався кілька разів. Однак не зважаючи на половинчастий характер конституційних перетворень, вони посприяли політизації національних рухів, а Сейми стали осередками політичного життя в провінціях імперії Габсбургів. Галичина в якій компактно проживали українці і поляки стала місцем постійних міжнаціональних протистоянь, які після 1861 р. перейшли до стін Сейму.

Нормативним актом, що регламентував сферу діяльності Крайових сеймів був Крайовий статут. Повноваження сейму зводилися до трьох основних функцій – законодавчої, управлінської, контрольної. Загалом, повноваження Сейму були досить обмеженими. Головними в його законодавчій діяльності були дрібні господарські справи. О.Мікула з поміж цих функцій основою визначає законодавчу і поділяє її на три головні та одну додаткову групи. Основні групи законодавчої сфери стосувалися затвердження та прийняття законів, а додаткова – подання пропозиції щодо прийняття, відміни чи поправок до діючих законів та правових актів, які приймалися рейхсратом і мали відношення до крайової адміністрації. Законодавча ініціатива Крайового сейму, в основному, стосувалася господарської сфери та крайової системи управління [6, с. 131]. Сейм здійснював також контроль за діяльністю намісника, однак ця функція була досить обмеженою і формальною через відсутність відповідальності крайового намісника (призначеного імператором) перед сеймом [3, с. 165].

У фінансовій сфері Крайовий сейм виконував фінансову функцію, неодноразово користуючись правом призначати додаткові податки до основних податкових зборів. У питаннях місцевого самоврядування здійснювався контроль над повітами, міськими і сільськими органами влади. У 1867 р. після перетворення монархії на дуалістичну сейм отримав додаткові функції: організація судочинства й адміністрації; контроль за веденням ґрунтових книг; регулювання привілею пропінації [8, с. 23].

Третій розділ – «Спосіб поладження справ» визначав процедуру ведення засідань і роботи сейму. З окремими змінами цей розділ у 1863 р. був прийнятий як регламент сейму і функціонував аж до 1907 р. Кожна нова сесія розпочиналася з урочистих богослужінь як у польському костелі, так і в соборі св. Юра – центральному греко-католицькому храмі у Львові.

Галицький крайовий сейм мав усі атрибути парламенту, починаючи від органів управління і закінчуючи нормами законотворення. Керівний склад сейму складався з маршалка, віце-маршалка, чотирьох секретарів, трьох квесторів і ревізорів. Очолював сейм маршалок, якого обирали більшістю голосів, на посаді його затверджував своїм указом імператор. Маршалок виконував управлінську функцію, вів засідання, очолював Крайовий відділ, відбирав найважливіші для сейму пропозиції і внески тощо [6, арк. 1].

Заступником маршалка був віце-маршалок, якого також обирали послы, а кандидатуру підтверджував імператор. Своєрідною сеймовою традицією в Галичині було призначення маршалком поляка, а віце-маршалком – українця. У повноваження віце-маршалка входило слідкувати за регламентом, вести засідання у випадку відсутності маршалка.

Основну роботу з документацією виконували секретарі та квестори. Секретарів було чотири. У більшості випадків порівну були представлені українці та поляки. Секретарями були освічені люди, в повноваження яких входило збір і підрахунок карток для голосування, впорядкування кореспонденції, зачитування протоколу засідання, виголошення інтерпеляцій та внесків [6, арк. 1]. Завдання квесторів – спостерігати за роботою Крайового сейму і над сеймовою службою, керівництво роботою стенографістів та журналістів [6, арк. 1]. Забезпечення вчасного опублікування стенограм, внесків та пропозицій входило до компетенції ревізорів [6, арк. 6]. Отже, для ефективної діяльності сейму створювався цілий апарат працівників, які стежили за дотриманням регламенту, вели документацію, підтримували порядок та режим.

Окрім керівного проводу, Галицький сейм поділявся на секції чи комітети, до повноважень яких належало розгляд урядових пропозицій, постанов відділів, а також внесків окремих послів. Комітет був самоуправною структурою, яка обирала з свого складу керівництво – голову та секретаря. У випадку вирішення нагальних питань або тих, що мали значну політичну, економічну вагу, створювалися спеціальні комітети (відділи). Кількісний склад спеціальних комітетів (відділів) визначався самими послами, з членів відділу також обирався голова та секретар [6, арк. 6]. На відміну від комітетів, спеціальним відділам можна було запрошувати на свої засідання окремих депутатів, які не були їхніми членами, але могли надати допомогу у вирішенні питання, що розглядалося. Також на засідання відділу могли бути запрошені свідки або послы, що володіли інформацією з певної проблеми [6, арк. 6].

Таким чином, законодавство чітко регламентувало юридичні норми та принципи діяльності Крайових сеймів, включаючи Галицький сейм. Керівництво сейму на чолі з маршалком забезпечувало ефективне функціонування найвищого крайового органу.

Крайове законодавство визначало основні повноваження послів Галицького сейму. Участь у засіданнях сейму була обов'язковою, як і в роботі комісій або комітетів (спеціальних відділів), членами яких були практично всі послы [6, арк. 6]. Передбачалася спеціальна процедура внесення звернення на ім'я маршалка про надання відпустки, термін якої не повинен був перевищувати восьми днів [6, арк. 6]. У випадку, коли посол не з'являвся у восьмиденний термін або був обраний депутатом іншого сейму, маршалок мав зареєструвати постанову з вимогою 14-ти денного терміну його появи чи надання відомостей про себе. У випадку невиконання постанови ставилося питання про позбавлення його повноважень і обрання замість нього нового депутата [6, арк. 6].

Висновки. Отже, система законодавства, що забезпечувала роботу Крайових сеймів була недосконалою. Проте для Австрійської імперії, яка була найконсервативнішою монархією у Європі,

такі політичні перетворення поклали початок новій ері політичного розвитку. Сейм будучи найвищим крайовим органом, став найефективнішою формою врегулювання численних протистоянь властивих для багатонаціональної держави.

Список використаних джерел

1. Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження : дис ... кандидата юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Анжеліка Володимирівна Баран; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2013. – 229 с.
2. Лін Л.М. Галицький крайовий сейм у системі українського парламентаризму / Л.М. Лін // Visegrad Journal on Human Rights. – №2, 2017. – С. 105-109.
3. Лін Л.М. Організація роботи та правовий статус апарату Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.) / Л.М.Лін // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2011. – №4. – С. 163-171.
4. Мікула О. Антинародна сутність Галицького крайового сейму / Мікула О. // Право України, 2003. – № 1. – С. 130–133.
5. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60-70-ті рр. XIX ст.) // Республіканець. – 1995. – №1-2 – С. 47-56.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДАЛ). – Ф. 165. (Крайовий комітет, м. Львів), Опис 5, Спр. 1. (Проект регламенту Крайового сейму). – 7 арк.
7. Чорновол І. 199 депутатів галицького сейму. / І. Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.
8. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861 – 1901 рр. / І. Чорновол. – Львів, 2000. – 270 с.

Евдокимов В.В. Правовые основы системы парламентаризма Австро-Венгрии, и особенности ее реализации в Галичине

В статье раскрываются предпосылки установления конституционной системы в империи Габсбургов и особенности организации и деятельности краевых сеймов, которые выполняли представительские функции и превратились в центры политической жизни края. На примере Галицкого сейма раскрывается уровень восприятия населением работы представительного органа, уровень политического напряжения накануне и во время избирательных каденций, а также основные направления его нормотворческой деятельности.

Ключевые слова: Галицкий сейм, парламентаризм, правовая система, каденция, сеймовое представительство.

Evdokymov V. V. The legal framework of the parliamentary system of Austria-Hungary, and the peculiarities of its implementation in Galicia

The article reveals the preconditions for the establishment of a constitutional system in the Habsburg Empire and the particularities of the organization and activities of regional seimas, which performed representative functions and became centers of political life in the region. On the example of the Galician Sejm, the level of public perception of the work of a representative body, the level of political tension on the eve and during the election of cadences, as well as the main directions of its rule-making activities are revealed.

Key words: Galician Sejm, parliamentarism, legal system, cadence, diet representation.

Надійшла до редакції 14 травня 2018 р.

УДК 340.1

Зварич Роман Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету
ПВНЗ Університету Короля Данила

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГУЛЯТИВНОЇ ФУНКЦІЇ КАПІТАЛІСТИЧНОГО ПРАВА

У статті розглянуто особливості регулятивної функції капіталістичного типу права. Досліджено основні етапи становлення капіталістичного права та еволюцію його регулятивної функції. Доведено, що особливістю капіталістичного права було чітке забезпечення регулятивної статичної функції права, яка була покликана вплинути на суспільні відносини шляхом безпосереднього закріплення їх стану в нормах права. Тобто, відбувався зворотний процес впливу суспільства на процес правотворення. Визначено зміст та роль регулятивної функції капіталістичного права в механізмі закріплення правового статусу особи та правового регулювання суспільних відносин тогочасного періоду.

Ключові слова: типологізація права, капіталістичне право, регулятивна функція права, держава капіталістичного типу.

Постановка проблеми. Виходячи із формаційного підходу до типологізації права, капіталістичне право є наступником феодалізму, оскільки несе на собі надбудову економічної складової, що передбачає експлуатацію людини. Тому, таке поняття не відповідає дійсності, оскільки капіталістичні відносини сформувалися у XIX ст., а феодалізм перестав існувати на межі XV-XVI ст. При цьому навіть для європейських держав ці процеси відбувалися по-різному. Остаточно капіталізм, як нова правова формація утвердився тільки тоді, коли регулювання фінансової і економічної сфери отримало своє правове обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поміж багатьох вчених, які зробили вагомий внесок в дослідження системи капіталістичного типу права необхідно відмітити С. Алексєєва, Г.Дж. Бермана, М. Бесєдіна, Л. Волосатову, К. Сігалова, С. Хантінгтона та інших, основні наукові праці яких стали науково-теоретичним та практичним підґрунтям даного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є еволюція, зміст та особливості реалізації регулятивної функції капіталістичного типу права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування капіталістичного права і держави мало у своїй основі, на нашу думку, важливу ідеологічну складову. Причиною цього було те, що у Європі, зокрема Англії, Голландії та Франції, де відбулися революційні перетворення, капіталістичні відносини стали об'єктом уваги широких верств суспільства. Капіталізм, як світогляд і правова система утвердився тільки тоді, коли пересічні громадяни зрозуміли його ефективність. Підтвердженням цього можуть слугувати слова російського дослідника К.Е. Сігалова, що «право в строгому сенсі цього слова – чисто західноєвропейське явище, у всякому разі, в момент його становлення» [7, с. 24].

Виходячи з цього, доцільно здійснити коротку ретроспективу і характеристику основних етапів розвитку капіталістичного права та держави. В сучасній наці прийнято виділяти три класичні етапи становлення розвитку капіталістичного права, кожен з яких характеризувався розвитком специфічних функцій права.

Перший етап – етап становлення капіталістичного права. Розпочався з Великої французької революції кінця XVIII ст. і тривав до кінця XIX ст. Характерною рисою цього періоду було формування нових механізмів регулювання соціальних відносин та форм організації держави. Активний процес політичних і правових реформ у європейських державах, що здійснювалися шляхом прийняття конституцій та конституційних актів, мав своїм наслідком утвердження таких правових інституцій, як демократія, парламентаризм, законність. Одночасно, держава забезпечила ефективні механізми утвердження приватної власності, а соціальні протистояння (класова боротьба) не набула розвитку.

Основний зміст регулятивної функції права даного етапу полягав у регулюванні міжкласових відносин. З огляду на те, що нові соціальні прошарки (буржуазія та пролетаріат) тільки формувалися, відносини між ними визначалися в рамках забезпечення права власності на рухоме та нерухоме майно, а також засоби виробництва. Також, з розвитком банківської системи, зростає вплив регулятивної функції на фінансові та майнові операції, які були, як індивідуальними, так і міждержавними. Існування банківської системи вело до розвитку процедури кредитування, що вело за собою диверсифікацію регулятивної функції права.

Другий етап тривав з кінця XIX – першій половині XX ст. В цей час сформувалися, як позитивні, так і негативні риси капіталістичного права. До позитивних рис слід віднести те, що капіталістична держава перетворилася на політичний та економічний інститут, а прийняті закони розроблялися відповідно до нових умов. Негативом було формування монополістичних об'єднань, що задля лобіювання власних економічних інтересів впливали на державу і законодавців. Це в кінцевому випадку призвели до соціальних потрясінь та економічних криз. При цьому, кризові явища виявилися найефективнішими в контексті трансформації права та його регулятивної функції. Регулятивна функція, як і на попередньому етапі спрямована на регулювання суспільних (міжкласових відносин), а також впорядкування майнових прав корпорацій та окремих громадян.

Третій етап капіталістичного права і держави розпочався у 1930-ті роки і триває по сучасний день. Хоча, на межі 1980-1990-х років почало формуватися сучасне право, яке є безпосереднім наслідком капіталістичного. Початком цього періоду вважають «Новий курс» Ф. Рузвельта, який продемонстрував, що держава і право мають виступати основними регуляторами суспільних і економічних відносин [6]. Подальшому розвитку капіталістичних держав і права сприяла науково-технічна революція.

Сама держава стає демократичною, а її функції витікають із потреб суспільства. Регулятивна функція права проявлялася у визначенні чітких механізмів забезпечення планування, кредитування та права власності на засоби виробництва.

На третьому, завершальному етапі розвитку, капіталістичне право намагається знайти баланс між навколишнім середовищем (природою) та людськими потребами. Це веде до зміни функцій, і на перше місце виноситься регулювання народонаселення, соціальної підтримки населення, а також охорона навколишнього середовища, екологічна безпека. Вагоме місце у капіталістичному праві XX ст. займало регулювання міжнародних взаємин, що було обумовлено функціонуванням цілого ряду міждержавних інституцій, а також перетворення держав на окремих суб'єктів правовідносин у межах глобальних політичних, соціальних та економічних процесів.

Таким чином, визначені етапи розвитку капіталістичного права та держави не мають догматичного характеру, вони відображають загальні тенденції еволюції правовідносин та світогляду населення, що змінювалися в умовах зміни капіталістичних відносин. Принагідно доцільно зауважити, що правові елементи, які прийнято відносити до капіталістичного права появляються ще в епоху середньовіччя, але вони не мали глобального характеру та не впливали на тогочасні правовідносини.

Розкриваючи процес реалізації регулятивної функції у капіталістичному праві, доцільно звернути увагу на процес закріплення і зміни правового статусу особи, що мало не тільки правовий чи соціальний, а й економічний зміст. Для капіталістичного права у момент його формування майновий ценз громадян став основним мірилом їх праводієздатності. Більше того, економічна (капіталістична) складова стала змістом регулятивних правовідносин, оскільки по новому відбувався процес правового закріплення статусу юридичних осіб і впливу держави на цей процес. З появою приватної власності, як форми відокремлення власності особи, від власності держави, капіталістичне право і держава вступили у новий тип правовідносин, які гарантували рівні відносини між суспільством і державою. Остання почала втрачати свій правовий диктат і позбулася цілого ряду регулятивних механізмів. Однак цей процес був довготривалим, а окремі його складові ми можемо спостерігати і в наші дні. Причиною цього є те, що ринкові відносини і ринкова економіка, як складова капіталізації виробництва, виступають основним регулятором розвитку держави у XXI ст. і мають подвійний вплив на взаємозв'язок держави і суспільства. З одного боку,

держава за умов ринкової економіки втрачає статус регулятора суспільних відносин, а з іншого – саме суспільство покладає усю правову відповідальність за дотримання правовідносин на державу.

Для того, щоб зрозуміти суть капіталістичного права і межі реалізації в ньому регулятивної функції доцільно визначити його відмінність від феодалізму та соціалізму. Більше того, для європейського права, яке формувалося, як капіталістичне, були властиві специфічні форми правового регулювання, які запозичувалися й іншими цивілізаціями і правовими системами. Такими правовими регуляторами властивими виключно європейському праву були свобода особистості, і відповідно окремий статус юридичної особи, а також примат суспільства, як основи розвитку держави. Саме європейський людиноцентризм у праві призвів до витворення специфічної моделі правовідносин, у яких особливо чітко проявлялася регулятивна функція. Зміст останньої еволюціонував у порівнянні з феодалізмом та античністю, і зосередив увагу на визначенні ступеня взаємодії держави, суспільства та окремої особи.

Для капіталістичного права традиційним була також ідейно-ціннісна складова, яка перетворювала право на стандарт, до якого прагнули інші держави. При цьому європейське право, як капіталістичне не є єдиним, тим більше воно не було єдиним в епоху Нового часу, але мало спільні підходи до розв'язання основних проблем та забезпечення правового статусу особи. Можна припустити, що правовий людиноцентризм європейського і відповідно капіталістичного права пов'язаний із домінуванням у Європі християнства. Останнє відмовившись від догматизму перетворило людину в основного об'єкта світоглядних відносин, і правовідносини стали окремою складовою частиною цього процесу.

На нашу думку, реалізацію регулятивної функції в капіталістичному праві можна розглядати в кількох притаманних йому аспектах:

- чітке виокремлення законодавчої, виконавчої та судової гілок влади і відповідних правових механізмів регулювання їх суверенітету та взаємоконтролю. При цьому доцільно окремо розглядати застосування регулятивної функції в процесі визначення правового статусу парламенту та уряду, а також судової гілки влади;
- закріплення класичних соціальних свобод – свобода слова, зборів, думки та ін.;
- регулювання майнових приватних та публічних прав, які в умовах розвитку капіталістичних відносин визначали вектор розвитку держави та права;
- формування інституту приватної власності, яка чітко виокремила необхідність регулювання правового статусу особи і її майна, а в умовах монополістичного капіталізму – корпоративних прав.

Саме капіталістичне розуміння права як найважливішого способу формування життя і суспільних відносин, стало основою для усіх пізніших правових систем і права інших, не європейських держав. Для прикладу, ми можемо визначити, що скажімо для Російської імперії, XIX-XX ст. право не виступало основним регулятором, воно було незаперечною нормою, яка визначала, а не регулювала правила поведінки і розвитку суспільства.

Як слушно зауважував з цього приводу Г. Дж. Берман, усі західні правові системи (англійська, французька, італійська, польська та ін.) мали спільні історичні корені, які сформували не лише спільну термінологію і методи, а й спільні принципи, поняття і цінності [2, с. 515]. Цікаво, що до європейських правових систем, дослідник відносить і російську, але із зауваженням, що там схожі цінності і правові підходи сформувалися тільки у XIX ст. Ми не можемо однозначно погодитися з таким формулюванням, оскільки імперія Романових у XIX ст. залишалася останньою в якій функціонував монарший абсолютизм, нерегульований жодними правовими приписами. Навіть Австро-Угорщина, ввійшовши у еру конституціоналізму, обрала принципово нову модель правовідносин, яка ґрунтувалася на чіткому правовому регулюванні.

Тобто капіталістичному праву, зокрема європейському властиве те, що в його основі перебувала людина, пасіонарна за своїм характером [7, с. 24]. Така пасіонарна людина, і зрештою капіталістичне право сформувалися в епоху Відродження, коли виникли чіткі меркантильні вимоги для свого існування, а відповідно постала потреба у чіткому правовому регулюванні відносин, що мали в основі майно, власність та інші речі. Еволюція і прогрес призвели не тільки до вдосконалення процесу виробництва, вони створили передумови для чіткого виокремлення юридичних осіб, як

окремої категорії в системі правовідносин. Регулювання статусу юридичних осіб для капіталістичного права, стало ключовим і не втратило своєї ваги по сьогоднішній день.

Особливістю капіталістичного права було чітке забезпечення регулятивної статичної функції права, яка була покликана вплинути на суспільні відносини шляхом безпосереднього закріплення їх стану в нормах права. Тобто, відбувався зворотній процес впливу суспільства на процес правотворення.

Свідченням цього можуть слугувати гасла Великої французької революції – рівність, свобода, братерство. Тобто, рівність вимагалася саме правова, так само як і свобода передбачала свободу правової дії. У цих вимогах була і вага матеріальна складова, що і перетворила нове європейське право у капіталістичне.

Однак, надмірний людиноцентризм, що сформувався мав і негативні наслідки оскільки призвів до екзистенціалістського розуміння права. А.І.Луцький, досліджуючи зміст сучасної правової ідеології, розглядає екзистенціалізм, як «протиставлення справжнього існування особи та особи як суб'єкта правовідносин» [5, с. 11]. Ми цілком погоджуємося із даним формулюванням, оскільки екзистенціалізм формувався разом із капіталістичним правом, оскільки саме майнова та фінансова незалежність особи формувала переконання у необхідності правової незалежності. Зaslугою європейського права в цьому контексті стало уникнення нерегульованості правовідносин і чіткого визначення праводієздатності конкретної особи у суспільстві.

Ця норма збереглася по сьогоднішній день у вигляді категорії розумності в приватноправову регулюванні [3]. Тобто, відбувається встановлення цивільним законодавством норм поведінки для суб'єктів, що знаходяться в межах уникнення зловживань своїми суб'єктивними громадянськими правами і співставляють свої дії з цілями цивільно-правових моделей розвитку суспільства та інших громадян [4]. Іншими словами, регулятивна функція капіталістичного права визначаючи праводієздатність особи, формулює чіткі правила поведінки в суспільстві та взаємодії з іншими його учасниками. Особливо це стосується правової взаємодії. Тобто, постулат приватної власності, що набув чіткого правового обґрунтування в капіталістичному праві, не визначався основним мірилом правової поведінки. Основну роль і надалі відігравали інтереси держави, суспільства та громадян, поведінка кожного мала чіткі межі.

Тобто, саме в капіталістичному праві був закладений принцип, що забезпечення економічної рівноваги означає створення такого механізму, реалізація якого дозволить державі змінювати умови законодавчого регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин [8]. При цьому, роль держави також регулюється нормами конституції, що і відрізняє капіталістичне право від феодального і скажімо соціалістичного права радянського зразка. Ефективність впливу держави капіталістичного типу на процес законотворення та його зміни відповідно до існуючих умов ефективний з огляду на те, що держава дбала про розвиток суспільства і громадян, а державний апарат перетворився на механізм забезпечення цього.

Виходячи з цього, наступною особливістю капіталістичного права, яке формувалося, був його взаємозв'язок з соціальною політикою. Окрім того, що саме капіталістичне право вплинуло на розподіл правових сімей на англо-американське і романо-германське право, для них було нормою, що усі громадяни у своїх вчинках, діях орієнтувалися на право, як на інструмент, що забезпечує йому можливість жити та взаємодіяти із суспільством. Особливістю регулятивної функції капіталістичного права був його індивідуальний характер, оскільки з допомогою права людина не звертала уваги на волю роботодавця чи правителя, а орієнтувалася на гарантовані правом права та свободи.

Фактично капіталістичне право розвинуло успадковане від римлян центральне місце закону в системі правовідносин та людського буття. Ці норми протирічили нормам природного права Середньовіччя, які наділяли привілейованими правами правителя. Хоча, слід зауважити, що у XX-XXI ст. норми природного права стали основоположними для країн з капіталістичним укладом і відповідно капіталістичним типом права.

Як слушно зауважує С. Хантінгтон, усталене у період абсолютизму правило «Не під людиною, а під Господом і законом», продовжила свою традицію і в капіталістичному праві, особливо в конституціоналізмі. Особливістю норм капіталістичних конституцій була охорона прав людини,

включаючи право власності та захист від свавілля влади [9]. Для прикладу, в інших правових системах, феодальному та середньовічному праві, закон не був настільки важливим, і не впливав на думку та поведінку тогочасного суспільства. Відповідно, меншою була і роль регулятивної функції права, яка обмежувалася визначенням правоздатності особи та ступеня підпорядкування окремих суспільних прошарків. При цьому, характерною рисою капіталістичного права було виокремлення особистісних правових рис, які з еволюцією приватної власності набирали індивідуальних особливостей та провокували нові форми суспільних відносин.

Причиною цієї ситуації було, що процес формування європейського права, зокрема капіталістичного відбувався в умовах постійної боротьби людей за свої права – національні, культурні, соціальні, економічні та ін. капіталістичне право відображало об'єктивну існуючу суспільно-виробничу технологію, товарно-грошові відносини, що розвивалися перманентно та бажання усіх людей постійно вдосконалювати свої матеріальні та духовні потреби.

Слід також зауважити, що вдосконалення права відбувалося не тільки в умовах еволюції суспільних відносин, вона еволюціонувала під впливом тогочасної правової думки та бажання монархів, які усвідомлювали значення права. Саме це стало очевидним у мовах переходу до освічених монархій та запровадження конституціоналізму.

Як слушно зауважує К.Е.Сігалов, капіталістичне право було створене не тільки для державницьких розпоряджень правителів, регулювання державного і адміністративного апарату, а для вирішення відносин між підданими цих правителів з державою і саме головне відносин між собою [7, с. 25]. Все це призвело до виокремлення приватного права, яке стало домінуючим у капіталістичному праві і розвивалося динамічніше за публічне право [1, с. 91].

На нашу думку, формування, капіталістичного права та примату верховності закону, здійснювалося у відповідності до еволюції капіталістичних відносин, які вимагали виключно однозначного трактування законів та передбачуваних дій влади.

Основою заслугою капіталістичного права стало те, що воно почало формуватися з позиції законодавців, якими виступали власне юристи. Ця риса зберігається і по сьогоднішній день і є закономірною з огляду на відсутність у населення практики законотворення. Навіть високий рівень правової культури не дає підстави суспільству творити право, навпаки, формується думка, що авторами законів мають бути професійні юристи. Тобто, теза про капіталістичне право, як про «юридичне право» актуальна по сьогоднішній день.

Однозначно, така ситуація по різному сприймається сучасними науковцями. Особливо гострій критиці її піддають саме російські вчені. Так, зокрема К.Е.Сігалов, вказує на прояви деструктивних ефектів у праві через його «політичну доцільність», це призвело до того, що право перестало бути їх «власністю», втратило свій суспільний характер. Право перетворилося на власність держави [7, с. 27]. Така думка є неоднозначною з огляду на те, що у випадку розуміння права, як суспільної чи народної власності, воно може змінюватися тільки під впливом революцій, несистематично та непослідовно. Державна власність на право властива для ряду країн, в тому числі і Російської Федерації, де відбувається його систематичне порушення з боку держави. Це свідчить про відсутність чи недовіру регулятивної функції такого права. Право перетворилося на механізм впливу, а не регулятор суспільних відносин. Натомість, для більшості сучасних країн, у яких капіталістичне право формувалося і зберігається у сучасному праві, регулятивна функція прослідковується саме в тому, що відбувається кілька сторонній взаємообумовлений процес формування та реалізації права.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можемо говорити про капіталістичне право і його регулятивну функцію, як про позитивне право. Особливістю капіталістичного права, як позитивного було те, що першочерговим у ньому виступала можливість, а другорядним – дійсність. Можливість є нічим іншим, як правами, які для регулювання суспільних відносин є актуальними та забезпечували ефективність розвитку самих капіталістичних відносин.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Линия права / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с.

2. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования [Текст] / Г.Дж. Берман; пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ; Издательская группа ИНФРА-М; НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Беседкина Н.И. Место и роль категории разумности в системно-правовом регулировании / Н.И. Беседкина // Правовая инициатива. – № 3/2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [НТТР://49E.RU/RU/2015/3/18](http://49E.RU/RU/2015/3/18)
4. Волосатова Л.В. Принцип разумности в реализации субъективных гражданских прав / Л.В. Волосатова // Дисс... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 195 с.
5. Луцкий А. Екзистенціалістський підхід до правової ідеології / А. Луцкий // Jurnalul juridic national : Teorie și Practică. Международный научно-практический правовой журнал. – Республика Молдова, 2015. – № 2(12). – С. 11–15.
6. Мелехин А.В. Буржуазное (капиталистическое) государство / А.В. Мелехин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.blog.servitutis.ru/?p=183>
7. Сигалов К.Е. Идеино-ценностные основы формирования западноевропейского права [Текст] / К. Е. Сигалов // Пространство и время. – 2015. – № 2. – С. 24 – 32. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/ideyno-tsennostnyye-osnovy-formirovaniya-zapadnoevropeyskogo-prava>
8. Тарадаева А.В. Финансовая система Российской Федерации: состояние, тенденции и перспективы / А.В. Тарадаева, И.В. Усков. – М., 2015. – 125 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. – М: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603.

**Зварич Р.В. Процесс формирования и реализации регулятивной функции
капиталистического права**

В статье рассмотрены особенности регулятивной функции капиталистического типа права. Исследованы основные этапы становления капиталистического права и эволюцию его регулятивной функции. Доказано, что особенностью капиталистического права было четкое обеспечение регулятивной статической функции права, которая была призвана повлиять на общественные отношения путем непосредственного закрепления их состояния в нормах права. То есть, происходил обратный процесс влияния общества на процесс правотворчества. Определено содержание и роль регулятивной функции капиталистического права в механизме закрепления правового статуса личности и правового регулирования общественных отношений того периода.

Ключевые слова: типологизация права, капиталистическое право, регулятивная функция права, государство капиталистического типа.

**Zvarych R.V. The Process of Formation and Implementation of Regulative Function of
Capitalistic Law**

The article deals with the regulative function of the law of capitalistic type. It researches the main stages of development of capitalistic law and evolution of its regulative function. It proves that ensuring the regulative function of law was a feature of capitalistic law that was meant to influence social relations through immediate establishment of their state in the legal provisions. It means that there was an opposite process of the society influencing the legislative process. The article defines the content and role of the regulative function of capitalistic law in the mechanism of establishment of legal status of a person and legal regulation of social relations of that time.

Key words: typologisation of law, capitalistic law, regulative function of law, state of capitalistic type.

Надійшла до редакції 11 травня 2018 р.

340.15:321.17(477) «04/14»

Биркович Олександр Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету

КОНЦЕПТ ПРАВДИ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті обґрунтовано розгляд правди як концепту судової системи Київської Русі. Доведено, що концепт правди містить у собі, по-перше, фундаментальні права і обов'язки вільних громадян; по-друге, рівні позиції в судовому процесі; по-третє, чільні державно-правові інститути, які впливали на стабілізацію і розвиток життєвих перспектив.

Ключові слова: правда, справедливість, «Руська Правда», історія держави і права України, судова система, державно-правові інститути.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлюється, по-перше, необхідністю правового забезпечення судової реформи в сучасній Україні на основі історично сформованих в національній державно-правовій культурі засад, які можуть бути поєднані з принципами європейської судової традиції. Нині в судовій системі України існує чимало принципів і норм, які залишилися у спадок від російської євразійської монархічної, тоталітарної цивілізаційно-правової культури.

По-друге, чи не у всій сучасній правовій культурі України, особливо в судочинстві, панівною ідеєю проходить верховенство держави по відношенню до громадянського суспільства. Успадковані від Радянського Союзу судові теоретичні і практичні складові в Україні вибудувалися на те, щоб задовольнити інтереси і потреби політичних партій і держави, убгавши судову гілку влади в певну політико-правову, а не юридичну схему.

По-третє, історія держави і права України та судова складова узагальнені й підпорядковані до потреб та інтересів московської імперської державності. Київська Русь у російській історіографії визначається однозначно як ранньофеодальна монархія, державно-правовий устрій якої побудований так, щоб задовольнити імперську політику Московської держави. З традицій і збережених в сучасній українській науковій думці поглядів найбільш чітко вимальовується класична формула формаційного розуміння судової системи, яка цілком і повністю була генетичною складовою феодалізму, капіталізму і соціалізму. С. Сворак зазначає, що «до цього часу домінує концепція державного устрою Київської Русі, яку сформували радянські дослідники на методологічній zasadі марксизму-ленінізму. Її сутність полягає в тому, що всі історично сформовані держави європейських народів та їх розвиток мали чітко визначену класову сутність від рабовласницького устрою через феодалізм, далі буржуазної держави і, насамкінець, пролетарської держави» [1, с. 11]. Очевидно, що проблема теорії та історії держави і права України матиме визначену відповідь у дослідженні принципу правди в судовій системі Київської Русі, осмисленні початкової стадії її становлення. Ідеальним вислідом буде те, що правда як феномен суспільної свідомості русів-українців та правової системи держави взагалі і судових інститутів зокрема охоплює всі структури життя.

Для юридичного розуміння поняття правди в судовій системі Київської Русі потрібно виокремити його первинний зміст. К. Юнг писав: «Людина використовує сказане або написане слово для вираження смислу того, що вона воліє передати... Слово чи образ є символами, в яких слід розуміти щось більше, ніж його безпосереднє значення. Воно має

ширший «неусвідомлений» аспект, який ніколи не може бути однозначно визначений або повністю з'ясований» [2, с. 351-352].

Слово «правда» на початковій фазі становлення Києворуської державності було за своїм змістом істотним чинником моральної свідомості суспільства. У літописних свідченнях того часу фіксується моральність термінами «звичай», «нрав», «закон руський» [3, с. 278]. Правда як свідомий моральний імператив – це суб'єктивне усвідомлення членами територіальних громад Руських земель свого громадянського обов'язку і відповідальності перед громадою. Ціннісно-світоглядна сутність правди як морального імперативу русів-українців – це внутрішній раціонально-вольовий і емоційний контекст їх життєдіяльності. Отже, правда як феномен моральної самосвідомості русів-українців на початковій фазі становлення державно-правового устрою Київської Русі мала специфічний світоглядний зміст, а саме його сенс полягав у тому, щоб сприяти всім суб'єктам суспільних відносин на засадах демократії вирішувати суперечності відповідно до інтересів територіальних громад та сімейних дворогосподарств. Правда тісно пов'язана з моральними почуттями і була ядром сумління кожної вільної особи Київської Русі. Сумління надає правді в її державно-правовій судовій системі явно виражений світоглядний контекст національно-державницької самосвідомості особи. Вона стала спільним надбанням моральності і правосвідомості, в якій емоціонально-вольовий супровід правового співпереживання надає особі в судовому процесі можливості самозахисту та моральної самоцінності.

В умовах державно-правового функціонування суспільства особа формує і вдосконалює на правовій основі свою моральність відповідно до інтересів людини і громади. Отже, правда в судовій системі Київської Русі була, по-перше, тісно взаємопов'язана з моральністю; по-друге, з існуючими традиціями самоврядування; по-третє, вона стала здатністю і здібністю кожної вільної особи Київської утверджувати себе як морально-правового суб'єкта судочинства. Для судової системи Києворуської державності правда стала юридичною основою свободи кожного вільного громадянина землі-полісу, єдиним громадянським обов'язком захистити себе, свою власність, життя і здоров'я та формою правосуддя, змістом якого було морально-правове сумління сторін судової тяжби. Правда в її правовій формі стає стійким позитивним імперативом індивідуальної і громадянської самосвідомості і самоконтролю.

Ставлячи завданням вичленувати ті принципи судової системи Київської Русі, що їх розумно було б запропонувати, спираючись на існуючі у правознавчій думці аргументовані висновки, ідеї, погляди, варто розпочати з визначення соціально-економічного укладу Київської Русі, оскільки від нього залежить формування принципу правди судової системи. Соціально-економічна структура є базовим, первинним чинником правди в тій формі, як вона склалася в генезі від звичаєвого права до його інституційного формату «Руська Правда» [4]. Взаємоузгоджена система соціально-економічного укладу і державно-правового устрою складається в певну структуру інститутів держави. Міра взаємоузгодженості між соціально-економічним, суспільно-політичним, господарським, духовним і державно-правовим життям суспільства, котре постало історично у самоідентифікації «Руська земля», визначена багатьма дослідниками історії держави і права України. Так, приміром, один із перших дослідників історії русів-українців К.Аксаков стверджував, що «у стародавній Русі був не родовий, а суспільний, саме громадський устрій – громадський побут... Руська земля є споконвіку найменш патріархальна, найбільш суспільна (саме громадська) земля» [5, с. 108].

В територіальних громадах форми співпраці сімейних дворогосподарств у містах і селах мали вести до досягнення мирного життя, добробуту, певної міри згоди стосовно

розуміння правди. В цей спосіб всі державно-правові інститути Київської Русі мали впливати на зміст судової системи. Нині неможливо оцінити в повному обсязі судову систему Київської Русі. Тож слід взяти до уваги її явні зв'язки з існуючим правом та інститутами державної влади, адже судові інститути були дієво скоординовані адекватно до суверенітету різних соціальних верств і особи.

Поняття судової системи Київської Русі X – XIII ст. включає у свій обсяг структуру державно-владних інститутів, зокрема віче стольних міст земель-полісів, окремих територіальних громад, князя і церковних інституцій. Природним буде припустити, що спочатку віче було єдиним державно-правовим інститутом з притаманними йому судовими функціями. До утвердження князівської влади і православної церкви віче забезпечувало єдиною основою системного охоплення судових справ. Правдивість, на нашу думку, в її первинній судовій іпостасі – це, по-перше, підхід у розгляді вічем суперечливих претензій окремих громадян; по-друге, судова практика мала на меті примирити суперництво позивача і відповідача та їх різні позиції у спосіб, який визначений за наслідками пошуку правдивості свідчень. Схема судового розгляду справи вічем мусіла бути стабільною; до неї віче зверталось регулярно. Віче призначало тисяцького і посадника для підтримки порядку, охорони майна громадян і громадської власності. Г. Вернадський стверджував, що «дві головні міські посадові особи були посадник і тисяцький. Обидві вони обиралися на віче на короткий термін і могли бути переобрані. Обов'язки посадника полягали головнo в керівництві міською адміністрацією. Він також був головним суддею в тяжбах з приводу землі. Стосовно тисяцького, то він був командувачем міського народного ополчення і головним суддею в комерційних справах» [6, с. 212-213]. Отже, віче делегувало значну частину своїх владних адміністративно-управлінських і судових функцій посадникам і тисяцьким, які були основними державно-правовими інститутами руських земель-полісів.

У цьому розумінні представники адміністративно-управлінської державної влади, по-перше, є відносно автономними; по-друге, наділені вічем певним обсягом прав і обов'язків; по-третє, в їх моральності були животворчі духовні сили, які тісно пов'язані між собою та основоположними цінностями життєдіяльності громад, зокрема миролюбної зичливості, взаємної зацікавленості у продукуванні життєвої благодаті, добродійства, дотримання свободи як найзагальнішої моральної і правової норми співпраці. Отже, будь-яке адміністративно-владне втручання державних посадовців у судові процеси з їхнього боку було мотивоване моральністю («нрав», «звичай») та нормами «Руської Правди». Принцип правди був для суспільної свідомості русів-українців у X – XIII ст. сталою цінністю воління всіх суб'єктів судового процесу. Правдолюбність була для розсудливої діяльності співгромадян Київської Русі очевидною спроможністю, воління всіх суб'єктів забезпечувалося демократією і свободою совісті.

Зауважимо, що попри індивідуальні риси приватновласницьких форм господарювання всіх соціальних верств Київської Русі, суспільство морально і на державно-правовій основі суспільно-політичної самоорганізації утверджувало, по-перше, самостійність і суверенність сімейних дворогосподарств та їх осіб; по-друге, заохочувало об'єктивність їх моральної і правової свідомості узгоджувати між собою бажання, прагнення і вольові дії, щоб вони улягали обставинам миру, благості і правдивості. Демократія, приватна власність, монетарна економіка, високий рівень урбанізації – це ті основоположні фактори життєдіяльності Київської Русі, завдяки яким всі соціальні верстви і сільські та міські територіальні громади розвинули та облаштували таку судову систему, в якій правда у первісній моральній і правовій світоглядно-орієнтаційній позиції визначала загальноприйнятний спосіб досягнення в судовому процесі взаємної домовленості. Правда

створила гарантію, по-перше, для публічного судового розгляду справ; по-друге, забезпечила вільну згоду всіх сторін судового розгляду для вирішення будь-яких справ.

Громадське усвідомлення усунути із суспільного життя ті моральні норми, які ускладнювали злагоду, мир і благодатне життя, сприяло подоланню звичаю помсти. «Адже кривава помста залишалась звичаєм до тих пір, поки не виникла потреба у її скасуванні. Скасування стало можливим тоді, коли речі набули характеру майна, що дало можливість використати його як еквівалент завданої шкоди і міри спокути» [7, с. 32]. Прикладаючи два чинника правового регулювання «завданої шкоди і міри спокути» до основної структури Києворуського суспільства – приватновласницької форми господарювання і монетарної форми обміну товарами і послугами, можемо усвідомити правові норми грошового відшкодування збитків, завданих однією стороною стосовно іншої та їх судовий розгляд. У цей спосіб правові норми «Руської Правди» та судові інститути сприяють, за наявності згоди потерпілої сторони, подальшої ескалації помсти та дієвому координуванню основних прав і обов'язків громадян і держави.

Конкретним прикладом правових норм судочинства, пов'язаних з усуненням помсти, є ст. 1 «Руської Правди» [4], в якій йдеться про перелік осіб, які за нормами звичаєвого права мають помститися, якщо один муж уб'є іншого. Перелік має таку шкалу: «мстити братові за брата або батькові за сина, або дітей брата». Така позиція «Руської Правди», по-перше, мирить взаємні претензії у суспільстві, пов'язані з убивством однією особою іншої; по-друге, визначає правдиву рівновагу збитків і втрат та специфічно до приватновласницьких монетарних відносин пропонує замінити мстивість на грошову компенсацію. Ця норма «Руської Правди» видається такою, що мирить з традицією, а заміна помсти грошовим еквівалентом забезпечує мир і стабільність у суспільному житті. Однак, правові норми, за якими суд визначив міру грошового відшкодування звинуваченою стороною постраждалих, вибудовані у відповідності з розумінням суспільством соціально-економічної й суспільно-політичної значимості потерпілої особи. Прикладом правового забезпечення переваг у судочинстві Київської Русі були державні службовці та глави приватновласницьких дворогосподарств. Поняття правди у визначенні міри покарання стосовно різних груп соціальної структури було досить варіативним по відношенню до представників різних соціальних верств, які зазнали кривди чи втрати майна, здоров'я, життя. С. Сворак зазначає, що «в Руській Правді, датованій XI ст., у переліку соціальних груп, члени яких підлягали штрафу за порушення правових норм, виділися зокрема «мужі», які вважалися найзначнішими для життя суспільства. Ця соціальна верства була захищена подвійним штрафом у 80 гривень, в той час як за людину – залишався на початковому рівні 40 гривень» [1, с. 11].

Судова система, що закріпилася в Київській Русі з X по XIII ст., набула певного рівня національно-правової загальності та імпліцитно стверджувала вищий рівень існування в державному просторі правди. Порівняння з іншими державами того часу дає підстави стверджувати, що у витоках правової основи Київська Русь була у своєму цивілізаційному розвитку на рівні Англії і Угорщини. Фундаментальним критерієм означеного висновку є факт про започаткування правових норм в Англії «Біль про права», в Угорщині «Золота Булава», в Київській Русі «Руська Правда». Ці форми права слід вважати накресленням конституцій національних держав, судова система яких складає генетичну цілісність соціально-економічного укладу та втілення демократії.

Необмеженої влади в судовій системі не було в жодній владній структурі – віче, князя і церкви. Всі державно-адміністративні владні інститути (віче, князь, тисяцький, призначені управлінці нижчих ланок) мали обмежені права в судочинстві, зумовлені традиційними

нормами та правовими нормами «Руської Правди». Їхній вплив на судові рішення узгоджувався з існуючим демократичним державно-правовим устроєм. Така судова система Київської Русі була в інтересах усіх соціальних верств і кожного вільного громадянина, який репрезентував первинного суб'єкта соціально-економічного укладу. «На Русі, як і на Заході, управління суспільством вибудовувалося на практичному досвіді дворогосподарського панування правителів. Але політичний вплив руського і західного правителя істотно різнився. І князь на Русі, і король на Заході мусіли ділити владу з могутньою аристократією, проте в Київській Русі існував і третій важливий політичний компонент, якого не було на Заході: місто» [6, с. 16]. Вплив міста на формування і функціонування судової системи в Київській Русі мусив бути досить вагомим, аби захистити всі соціальні верстви.

Руси-українці мали досить тісні торгівельні й культурні зв'язки з нащадками давньої Греції і Риму. І. Крип'якевич писав, що грецькі колонії не творили однієї держави на побережжі Чорного і Азовського морів; кожне місто було окремою республікою з демократичним ладом під проводом купців і промисловців [8, с. 26-27]. У такий спосіб були організовані Руські землі, селяни і міщани яких запозичили з римських околиць знаряддя праці (плуг) і правові норми приватновласницьких відносин, які були і в антсько-полянському союзі.

В давній Греції основним поняттям пізнання було «істина». В культурі русів-українців поняття правди має своїм змістом всі релевантні знання давньогрецької філософської думки. Правда в суспільній свідомості русів-українців – це і істина, і ідеал. В римській культурі поняття «юрисдикція» означає таку форму судочинства, в якій поєднані два терміни – «право» і «говорю». Ці міркування мають для нашого дослідження вагоме значення, коли зважати на основоположну zásadu судового процесу Київської доби, в якому елементи індивідуальної волі сторін тяжби відігравали дуже важливу роль, в той час як суддя обмежувався спостереженням над сторонами і вирівнював засоби і можливості суперечностей сторін [6, с. 227]. Отже, суддя забезпечував рівну свободу обом сторонам судового процесу викласти публічно свої аргументи. Істотний момент тут той, що «право» і «говорити» забезпечують встановити правду, істину. Тож рівні свободи для звинувачення і виправдання належать обом сторонам судового процесу. Фактично позиція принципу рівної свободи для обох сторін судової тяжби є коректною і справедливою підставою переконати суддю у своїй правоті. Особи судової тяжби у процесі публічного розгляду суддею мусять спиратися на свої доводи й аргументи та дійти згоди, тобто домовитися, коли і за яких умов треба змиритися з нормами права і зобов'язатися їх виконати. Суддя наділений державною владою спостерігати за судовим дійством і виступає у відповідності з нормами права єдиною особою, котра упевнюється в силі доводів однієї із сторін. У правді як принципі судової системи Київської Русі первісна позиція сторін судової тяжби відповідає демократії, справедливості і моральної визначеності честі і гідності. Отже, концепт правди в судовій системі української держави X–XIII ст. є узагальненим і спільно визначеним суспільством вищим рівнем розуміння справедливості та прав і обов'язків всіх соціальних груп.

Якщо порівняти ціннісно-світоглядний зміст поняття правди в його узагальненому слововжитку за часів Київської Русі з латинським «юстиція» (справедливість), то мусимо зафіксувати подібність змісту. Це означає, що вільна самодіяльна активність громадян Київської Русі є, по-перше, суспільно-політичним виміром свободи і рівності; по-друге, внаслідок зростаючого застосування грошей у національно-економічному і повсякденному житті сформувався певний тип суспільства, основна мета якого полягала в розвитку і вдосконаленні істинних за давньогрецькою ментальністю і правдивих для киеворуських

людей форм їх буття. Правда – це спосіб світорозуміння, світобачення і світовідчуття русами-українцями творчого життя, що найбільшою мірою відповідає природі полісної демократії з її інститутами народовладдя.

Згадка в літописах про те, що віче мало право усувати від влади князя, засвідчує дієздатність судової системи. М. Грушевський стверджує, що «правоздатність віче визнавалася самими князями» [9, с. 307]. Верховенство владних функцій віче виключало будь-яку можливість появи суперечливих претензій князів, тисяцьких або бояр. Верховенство віче проглядається у традиції укладання договору з князем. Віче мало право ініціювати розгляд справи проти князя в разі, якщо він не виконував умов угоди («ряду»). Отже, віче в судовій системі Київської Русі слід розглядати як верховну судову інстанцію, що забезпечує правопорядок й унеможлиблює узурпацію влади. Водночас віче надавало князю право призначати своїх державних службовців, які мали своїм обов'язком вести судові справи. «Державна влада не втручалася в розслідування того чи іншого випадку до його слухання. Місцева громада надавала більшу підтримку позивачу в тих випадках, коли йому важко було визначити особу відповідача». Сторони в суді мали у своєму розпорядженні три способи доказів: свідків, звернення до Божого суду і для громадянських тяжб – акти, розпорядження та інші документи [6, с. 228].

Мир і благодать, правдиве життя і демократія виступають у судовій системі цілістю в ролі ідеалу судочинства. Саме тому в правових нормах відсутні тілесні покарання, позбавлення волі, смертна кара. В церковній юрисдикції знаходилися такі справи для судочинства, як «пограбування церкви, руйнування хрестів, крадіжка одяжі з тіл мертвих, злочини проти моралі, суперечки між мужем і жінкою з приводу власності, побиття батьків дітьми або ж навпаки, подружня зрада, гвалтування жінки або дівчини, образа жінки» [6, с. 226]. Сказане засвідчує, що в Київській Русі судова система визначає гідність людини правовою цінністю. Гідність особи не була пов'язана з наявністю її певного привілейованого соціального статусу. Це вже була нова цивілізаційно-правова культурна модель розуміння гідності людини як носія духовності і вільної волі.

Можемо стверджувати, що судова система Київської Русі була цивілізаційно-правовою, оскільки в розгортанні життєдіяльності громадян земель-полісів здатна забезпечити суверенітет гідності людини. В цьому контексті Д. Мур писав: «Цивілізація розвивається лише там, де значна частина людей об'єднується для досягнення спільних цілей. Така єдність забезпечується не стільки спільністю чистих ідей, скільки спільністю почуттів, завдяки яким ідеї набувають емоційного забарвлення і перетворюються на переконання і мотиви» [10, с. 635]. В цьому розумінні судова система української держави Х – ХІІІ ст. була дійсною спадкоємницею європейського давньогрецького гуманізму і водночас територіально-громадською формою самоврядування, в якій були вперше в генезі українського народу усвідомлені і закріплені юридично свобода особи, її гідність та державницька суб'єктність.

Всі інститути державної влади прагнули максимально задіяти виробничий творчий потенціал для продукування товарної продукції та її вивозу на внутрішні і зовнішні споживчі ринки. Цим, зокрема, обумовлений той факт, що гроші стали міркою для визначення міри покарання. Є всі підстави припускати, що монетаризм виробничих відносин та розширена внутрішня і зовнішня торгівля мали вирішальне значення у запровадженні в судову систему Київської Русі пріоритету грошової компенсації для переважної більшості судових вироків стосовно порушників закону. Отже, одним з найважливіших компонентів судової системи Київської Русі є утвердження

монетаризованої каральної форми як нового типу цивілізаційно-правової культури європейських держав.

Історично в судовій практиці X – XIII ст. не існувало норм карального права за злочини проти держави. Поява такої форми злочинів у Київській Русі відкривала перед вічем проблему. Історія держави і права України засвідчує, що поява такого злочину як державна зрада відбулася у середовищі державних службовців, призначених вічем і князем. Державною зрадою визнавався перехід тисяцького на службу князю або бояр проти віче. Державною зрадою віче вважало бояр, які повстали проти держави, їх заговори [11, с. 63]. Так, приміром, в Галичі 1203 р. бунт бояр через підбурювання мадяр призвів до загибелі князя Ігоровича і був визнаний державною зрадою; віче видало грамоту на страту цих бояр [11, с. 45]. Відмова боярина служити князю не вважалася державною зрадою.

Висновки. Отже, правда як концепт судової системи Київської Русі містить у собі, по-перше, фундаментальні права і обов'язки вільних громадян; по-друге, рівні позиції в судовому процесі; по-третє, чільні державно-правові інститути, які впливали на стабілізацію і розвиток життєвих перспектив.

Список використаних джерел

1. Сворак С. Д. «Вольності» Київської Русі у державній традиції українського народу / С. Д. Сворак // Сучасні проблеми правової системи і державотворення України: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 травня 2011 р. – С. 11-13.
2. Юнг К. Г. Приближаясь к бессознательному / К. Г. Юнг ; пер. И. Г. Норвила // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности : [Сборник] : Пер. с англ. и фр. / Сост. Л. И. Василенко, В. Е. Ермолаева; Ввод. ст. Ю. А. Шрейдера. – М. : Прогресс, 1990. – С. 351–436.
3. Повесть временных лет / Подгот. текста Д.С. Лихачева; Пер. Д.С. Лихачева и Б.А. Романова; Под ред. чл.-кор. АН СССР В.П. Адриановой-Перетц / Акад. наук СССР. Ч. 1-2. – 1-е изд. Часть 1. Текст и перевод. – М.; Л., Изд-во и 1-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР в Л., 1950. – 407 с.
4. Правда Руська XI–XII ст. // Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. – Т.1 / Уклад.: Ю.В.Білоусов, І.Р.Калаур, С.Д.Гринько та ін. / За ред. Р.О.Стефанчука та М.О.Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 9–12.
5. Аксаков К. С. Полное собрание сочинений. Т. 1 : Сочинения исторические / К. С. Аксаков. – М. : Унив. тип., 1889. – 599 с.
6. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь ; М. : ЛЕАН ; Аграф, 2001. – 448 с.
7. Історія держави і права України: Навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. Курс лекцій / За ред. проф. В.Г. Гочаренка. – К.: Вентурі, 1996. – 288 с.
8. Крип'якевич І.П. Історія України / І. П. Крип'якевич; відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.
9. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / М.Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – 560 с.
10. Уайтхед А. Н. Избранные работы по философии / А. Н. Уайтхед ; пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. М. А. Кисселя. – М. : Прогресс, 1990. – 720 с.
11. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.

Быркович Е. И. Концепт правды в судебной системе Киевской Руси

В статье обосновано рассмотрение правды как концепта судебной системы Киевской Руси. Доказано, что концепт правды включает в себя, во-первых, фундаментальные права и обязанности свободных граждан; во-вторых, равные позиции в судебном процессе; в-третьих, основные государственно-правовые институты, которые влияли на стабилизацию и развитие жизненных перспектив.

Ключевые слова: правда, справедливость, «Русская Правда», история государства и права Украины, судебная система, государственно-правовые институты.

Byrkovych O. I. Concept of truth in the Kyiv Russian judiciary

The article substantiates the consideration of truth as a concept of the judicial system of Kievan Rus. It is proved that the concept of truth includes, firstly, the fundamental rights and duties of free citizens; secondly, equal positions in the judicial process; thirdly, the main state-legal institutions that influenced the stabilization and development of life prospects.

Key words: truth, justice, «Ruska Pravda», history of state and law of Ukraine, judicial system, state-legal norms.

Надійшла до редакції 25 травня 2018 р.

УДК 340.1

Волковецька Світлана Василівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій та права,
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

В статті досліджується необхідність правового виховання української молоді, яке розглядається, як необхідна умова реальної демократії та розбудови успішної української держави. Обґрунтовується стосовно України положення, відоме з римського права, про те, що справжня демократія досягається шляхом виконання законів. Розглядаються новітні форми викладання правових дисциплін та організації навчального процесу. Наголошується на наявності тісного зв'язку між патріотичним та правовим вихованням молоді, які тісно переплітаються та доповнюють одне одного.

Ключові слова: *правове виховання молоді, патріотизм, дотримання законності, римське право, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. В роботі досліджується необхідність правового виховання української молоді, яке розглядається, як необхідна умова реальної демократії та розбудови успішної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджувалося раніше в публікаціях Мартинюк Т., Кутиркіна П., Голосніченка, Солошенко В., Воронкової В., Габермас Ю.

Зумовлена з одного боку визначальним місцем освіти в суспільному житті, а з іншого боку ключовою роллю молоді у формуванні демократичної, успішної, модерної української держави.

Постановка завдання: Метою нашого дослідження є обґрунтування необхідності правового виховання молоді та його вплив на формування громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незаперечним фактом сучасного світу є вплив освіти на формування громадянина. Це стосується всіх часів і народів, Україна тут не є і не може бути винятком. В той же час для відновленої української держави особливе значення має правова освіта молоді. Чому? Відповідь на це питання має декілька аспектів.

Перший аспект – історичний. Останній період української історії до проголошення незалежності був пов'язаний з радянсько-московським комуністичним тоталітаризмом. За комуністичних часів виросло декілька поколінь, які сформувались в умовах диктату партійної комуністичної верхівки, де право, закон були поняттями чисто умовними і формальними. Всі правовідносини регулювалися головним арбітром – комуністичною партією, а фактично її верхівкою, що було закріплено ст.6 так званої Конституції СРСР, та відповідно УРСР. Звісно, про ніяку демократію, яка означає народовладдя, не могло бути і мови.

24 серпня 1991 року Україна проголосила свою державну незалежність, яка була підтверджена на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. Україна постала перед світовим співтовариством, як держава яка однозначно задекларувала демократичний вектор свого розвитку. Але декларації, наміри -це є одне, реальність виявилася далеко не простою, враховуючи недавню нашу історію та антидемократичний характер суспільства з якого вийшли всі колишні радянські республіки. Ще з римського права відомо, що «шлях до демократії лежить через виконання законів» М.Т.Ціцерон. Так само, як і інші положення римського права «Yusticia fundamentum regnorum» (правосуддя – основа держави) та «Dura lex, sed lex» (поганий закон, все ж закон).

В цьому якраз була і залишається основна проблема для молоді української держави: суспільство не могло одразу перейти до регулювання правом, законом своїх відносин з такою історичною недемократичною спадщиною. При цьому законодавчих актів, особливо політичних заяв, навіть міжнародного характеру про формування нової правової української держави не

бракувало. Яскравим прикладом цього може бути Конституція України, яка була прийнята 1996 року. Але це зовсім не означало, що суспільство стало жити, за Конституцією та законами, які конкретизують її положення. Історичний досвід посттоталітарних країн засвідчує, що потрібен певний період, щоб перейти від тоталітаризму до реальної демократії – так званий перехідний період. Цей період для різних країн є різним. Так країни колишнього радянського блоку – Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина та ін., а також балтійські країни, колишні радянські республіки Литва, Латвія, Естонія пройшли його швидше. На це були історичні причини. В названих країнах були більш виразні державні традиції, в ХХ столітті вони були незалежними державами. В Україні цей процес затягнувся, що слід розглядати як наслідок багатовікової бездержавності нашого народу з одного боку та пануванням імперської Росії з притаманним їй тоталітарним політичним режимом на більшій частині українських земель.

Причини є зрозумілими, але завдання полягає в тому, щоб найбільш активна частина українського суспільства усвідомила необхідність і потребу жити за законом і керуватися його нормами. До сьогодні є розповсюджено хабарництво, як безпосереднє, так і політичне. Особливо негативну роль в цьому відіграє українська олігархія: володіючи величезними фінансовими ресурсами, отриманими, як правило, незаконним способом, вони є гальмом не тільки економічного але і політичного розвитку України. Не допускаючи конкуренції, що є основою вільної економіки, вони гальмують формування малого і середнього бізнесу, маючи значні фінансові ресурси, олігархи в Україні контролюють більшість політичних партій і таким чином здійснюють політику України у своїх інтересах. Згадуваний нами римський політичний діяч М.Т. Ціцерон говорив, що «нема потворнішої форми правління, ніж правління найбагатших». Не будемо з'ясовувати причини засилля олігархії в Україні, це виходить за межі нашого дослідження. Однак цей факт можна розглядати як результат низької політичної культури та правосвідомості українських громадян. Відомий факт, що кожний народ має ту владу, яку заслуговує. І, якщо на сьогодні маємо засилля олігархічних кланів, то це лише означає, що суспільство їм дозволило. З іншого боку, якщо запитати будь-кого з громадян країни, чизгідні вони з владою олігархів, то навіть без проведення опитування можна стверджувати, що більшість громадян висловилися б негативно. А це означає за великим рахунком, що демократія (воля народу) не є визначальним чинником української політики, як це мало би бути при справжньому народовладді.

Приведені вище міркування підсилюють думку про необхідність правової освіти у всеукраїнському масштабі. Особливо це стосується молоді, будівничих України, які найбільше зорієнтовані на майбутнє. Молодь має не тільки любити Україну, а й знати, як в ній жити, на правах господаря, а не людської популяції.

Правова освіта – це структурна складова освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, прав, свобод та обов'язків громадянина, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо. Це повною мірою стосується підготовки кадрів нафтогазового комплексу з врахуванням його специфіки. На нашу думку особливе значення тут матимуть юридичні аспекти природокористування, використання надр, процеси переробки нафти і газу та пов'язані з ними екологічні проблеми. В цьому плані важливими є такі юридичні дисципліни, як підприємницьке право, екологічне право, земельне право, трудове право.

Окрім загальної правової підготовки, обізнаності з права мита обов'язками громадян в демократичному суспільстві, правовою системою українського суспільства в цілому, правова освіта студентської молоді повинна включатися в комплекс заходів виховного характеру. Навчання має спрямовуватися на набуття студентами обсягу правових знань та навичок, вміння застосувати їх на практиці при реалізації своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них, як спеціалістів в конкретній сфері обов'язків.

Освіта стає надзвичайно важливим і дійовим важелем впливу на формування інтелекту молодії людини, яка стане не тільки кваліфікованим спеціалістом, але й вільною людиною, яка володіє почуттям особистої гідності, та відповідальності. Якраз гідність і відповідальність не дозволить спеціалісту приймати чи погоджуватися з рішеннями, які йдуть в розріз з його особистими

переконаннями, наприклад наносячи шкоду суспільству через негативні економічні чи екологічні наслідки.

Освіта повинна спрямовувати розвиток особи студента в бік сприйняття ним демократичних цінностей та направляти його зусилля на участь у формуванні інститутів громадянського суспільства, формування позиції негативного ставлення до неправових способів вирішення проблем. Коли ми говоримо про формування особистості, то мусимо добитися того, щоб для майбутнього спеціаліста правовий підхід до вирішення будь-якого питання чи то виробничого чи особистого характеру був внутрішнім переконанням, імперативом його поведінки. Відповідно навчальний процес повинен забезпечуватися викладачами з аналогічними підходами, небайдужими до стану освіти молоді.

При цьому варто відійти від формального викладання юридичних дисциплін до навчання, яке забезпечує ґрунтовне засвоєння правових знань на практиці. Роль викладача повинна стати зовсім іншою: викладачі повинні тільки супроводжувати навчальний процес. На нашу думку треба змінити сучасний підхід при якому викладач дає студентові тільки те, що знає, а не спрямовує свої знання на те, щоб зацікавити студента. Необхідно вивести на перше місце не стільки, що знаєш ти, як викладач, а те наскільки ефективним ти є, як педагог, який може спілкуватися, обмінюватися на рівних думками, зацікавити студента, направити його зусилля в належному напрямку. Це, зокрема, можливо за умови активної позиції студента, його особистої зацікавленості та користування ним сучасним технологічним інформаційним арсеналом.

В попередніх наших публікаціях [1-3] наголошувалося на необхідності безперервної правової освіти починаючи з дошкільних закладів у формі ігор та відповідних мультфільмів. Така освіта мала б продовжуватися і в школі, починаючи з початкових класів і завершуватися у вищих навчальних закладах з врахуванням їх специфіки (в даному разі нафтогазовий профіль). Тільки в цьому випадку при відповідному рівні і відношенні викладачів ми можемо розраховувати на випуск спеціалістів – гідних громадян правової держави, яку хочемо мати.

Сучасний світ висуває дедалі більші вимоги до компетентності спеціаліста. Правова освіта – комплекс знань щодо того, як функціонують базові інститути держави, про фундаментальні політичні процеси участі громадян в управлінні державою. Правова компетентність потрібна сьогодні всім: і гуманітаріям, і спеціалістам технічного профілю, і всім громадянам України в повсякденному житті.

У радянські часи такі знання були не потрібні, оскільки застосовувати їх в умовах тоталітаризму просто ніде. Розвиток демократії в Україні накладає на громадян дедалі більшу відповідальність, зокрема, зробити свій вибір на чергових президентських та парламентських виборах, до органів місцевого самоврядування, для захисту власних інтересів. Розвинена демократія передбачає широку участь громадян в управлінні державою, для цього потрібні не тільки можливості та бажання, ай знання. Те, що сьогодні знають і уміють активісти, завтра має стати загальновідомим, інакше українська демократія ніколи не буде сталою, а деякі реформи такі, як наприклад, децентралізація так і не зможуть запрацювати повною мірою. Правова освіта значиться пріоритетом у межах національної стратегії спрямування та розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки [4]. Але між програмою і її реалізацією іноді лежить прірвою.

На нашу думку система вищої освіти повинна виховувати патріотів України, освіта повинна давати можливість всебічно розвиватись студентам, як молодим особистостям. В університеті повинні діяти різні програми для студентів, де кожен може знайти своє місце, що дасть можливість студентам розкрити свої можливості, реалізувати набуті знання. Зокрема, для організації навчального процесу необхідно:

- запровадити активні форми навчання з правових дисциплін, основними з яких є тести, ділові ігри, дебати сторін, створення практичних ситуацій із розподілом ролей, проведення науково-практичних обговорень суспільно-політичних проблем;
- розробити комплекти навчальних матеріалів, що надають можливість отримати більш ґрунтовні знання в сфері авторського, корпоративного, інформаційного права;
- запровадити дистанційну форму навчання з правових дисциплін, що дасть змогу студентам заочної форми навчання оволодіти фаховими знаннями за допомогою телекомунікаційних систем;

- запровадити в університеті інноваційні моделі навчання, використовувати майстер-класи у галузі правознавства.

Основними перевагами майстер-класів є поєднання активних форм навчання з використанням сучасних інформаційних технологій, індивідуальної роботи, набуттям та закріпленням практичних знань та навичок.

Результатом правової освіти повинно бути найперше внутрішнє переконання студента майбутнього спеціаліста в тому, що лише на підставі закону, права зможемо побудувати омріяне, успішне суспільство. Відтак вміння користуватися на практиці і в житті законодавчою базою. І третій дуже важливий момент – україноцентричний підхід до оцінки будь-якої ситуації, як в політиці так і в житті в цілому. Це більше світоглядна категорія. Але такий підхід означатиме пріоритет загальнонаціональних цінностей, коли основним критерієм виступають інтереси цілої української спільноти це і є український патріотизм, який повинен стати невід’ємною частиною світогляду молодого українського громадянина. Він має включати в себе і глибокі знання української історії – культури, духовності українського народу у різноманітних її виявах: літературі, традиції, релігії і т.і. З іншого боку, коли говоримо про внутрішнє переконання студента, що насправді є ключовим у правовому вихованні молоді, суттєвим є знання з області історії права. Власне римське право стало джерелом та юридичною основою сучасних європейських демократій. Наведені вище максими з римського права на сьогодні не стали загальновизнаним атрибутом, імперативом поведінки в українському суспільстві, що відрізняє нас від розвинених європейських держав.

Висновки. Таким чином правове виховання молоді повинно бути тісно пов’язане з її патріотичним вихованням вони справді тісно переплітаються, доповнюють одне одного. В певному розумінні вірною буде думка про те, що жити і діяти за законом на основі права є патріотично і навпаки. Якщо ти насправді патріот то ти повинен дотримуватися закону, а не порушувати його. Правова освіта повинна бути ключовою в системі освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство» / Ю.Габермас. – Львів: Літопис, 2000. – С. 318.
2. Горбунов Л. Роль правової освіти в утвердженні верховенства права // Право України. – 2006. – № 4. – С. 154.
3. Мартинюк Т. Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства // Право України. – 2007. – № 2. – С. 26-31.
4. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 затверджена Указом Президента України № 68 від 26 лютого 2016 р.

Волковецкая С. В. Правовое воспитание молодежи как необходимое условие украинской демократии

В статье исследуется необходимость правового воспитания украинской молодежи, которое рассматривается как необходимое условие реальной демократии и развития успешной украинского государства. Обосновывается в отношении Украины положения, известное с римского права, о том, что настоящая демократия достигается путем выполнения законов. Рассматриваются новейшие формы преподавания дисциплин и организации учебного процесса. Отмечается наличие тесной связи между патриотическим и правовым воспитанием молодежи, тесно переплетаются и дополняют друг друга.

Ключевые слова: правовое воспитания молодежи, патриотизм, соблюдение законности, римское право, гражданское общество.

**Volkovetska S. V. Legal education of young people as a necessary condition
for Ukrainian democracy**

The article examines the need for legal education of Ukrainian youth, which is regarded as a necessary condition for real democracy and the development of a successful Ukrainian state. It is based on Ukraine's position, known from Roman law, that true democracy is enforced by the implementation of laws. We consider the latest forms of teaching disciplines and organization of the educational process. There is a close relationship between the patriotic and legal education of young people, are closely intertwined and complementary.

Key words: legal education of young people, patriotism, pre-Triman law, Roman law, civil society.

Надійшла до редакції 28 травня 2018 р.

УДК 340.132.8; 342.086

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університету Короля Данила

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена перспективам розвитку інституту конституційно-правової відповідальності в Україні. За результатами дослідження автор робить висновок про те, що на даному етапі має місце посилення механізму негативної відповідальності (у частині запровадження та подальшої реалізації механізму люстрації (очищення влади) на державницькому рівні, а також у контексті декомунізації як на державному рівні, так і на рівні недержавних організацій – політичних партій, інших об'єднань громадян, що може проявлятися у обмеженні їх участі у виборчому процесі).

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, люстрація, очищення влади.

Постановка проблеми. Важливе значення для підвищення ефективності функціонування суб'єктів владних відносин має конституційно-правова (конституційна) відповідальність. Проте, незважаючи на вагомий ступінь дослідження даного правового інституту на загальнотеоретичному, міжгалузевому та галузевому рівнях, на сучасному етапі реформування державно-політичних інституцій та засад їх функціонування (а особливо – з 2014 року) визріла особлива потреба перегляду та подальшої перебудови механізму конституційно-правової відповідальності в Україні. Це, у свою чергу, потребує окремого наукового дослідження конституційно-правової (конституційної) відповідальності з позиції запровадження нових механізмів, форм та санкцій, через які вона втілюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичної відповідальності на загальнотеоретичному рівні досліджували С. Алексєєв, А. Бобильов, О. Вітченко, В. Гойман, В. Горшеньов, Ю. Гревцов, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Ю. Кривицький, С. Лисенков, О. Малько, О. Мельник, Н. Оніщенко, А. Поляков, П. Рабінович, Ю. Решетов, В. Сирих, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Л. Явич.

На рівні конституційного права питанням конституційно-правової відповідальності присвячені наукові дослідження, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданик, В. Погорілко, В. Полевий, В. Федоренко, А. Червяцова В. Шаповал та інші науковці.

Разом з тим, у контексті останніх тенденцій українського державотворення та правотворення, а також з урахуванням потреби у глобальному теоретико-правовому (а не суто галузевому чи інституціональному) вивченні потреб трансформації юридичної відповідальності в Україні та окремих її різновидів конституційно-правова відповідальність потребує окремого наукового дослідження саме з позицій оновлення її механізмів, форм та конституційно-правових санкцій.

Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення основних напрямів удосконалення конституційно-правової відповідальності у контексті реформування сучасної державно-правової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що основи перегляду вказаного механізму вже закладені через так званий інститут люстрації (очищення влади). Зокрема, 16 вересня 2014 року було прийнято Закон України «Про очищення влади» [1; 5; 11]. У даному нормативному акті визначено дві основні категорії суб'єктів, які на певні строки не можуть допускатись до зайняття державних посад, а також перелік самих посад, кандидати на зайняття яких підлягають люстраційній перевірці як особливий превентивний формі конституційно-правової відповідальності.

Відповідно до Заходи з очищення влади (люстрації) здійснюються щодо наступних посад: 1)

Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністра України, а також міністра, керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, Голови Національного банку України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, їх перших заступників, заступників; 2) Генерального прокурора, Голови Служби безпеки України, Голови Служби зовнішньої розвідки України, начальника Управління державної охорони України, керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та/або митну політику, керівника податкової міліції, керівника центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, їх перших заступників, заступників; 3) військових посадових осіб Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби та військовослужбовців служби за призовом під час мобілізації; 4) членів Вищої ради правосуддя, членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, суддів, Голови Державної судової адміністрації України, його першого заступника, заступника; 5) Глави Адміністрації Президента України, Керівника Державного управління справами, Керівника Секретаріату Кабінету Міністрів України, Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики, їх перших заступників, заступників; 6) начальницького складу органів внутрішніх справ, центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та/або митну політику, податкової міліції, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту; 7) посадових та службових осіб органів прокуратури України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Національного банку України; 8) членів Центральної виборчої комісії, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, голів та членів національних комісій, що здійснюють державне регулювання природних монополій, державне регулювання у сферах зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг; 9) керівників державних, у тому числі казенних, підприємств оборонно-промислового комплексу, а також державних підприємств, що належать до сфери управління суб'єкта надання адміністративних послуг; 10) інших посадових та службових осіб (крім виборних посад) органів державної влади, органів місцевого самоврядування; 11) осіб, які претендують на зайняття усіх вищевказаних посад [5; 12].

Вказаний Закон виділяє коло суб'єктів негативної конституційно-правової відповідальності у формі заборони їх доступу до влади та управлінської діяльності строком не менше десяти років до кола осіб, які обіймали сукупно не менше одного року посаду (посади) у період з 25 лютого 2010 року по 22 лютого 2014 року (у період перебування В. Ф. Януковича на посаді Президента України – авт.), зокрема: 1) Президента України, Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністра України; 2) міністра, керівника центрального органу виконавчої влади, який не входить до складу Кабінету Міністрів України, Голови Національного банку України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, їх першого заступника, голови або члена національної комісії, що здійснює відповідно державне регулювання природних монополій, державне регулювання у сферах зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг; 3) Генерального прокурора України, Голови Служби безпеки України, Голови Служби зовнішньої розвідки України, начальника Управління державної охорони України, керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та/або митну політику, податкової міліції, їх першого заступника чи заступника, заступника Міністра внутрішніх справ України; 4) Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, його першого заступника, заступника; 5) Глави Адміністрації Президента України, Керівника Державного управління справами, Керівника Секретаріату Кабінету Міністрів України, Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики, їх першого заступника, заступника; 6) члена Вищої ради юстиції (крім Голови Верховного Суду України), члена Вищої кваліфікаційної

комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України, його першого заступника, заступника; 7) керівника, заступника керівника самостійного структурного підрозділу центрального органу (апарату) Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та/або митну політику, податкової міліції; 8) керівника, заступника керівника територіального (регіонального) органу прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та/або митну політику, податкової міліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі; 9) Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації, їх перших заступників, заступників, голови районної державної адміністрації, районної в місті Києві державної адміністрації; 10) Начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, Командувача Сухопутних військ Збройних Сил України, Командувача Повітряних Сил Збройних Сил України, Командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України, їх першого заступника [5; 14].

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про очищення влади», конституційно-правова відповідальність у вигляді заборони доступу до державних посад на термін не менше десяти років також поширюється на осіб, які раніше займали керівні посади в партійних та державних органах СРСР та УРСР, зокрема: 1) були обрані і працювали на керівних посадах Комуністичної партії Радянського Союзу, Комуністичної партії України, Комуністичної партії іншої союзної республіки колишнього СРСР починаючи з посади секретаря районного комітету і вище; 2) були обрані і працювали на керівних посадах починаючи з посади секретаря ЦК ЛКСМУ і вище; 3) були штатними працівниками чи негласними агентами в КДБ СРСР, КДБ УРСР, КДБ інших союзних республік колишнього СРСР, Головному розвідувальному управлінні Міністерства оборони СРСР, закінчили вищі навчальні заклади КДБ СРСР (крім технічних спеціальностей) [5; 16].

Закон «Про очищення влади» також передбачає негативну конституційно-правову відповідальність у формі заборони чи обмеження доступу до державної влади та державних посад строком до п'яти років, яка може бути застосована до наступних суб'єктів: 1) до посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування (які, обіймаючи відповідну посаду у період з 25 лютого 2010 року по 22 лютого 2014 року, своїм рішенням, дією чи бездіяльністю, що встановлено рішенням суду щодо них, яке набрало законної сили, здійснювали заходи, спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підрив основ національної безпеки, оборони чи територіальної цілісності України, що спричинило порушення прав і свобод людини [5; 10]; 2) до посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в тому числі суддів, співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури України та інших правоохоронних органів, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю, що встановлено рішенням суду щодо них, яке набрало законної сили, здійснювали заходи, спрямовані на перешкоджання реалізації конституційного права громадян України збиратися мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації або спрямовані на завдання шкоди життю, здоров'ю, майну фізичних осіб у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року [5]; 3) до посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в тому числі суддів, співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури та інших правоохоронних органів, стосовно яких встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили, що вони: співпрацювали із спецслужбами інших держав як таємні інформатори в оперативному отриманні інформації; своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на підрив основ національної безпеки, оборони чи територіальної цілісності України; закликали публічно до порушення територіальної цілісності та суверенітету України; розпалювали міжнародну ворожнечу; своїми протиправними рішеннями, дією чи бездіяльністю призвели до порушення прав людини та основоположних свобод, визнаних рішенням Європейського суду з прав людини [5; 15].

М. О. Материнко вважає, що Закон України «Про очищення влади» передбачає два види відповідальності: політичну, яка здійснюється за специфічною – люстраційною процедурою, та

юридичну (конституційно-правову) – стосовно осіб, які погодились на проведення щодо них перевірки для встановлення факту конституційно-правового делікту [4].

Існує ще одна думка, яку висловлюють О. В. Марцеляк, М. А. Погорецький, С. В. Прилуцький щодо правової природи люстрації як форми конституційно-правової та політичної відповідальності. Зокрема, вони дають роз'яснення, за яким в сучасному юридичному значенні під терміном люстрація розуміється низка політичних і юридичних заходів, метою яких є ліквідація наслідків попереднього, ворожого до людини й народу, режиму. Вона відбувається при повній зміні політичної системи суспільства [3, с. 249].

Більше того, як зазначають О. В. Марцеляк, М. А. Погорецький, С. В. Прилуцький, Законом України «Про очищення влади» передбачена комплексна (змішана) – конституційно-політична відповідальність, яка може застосовуватися одночасно з іншими видами юридичної відповідальності, наприклад, кримінальною.

Ми не підтримуємо думку М. О. Материнка про те, що люстрація – це швидше форма політичної відповідальності, ніж конституційно-правової. Вважаємо, спираючись на позицію О. В. Марцеляка, М. А. Погорецького та С. В. Прилуцького, що люстрація – це форма конституційно-правової відповідальності, яка може мати преюдиціальне значення для застосування інших видів юридичної відповідальності (в т. ч. адміністративно-правової чи кримінальної).

Ще одним нормативно-правовим актом, який спрямований на утвердження засад конституційно-правової відповідальності, є Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09 квітня 2015 року [6]. На відміну від інших законодавчих актів, які визначають відповідальність органів державної влади, зазначений Закон спрямований на встановлення конституційно-правової та іншої юридичної відповідальності політичних партій, інших об'єднань громадян за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки.

У даному випадку вказані заборони встановлені у ст. 3 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Дані заборони можна систематизувати у рамках наступних елементів:

1) загальні засади конституційно-правової відповідальності у сфері декомунізації та заборони нацизму. Відповідно до ч. 1 ст. 3 зазначеного Закону, пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного тоталітарного режиму, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та заборонена законом [6];

2) встановлення конституційно-правової відповідальності у цій сфері у формі відмови у легалізації новостворених чи припинення діяльності існуючих суб'єктів суспільно-політичної та іншої соціальної діяльності. За ч. 2 ст. 3 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки юридичною особою, політичною партією, іншим об'єднанням громадян, друкованим засобом масової інформації та/або використання у назві символіки комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів є підставою для відмови в реєстрації та/або припинення діяльності юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян, підставою для відмови в реєстрації та/або припинення випуску друкованого засобу масової інформації [6];

3) процедура судового розгляду припинення діяльності суб'єктів, які порушують вимоги Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». За ч. 3 ст. 3 вказаного Закону, у разі невиконання юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, друкованими засобами масової інформації вимог цього Закону їх діяльність/випуск підлягає припиненню в судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації)

об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, або іншого уповноваженого органу державної влади [6];

4) процедура припинення діяльності зазначених суб'єктів в адміністративному порядку. Зокрема, за ч. 4 ст. 3 досліджуваного Закону, рішення про невідповідність діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам цього Закону приймає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку [6].

5) конституційно-правова відповідальність суб'єктів, які порушують вимоги Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», у формі заборони брати участь у виборчому процесі. Згідно ч. 5 ст. 3 даного Закону, політичні партії, обласні, міські, районні організації або інші структурні утворення, передбачені статутом політичної партії, щодо яких центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, прийнято у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку рішення про невідповідність їх діяльності, найменування та/або символіки вимогам цього Закону, не можуть бути суб'єктом виборчого процесу [6].

Слід зазначити, що заборона щодо вищевказаних суб'єктів на участь у виборчому процесі також юридично закріплена у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р., за якою не може бути суб'єктом виборчого процесу місцева організація партії, щодо якої центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, прийнято у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку рішення про невідповідність її або партії в цілому діяльності, найменування та/або символіки вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [7].

І. В. Тимошенко також акцентує увагу на необхідності про субсидіарну конституційно-правову відповідальність складу колегіальних органів за свої діяння у сфері організації та проведення виборів в Україні [13, с. 72].

Ще одним напрямом конституційно-правової відповідальності, який перебуває на стадії розвитку, є позитивна відповідальність у сфері співробітництва територіальних громад, що обумовлено сучасною муніципальною реформою. Тут можна виділити два основні аспекти:

1) позитивна відповідальність органів місцевого самоврядування. Зокрема, вона проявляється, на наш погляд, в муніципальній оферті (пропозиції) про співробітництво та в муніципальному акцепті (відповіді) на співробітництво. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про співробітництво територіальних громад», сільський, селищний, міський голова, що представляє територіальну громаду, надсилає пропозицію про початок переговорів з питань організації співробітництва сільським, селищним, міським головам, що представляють відповідні територіальні громади – потенційних суб'єктів співробітництва, та забезпечує утворення комісії, до складу якої входять представники відповідних територіальних громад (муніципальна оферта – авт.). З іншого боку, сільський, селищний, міський голова за рішенням сільської, селищної, міської ради забезпечує протягом 60 днів з дати надходження пропозиції про початок переговорів з питань організації співробітництва її вивчення, оцінку виконавчими органами сільської, селищної, міської ради щодо відповідності потребам територіальної громади, а також проведення громадського обговорення такої пропозиції, після чого вона подається на розгляд відповідної ради для прийняття рішення про надання згоди на організацію співробітництва чи відмову та делегування представника (представників) до комісії [2; 8].

Держава також бере на себе позитивну конституційно-правову відповідальність у сфері стимулювання такого співробітництва. За ст. 15 зазначеного Закону, державне стимулювання співробітництва здійснюється шляхом: 1) надання субвенцій місцевим бюджетам суб'єктів співробітництва у пріоритетних сферах державної політики; 2) передачі об'єктів державної

власності у комунальну власність суб'єктів співробітництва; 3) методичної, організаційної та іншої підтримки діяльності суб'єктів співробітництва. Держава стимулює співробітництво у разі, якщо: 1) посилюється спроможність суб'єктів співробітництва до забезпечення реалізації визначених законом повноважень; 2) до співробітництва залучені додаткові ресурси, у тому числі фінансові; 3) співробітництво здійснюється більш як трьома суб'єктами співробітництва; 4) забезпечується широка участь громадськості у здійсненні співробітництва [8].

Схожий правовий механізм позитивної відповідальності за розвиток територіальної громади також встановлюється і у сфері добровільного об'єднання територіальних громад. Згідно ст. 5 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», ініціаторами (муніципальними оферентами – авт.) добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст можуть бути: 1) сільський, селищний, міський голова; 2) не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради; 3) члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи; 4) органи самоорганізації населення відповідної території (за умови представлення ними інтересів не менш як третини членів відповідної територіальної громади). При цьому, пропозиція щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад повинна, зокрема, містити: 1) перелік територіальних громад, що об'єднуються, із зазначенням відповідних населених пунктів; 2) визначення адміністративного центру об'єднаної територіальної громади та її найменування [9].

Після проведення погоджувальних процедур настає муніципальний акцепт у формі рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад, яке повинно містити: 1) перелік територіальних громад, що об'єднуються, із зазначенням відповідних населених пунктів; 2) визначення адміністративного центру об'єднаної територіальної громади та її найменування; 3) план організаційних заходів щодо добровільного об'єднання територіальних громад [9].

Висновки. Що стосується динаміки конституційно-правової відповідальності в Україні, то на даний час вона має наступні тенденції: 1) передбачає посилення механізму негативної відповідальності (у частині запровадження та подальшої реалізації механізму люстрації (очищення влади) на державницькому рівні, а також у контексті декомунізації як на державному рівні, так і на рівні недержавних організацій – політичних партій, інших об'єднань громадян, що може проявлятися у обмеженні їх участі у виборчому процесі); 2) відбувається розширення сфери позитивної конституційно-правової відповідальності за рахунок утворення нових суб'єктів державно-владних та державно-політичних відносин, якими виступатимуть об'єднані територіальні громади.

Список використаних джерел:

1. Висновок Європейської комісії за демократію через право щодо Закону України «Про очищення влади» (Закон «Про люстрацію») в Україні від 16 грудня 2014 р. № 788/2014 (CDL-AD(2014)044). URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=47&year=all>.
2. Конституційні територіальні громади. URL: <http://terhromady.info/>.
3. Марцеляк О. В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності конституції України положень пункту 6 частини першої, пунктів 2, 13 частини другої, частини третьої статті 3 закону України «про очищення влади» від 16 вересня 2014 року № 1682-VII. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 249 – 263.
4. Материнко М. О. Щодо співвідношення понять «люстрація», «політична відповідальність», «конституційна відповідальність» як передумова для звільнення судді з посади. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10736/1/Materunko_136-139.pdf.
5. Про очищення влади: Закон України від 16 вересня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.
7. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07. 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19/>.
8. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06. 2014 р. URL:

- <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>. Про добровільне об'єднання територіальних громад URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.03.2015 р. № 3. URL: <http://csu.gov.ua:8080/doccatalog/document?id=290761>.
10. Саленко О. В. Дотримання міжнародних стандартів і вимог конституції України щодо дисциплінарної відповідальності суддів у межах застосування механізму відновлення довіри до судової влади. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-11-2015/item/407-dotrymannya-mizhnarodnykh-standartiv-i-vymoh-konstytutsiyi-ukrayiny-shchodo-dystsyplinarnoyi-vidpovidalnosti-suddiv-u-mezhakh-zastosuvannya-mekhanizmu-vidnovlennya-doviry-do-sudovoyi-vlady-salenko-o-v>.
11. Судова практика: Впасти в люстрацію. *Юрист*. 2014. № 10. URL: <http://jurist.ua/?article/778>.
12. Тимошенко І. В. Особливості конституційно-правової відповідальності за порушення виборчого законодавства України. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2 (5). С. 68 – 72.
13. Усенко І. Очищення влади по-українськи. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1419228414>.
14. Хлабистова К. В. Інститут люстрації: конституційно-правові засади регулювання та вдосконалення: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 250 с.
15. Чи є відповідальність за порушення норм Закону про люстрацію? URL: <https://buhbudget.com.ua/ua/journal/buhbudget/article/7312>.

Кныш В. В. Перспективы развития института конституционно-правовой ответственности в Украине

Статья посвящена перспективам развития института конституционно-правовой ответственности в Украине. По результатам исследования автор делает вывод о том, что на данном этапе имеет место усиление механизма отрицательной ответственности (в части введения и последующей реализации механизма люстрации (очистки власти) на государственном уровне, а также в контексте декоммунизации как на государственном уровне, так и на уровне негосударственных организаций – политических партий, других объединений граждан, может проявляться в ограничении их участия в избирательном процессе).

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность, люстрация, очищение власти.

Knysh V. V. Prospects for the development of the institution of constitutional and legal responsibility in Ukraine

The article is devoted to the perspectives of development of the institution of constitutional and legal responsibility in Ukraine. According to the results of the research, the author concludes that at this stage there is an intensification of the mechanism of negative responsibility (with regard to the introduction and subsequent implementation of the lustration mechanism (clearing of power) at the state level, and in the context of decommunization both at the state level and at the level non-state organizations – political parties, other associations of citizens, may manifest themselves in limiting their participation in the electoral process).

Keywords: responsibility, social responsibility, legal responsibility, constitutional and legal responsibility, lustration, purification of power.

Надійшла до редакції 28 травня 2018 р.

УДК 340.1

Андрухів Олег Ігорович,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з виховної роботи
ПВНЗ Університету Короля Данила

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ РАДЯНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО УРЯДІВ МІЖВОЄННИХ ДЕСЯТИЛІТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

У статті на підставі компаративного аналізу здійснюється визначення характерних рис польського та радянського законодавства міжвоєнного періоду в сфері протидії та боротьби з дитячою безпритульністю. Проаналізовано історико-правові передумови виникнення явища дитячої безпритульності, а також правові кроки офіційної влади для боротьби з ним у 1920-1930-х роках. Досліджуваний період характеризується активною законотворчою роботою і виданням цілої низки постанов, які передбачають впровадження заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності та боротьбою з нею. Акцентовується увага на тому, що як радянське, так і польське законодавство була повно ідеологічним змістом.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитяча бездоглядність, радянське право, польське право, постанову, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Питання дитячої безпритульності є важливою соціальною проблемою сучасних країн не дивлячись на рівень їх правового і соціального розвитку. Особливо гостро ця проблема стоїть перед країнами перехідного типу та країнами з низьким соціально-економічним рівнем розвитку. Для України, правові заходи в боротьбі з дитячою безпритульністю не нові, а мають глибоку історичну традицію. Принаймні протягом ХХ ст. можна виділити кілька етапів, впродовж яких вживалися конкретні правові кроки у подоланні цієї соціальної проблеми. Перші важливі заходи в прийнятті нормативно-правових актів, що передбачають впровадження заходів на протидію і боротьбу з дитячою безпритульністю були здійснені протягом 1920-1930-х років.

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що радянська і польська влада в міжвоєнний період особливу увагу приділяла правовим заходам по боротьбі з дитячою безпритульністю. Накопичена в той час нормативно-правова база є малодослідженою, а її порівняння практично не здійснювалося. Порівняльна характеристика польського і радянського законодавства в сфері боротьби з дитячою безпритульністю важлива з урахуванням того, що ці правові системи представляли різні типи держав, характерною рисою яких була ідеологічна складова спрямована на придушення українського національного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політика радянського і польських урядів міжвоєнного періоду в сфері правової протидії дитячій безпритульності викликає інтерес серед сучасних вчених, але перш за все серед істориків. Юристи розглядають цю проблему виключно в рамках аналізу правової системи і системи законодавства УРСР та Польщі. У контексті нашого дослідження, як методологічну основу використано наукові праці українських та іноземних вчених, а саме: А.І. Анатольєва, А.С. Бобровського, А.Д. Бондаря, І.М. Власюк, Л. Голиш, Т.В. Долинянської, І.В. Маловичко, А.С. Паращевіна, Р. Подкури, Н.П. Тріпутіной, А. Шевченко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є компаративний аналіз радянського і польського законодавства міжвоєнного періоду, яке регулювало державну політику запобігання і боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські землі після Першої світової війни були розділені між сусідніми державами. Більшість територій входили до складу УРСР. Галичина, яка складала Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства, входили до складу Польщі. Буковина

належала Румунії, а Закарпаття – Чехословаччині. Закономірно, що на цих територіях був накопичений різний досвід з подолання дитячої безпритульності.

Так, на території Радянської України ініціатором і координатором в подоланні дитячої безпритульності і бездоглядності виступала держава через свої відповідні органи, а в Галичині – українські світські і релігійні організації. Якщо на території Радянської України більшовицький режим, виходячи з теорії про «класову боротьбу» знищував своїх ідеологічних супротивників всіма можливими способами, а потім змушував їх осиротілих неповнолітніх дітей до праці в трудових і виправно-трудовах колоніях, то правова система Польщі, була більш ліберальною і не передбачала таких жорстоких методів по відношенню до ідеологічних супротивників, а тим більше до членів їх сімей.

Цікавим також видається питання джерел формування категорії дітей-сиріт. Так, в Галичині, основною причиною були наслідки Першої світової і польсько-української війни (1918-1919 рр.), смертність батьків, міграційні процеси, а також перебування за межею бідності значної частини населення. Основним захисником українських дітей-сиріт та соціально незахищених верств населення виступали Греко-католицька церква (далі – УГКЦ) і українські громадські організації. Так, ще під час Першої світової війни за сприяння митрополита А. Шептицького у Львові в 1916 р. був створений «Український єпархіальний комітет опіки над військовими сиротами». А протягом 1918 р. аналогічні єпархіальні комітети були створені в Перемишлі і Станіславові під патронатом єпископів Й. Коціловського і Г. Хомишина, відповідно. Головне завдання комітетів полягало в попередженні смертності серед українських дітей, надання допомоги жертвам війни, сиротам і вдовам, опікунство над ними, зміцненні взаємин між парафіями. Кожен новостворений фонд займався також патронатом покинутих батьками дітей в Галичині і за її межами, утримуючи кілька так званих «захоронок» в кожній єпархії. Так, у Львівській єпархії на кінець 1918 було 18 дитячих «захоронок», а в Перемишльській і Станіславівській – по 6 [1].

При окремих монастирях УГКЦ створюються дитячі будинки, розвиток яких фінансово підтримувало створене 23 березня 1918 р при монастирі сестер-василіянок у Львові благодійне товариство «Захист імені митрополита Андрея Шептицького». Товариство згідно свого статуту мало на меті виховувати сиріт, позбавлених батьківського піклування в результаті їх смерті або загибелі, або занедбаних вихованням в сім'ї [2, с. 78-84]. Членами-співзасновниками опікунського суспільства були не тільки духовні особи (єпископи, священники), але і відомі світські особи, як: адвокати В.Охримовичем і С. Федак (голова крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові), історик О. Барвінський, літературознавець К.Студинський та ін. [11, арк. 18]. Крім релігійних громад захистом дітей-сиріт, інвалідів, убогих сімей займалися також «Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю», «Український громадський комітет», «Український фонд військових вдів і сиріт» та інші [12, арк. 5-8]. Їх низові осередки тісно співпрацювали за місцем дислокації з чернечими жіночими і чоловічими об'єднаннями.

З метою активізації допомоги і координації діяльності, 17 березня 1933 року у Львові було створено «Українську раду громадської опіки» (УРГО), до складу якого увійшли представники від Львівського, Станіславівського і Перемишльського єпископських ординаріатів, а також від Головних управ «Рідної школи», «Просвіти», «Крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю», «Української захоронки», «Товариства прихильників освіти», батьківських комітетів Української державної гімназії у Львові, філії Української державної гімназії та Дівочої гуманітарної гімназії «Рідної школи», школи імені Маркіяна Шашкевича, «Союзу українок», «Українського гігієнічного товариства», «Українського лікарського товариства» та «Українського спортивного союзу». Свою роботу УРГО направляло на координацію дій у сфері суспільної опіки, з виявлення та влаштування дітей-сиріт, розширенню мережі опікунських установ, поширенню інформації про них і правових знань про соціальну опіку [8].

Однак, незважаючи на наявність відносно великої кількості дитячих благодійних установ, в тому числі і під опікою УГКЦ, за різними даними, на 1 січня 1939 р ще більше 10 тис. сиріт перебували поза притулків [10, арк. 66]. Крім того, матеріальної підтримки потребували діти, сім'ї яких перебували на межі виживання. У зв'язку з цим, 1939 р. був виданий митрополичий ординаріат «Розпорядок про захоронки і дитячі садочки», в якому зверталася увага на необхідності створення

та поширення цих закладів на території Галичини. Йшлося власне про створення дитячих садків для дітей дошкільного віку. Зокрема, в розпорядженні зазначалося, що «поки немає в громаді окремого будинку для ведення цих інститутів, треба намагатися, щоб садочок був організований біля церкви, або в домі якогось господаря, а захоронки в будинку читальні або Народного дому, або кооперативу» [6]. Крім того, митрополичий ординаріат звертав увагу і на організацію дитячої зайнятості під час весняно-літніх польових робіт, коли батьки були зайняті, а діти опинялися поза їхнім контролем, відчуваючи шкідливий вплив вулиці. Тому наводилася рекомендація чернечим згромадженням в період посиленої зайнятості населення на польових роботах, утримувати дітей в притулках цілий день, а не тільки до полудня, як це було зазвичай [6].

Таким чином, до першого приходу радянської влади на західноукраїнських землях склалася власна система опіки над дітьми-сиротами, побудована на народній ініціативі за участю УГКЦ, релігійних і світських українських товариств на благодійні пожертвування яких створювалися дитячі захоронки, дитячі будинки, ясла, садки. Необхідно відзначити, що система опіки в західних областях продовжувала діяти на народні пожертвування і під час нацистської окупації.

У той же час радянська система опіки над дітьми-сиротами базувалася на основі відповідних постанов, указів, наказів, просякнутих більшовицькою ідеологією. Одним з перших таких базових документів була загальна постанова ВЦВК і РНК УРСР «Положення про заходи щодо боротьби з дитячою безпритульністю» від 23 листопада 1927 р. Нею передбачалося введення ряду заходів по влаштуванню безпритульних дітей. Зокрема передбачалося направляти безпритульних дітей в установи охорони материнства і дитинства Народного комісаріату охорони здоров'я, інтернати закладів соціального виховання і професійної освіти Народного комісаріату освіти, в лікувальні або медико-педагогічні установи Наркомату соціального захисту, в сім'ї трудящих, сільськогосподарські колективи і селянські господарства. Також передбачалася можливість навчання кооперативним об'єднанням або окремими ремісниками і виробничими підприємствами згідно з чинним законодавством. Дітей влаштовували на роботу, згідно трудового законодавства, у школи соціального виховання і професійної освіти. Також згідно «Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану» передбачалася процедура передачі безпритульних дітей під опіку, патрунування або усиновлення [3, с. 314].

Даним положенням були визначені органи опіки, які повинні були займатися проблемою подолання дитячої безпритульності. Зокрема, в союзних і автономних республіках робота по організації і реалізації заходів щодо дітей у віці від 4 до 18 років покладалася на Народний комісаріат освіти, а до 4 років – на Наркомати охорони здоров'я. Відповідно на рівні країв, областей і районів – на місцеві органи наркоматів освіти і здоров'я, а в сільській місцевості – на сільські Ради депутатів трудящих. На місцях створювалися відділи соціальної опіки, що діяли на основі інструкції, затвердженої Народним комісаріатом освіти. Піклувальні ради при органах соціального забезпечення і районних виконавчих комітетів, а також міські, селищні та сільські Ради встановлювали опіку і здійснювали заходи піклування про неповнолітніх в порядку, встановленому законом. Крім того, боротьбу з дитячою безпритульністю вели громадські організації відповідно до своїх статутів та положень, координуючи роботу з Центральною комісією допомоги дітям при ВЦВК і з місцевими комісіями допомоги дітям, які діяли на основі відповідних положень.

Важливо відзначити і той факт, що цим Положенням визначалися джерела фінансування заходів протидії з дитячою безпритульністю, а саме: 1) з державного та місцевих бюджетів і 2) за рахунок коштів Центральної комісії допомоги дітям при ВЦВК і її місцевих органів, республіканського і місцевих фондів допомоги безпритульним дітям імені В.І.Леніна; 3) за рахунок спеціальних коштів підприємств (майстерень, радянських господарств) при дитячих установах; 4) за рахунок спеціальних асигнувань уряду на ці цілі; 5) за рахунок фінансів громадських організацій, які мали на меті боротьбу з дитячою безпритульністю [3, с. 315].

У спільній постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності» від 31 травня 1935 року було визначено, що Наркомати союзних республік, повинні були займатися проблемою дитячої безпритульності і бездоглядності та визначено типи дитячих установ, які перебували в їх підпорядкуванні. Зокрема, у відання Наркомату освіти ставилися дитячі будинки «нормального типу» для дітей позбавлених засобів існування, дитячі будинки, які

утримувалися за рахунок батьків і дитячі будинки для «важких вихованців»; в Наркомат охорони здоров'я – спеціальні дитячі будинки для дітей, які потребують тривалого лікування; в Наркомат соціального забезпечення – спеціальні дитячі будинки для дітей-інвалідів [5, с. 194].

У 1930-ті рр. на органи НКВС було покладено завдання виявляти та брати на облік бездоглядних та безпритульних дітей і через дитячі кімнати міліції і приймачі-розподільники, направляти їх в дитячі будинки. З метою пошуку батьків постановою передбачалося створення Центрального довідкового дитячого столу і довідкових адресних дитячих столів при обласних управліннях НКВС, в яких заносилися до реєстру всі діти, які проходили через дитячі кімнати міліції і приймальники-розподільники із зазначенням адреси їх подальшого перебування [9, арк. 41].

Аналогічну за змістом постанову прийняли 27 березня 1943 РНК УРСР і ЦК КП(б)У, в якій вимагали від місцевих органів влади станом на 1 квітня 1943 року розробити детальний план організації для дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронтах війни, спеціальних дитячих будинків, в районах, звільнених від нацистських окупантів. Відновлення і створення нових дитячих будинків покладалася на Наркомат освіти УРСР, а в областях – на обласні відділи народної освіти і виконкоми місцевих Рад депутатів трудящих [7, с. 341-342].

З метою недопущення подальшого зростання злочинності в середовищі безпритульних дітей і, відповідно, її профілактики, РНК СРСР 15 червня 1943 р. ухвалила постанову «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством», в якій від органів НКВД крім збільшення кількості дитячих кімнат міліції та приймальників-розподільників, вимагали також і розширення мережі дитячих трудових виховних колоній і дитячих колоній, в яких мали утримуватися підлітки у віці від 11 до 16 років [13].

Важливим в плані відновлення і розширення мережі дитячих сирітських установ була постанова РНК СРСР від 1 вересня 1943 «Про поліпшення роботи дитячих будинків». У ньому від наркоматів освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення вимагалось активізувати роботу з розширення мережі дитячих будинків на звільнених територіях і по влаштуванню до них дітей-сиріт. Також надавалися інструкції стосовно забезпечення дитячих будинків необхідним інвентарем, продуктами харчування, санітарно-медичним обладнанням, а також кваліфікованими кадрами [4, с. 305-307].

У більшості звільнених від нацистських окупантів територіях України роботу по відновленню дитячих будинків доводилося починати практично з нуля, оскільки майже всі колишні приміщення перебували в зруйнованому або напівзруйнованому стані.

Висновки. Таким чином, характеризуючи радянських і польське законодавство міжвоєнного періоду в сфері протидії та боротьби з дитячою безпритульністю слід зробити наступні висновки:

- для західноукраїнських земель було характерно вирішення питання дитячої безпритульності завдяки ініціативі громадських інститутів і церкви, а для УРСР – нормативно-правове регулювання та чіткі ідеологічні рамки;

- характерною рисою боротьби з дитячою безпритульністю на західноукраїнських землях було створення благодійних установ, які дбали про дітей, займалися їхнім вихованням і освітою;

- в Радянській Україні боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю здійснювалася в таких формах, як створення спеціалізованих державних і громадських установ, а саме дитячих будинків та інтернатів, дитячих кімнат, столів обліку, дитячих приймальників-розподільників.

Абсолютно різні підходи до вирішення складної соціальної проблеми продемонстрували існування вираженої політики в даній сфері. Однак, якщо Польща, практично жодним чином не регулювала на правовому рівні проблему дитячої безпритульності, віддавши її вирішення на розгляд громадських організацій, то радянське право нагромадило численну нормативну базу, що змогла на середину 1950-х років вирішити проблему дитячої безпритульності.

Список використаних джерел

1. Греко-католицька церква і добродійність // Мета. – 1931. – 5 липня.
2. Лициняк В. Товариство «Захист ім. митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові» (Його початок і розвиток по кінець 1925 р.) // Богословія. – 1926. – С. 78-84.

3. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – Том 2. 1926-1945 / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. – К.: Генеза, 1999. – 412 с.
4. Народное образование. Основные постановления, приказы и инструкции. – М.: Госучпедгиз, 1948. – 482 с.
5. Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.) / Р. Подкур // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Міжнародний благодійний фонд «Видавництво СФЕРА», 2008. – №28. – С. 189–204.
6. Розпорядок митрополичого ординаріату про захоронки й дитячі садки // Мета. – 1939. – 21 травня
7. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Док. и матер.: В 3-х т. – Т. 2. – Док. № 254. – С. 341-342.
8. Українська рада суспільної опіки // Діло. – 1933. – 6 травня.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 332. – Арк. 41
10. ЦДАЛ. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 66.
11. ЦДІАУ. – Ф. 572. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 18.
12. ЦДІАУ. – Ф. 572. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5–8.
13. Шевченко А., Шевченко Д. Національна політика СРСР у сфері боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю у 1941–1945 рр. / А. Шевченко, Д. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kby.kiev.ua/komitet/conference/Shevchenko_2t.pdf.

Андрухив О. І. Сравнительная характеристика правовых мер советского и польского правительства межвоенных десятилетий в сфере противодействия детской беспризорности

В статье на основании сравнительного анализа осуществляется определение характерных черт польского и советского законодательства межвоенного периода в сфере противодействия и борьбы с детской беспризорностью. Проанализированы историко-правовые предпосылки возникновения явления детской беспризорности, а также правовые шаги официальной власти для борьбы с ним в 1920-1930-х годах. Исследуемый период характеризуется активной законотворческой работой и изданием целого ряда постановлений, предусматривающих внедрение мероприятий по предотвращению детской безнадзорности и борьбой с ней. Акцентируется внимание на том, что как советское, так и польское законодательство была полно идеологическим содержанием.

Ключевые слова: детская беспризорность, детская безнадзорность, советское право, польское право, постановление, нормативно-правовой акт.

Andruxhiv O. I. Comparative characteristics of the legal measures of the Soviet and Polish government of the interwar decades in the field of counteracting homeless children

In the article, on the basis of a comparative analysis, the characteristic features of the Polish and Soviet legislation of the interwar period in the sphere of counteracting and combating homeless children are determined. Analyzed the historical and legal background of the occurrence of the phenomenon of child homelessness, as well as the legal steps of the official authorities to combat it in the 1920-1930s. The period under study is characterized by active legislative work and the publication of a number of decrees providing for the introduction of measures to prevent and combat child neglect. Attention is focused on the fact that both Soviet and Polish legislation was full of ideological content.

Key words: homeless children, child neglect, Soviet law, Polish law, decree, regulatory legal act.

Надійшла до редакції 19 березня 2018 р.

УДК:340.12(477.83/.87) «18/19»

Федик Лідія Богданівна,
к.і.н., доц., доцент кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університету Короля Данила

ПРАВОВА КУЛЬТУРА УЧАСНИКІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано правову культуру різних категорій суб'єктів виборчого процесу у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Встановлено фактори, що впливають на правову культуру. Показано через факти зловживань, що організатори виборів виявляли низький рівень правової культури. Водночас виборці через низький освітній рівень, складне матеріальне становище та міжнаціональні суперечності виявляли скептичне ставлення до своїх виборчих прав, правовий інфантилізм. При цьому визначальною характеристикою виборців Галичини була повага до закону та бажання діяти в його рамках.

Ключові слова: вибори, виборча кампанія, зловживання, правова культура, правопорушення, правибори, Східна Галичина.

Постановка проблеми. Правова культура виступає ключовою характеристикою для визначення якісного стану правового життя суспільства як на сучасному, так і на окремому історичному етапі. Виборча культура є показником правової культури особи і суспільства. Вибори як форма безпосередньої реалізації народного суверенітету відображають рівень правового розвитку суспільства, прав і свобод людини. Через вибори народ може самостійно вирішувати найважливіші проблеми суспільного і державного життя. Однак вибори можуть мати формальний зміст, якщо у законодавстві не буде визначено чіткого механізму реалізації права вільного волевиявлення, не відповідатиме реальним потребам, а державний апарат не виконувати делегованих йому функцій. Правова культура є індикатором цих явищ. Вивчення особливостей виборчого процесу на окремих етапах дає змогу виявити історичні передумови формування окремих елементів правової культури та вивити шляхи їх подальшого розвитку і вдосконалення, а також усунення деформацій правосвідомості як елементу правової культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виборчому законодавству та особливостям перебігу виборів до органів державної влади Австро-Угорщини присвячена значна кількість праць історичного і правового характеру. Серед них наукові дослідження А.Баран, Н.В.Єфремової, О. Сухого, В.Співака. Особливо детально проблему виборчих зловживань висвітлено у ряді наукових досліджень О.Аркуші. Однак предметно вибори як показник правової культури населення Галичини не розглядалися.

Постановка завдання. Метою дослідження є крізь призму соціальної реальності виявити особливості правової культури суб'єктів виборчого процесу Галичини під час виборів до австрійського парламенту та Галицького сейму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правову культуру розглядаємо як систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового процесу і відбивають у правовій формі стан свободи особи, інші соціальні цінності. Правова культура виявляється на двох рівнях: особи і суспільства.

У змісті правової культури особи доцільно виділити такі блоки:

- правосвідомість як систему відображення суб'єктом правової дійсності;
- правомірну поведінку і правове мислення;
- результати правомірної поведінки і правового мислення [10, с. 193-194].

Правову культуру суспільства характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності й правопорядку. Правова культура учасників виборчого процесу засновується на їх правосвідомості, яка поділяється на повсякденний, професійний та теоретичний рівні. Повсякденна правосвідомість учасників

виборчого процесу ґрунтується на загальних, несистематично набутих правових знаннях у вигляді уривчастих відомостей, оцінок, що формується загальною освітою, засобами масової інформації, переважно в період виборчих кампаній. Формування правової культури учасників виборчого процесу відбувається двома шляхами – теоретичним і практичним: через засвоєння нагромаджених суспільством знань з питань виборів та законодавства, що їх регулює, та через безпосередню участь у виборчому процесі в якості виборців, організаторів виборів, кандидатів [14].

Рівень правової культури учасників виборчого процесу визначається тим, наскільки вибори дають змогу суспільству узгодити інтереси різних соціальних груп і політичних сил. Поведінка учасників виборчого процесу – особлива форма політичної активності громадян, що визначає їх правоздатність делегування власних владних повноважень шляхом персоніфікації засобами виборчого процесу [15, с. 56]. Правова культура суб'єктів виборчого процесу є результатом впливу ряду соціальних, економічних, політичних, правових та культурних чинників. Рівень правової культури населення Галичини обумовлювався комплексом факторів: правовим становищем краю, його соціальною, національною та релігійною структурою. Особливе місце у формуванні правової культури населення мали міжнаціональні відносини, насамперед польсько-українські.

Можна встановити взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку та рівнем правової культури, оскільки ширший спектр економічних відносин вимагає більшого правового врегулювання. Слабкий розвиток Галичини кінця XIX – початку XX ст. у економічному відношенні у поєднанні з незначним рівнем стратифікації галицького суспільства обумовлював специфіку правової культури населення. У складних та нерівноправних економічних умовах, а також при національній та релігійній дискримінації у галичан виявлялися окремі елементи правового нігілізму, ситуації, коли більшість людей не знає або не розуміє закону, скептично ставиться до законодавства, не вірить у справедливість і об'єктивність законів. Правовий нігілізм українського населення був зумовлений незадовільним станом правової системи Австро-Угорщини, за умов коли влада порушуючи принцип справедливості, надавала перевагу співпраці з польською елітою, а тому в більшості випадків закривала очі зловживання з боку польських чиновників під час виборів, не створюючи реальних механізмів забезпечення та захисту декларованих законодавством положень.

Одним із важливих етапів виборчого процесу є передвиборча боротьба, яка детально висвітлювалася у польській та українській пресі Галичини кінця XIX – початку XX століття. Здійснення передвиборної агітації у Галичині проводилося у формі віч (зборів), рідше шляхом поширення агітаційних плакатів. На зборах керівництво українських партій застерігало своїх прихильників не вживати під час виборів силових методів і погроз, щоб їх не використала влада для обґрунтування репресій проти українських сил, що свідчило про знання кандидатів у депутати законодавства та можливих наслідків його порушення. Кандидати у депутати закликали до одностайного і солідарного виступу усіх верств українського населення – селян, міщан, робітників та інтелігенції для досягнення мети. У пресі, на зборах організацій і товариств розглядалися питання економічного, політичного, культурно-освітнього характеру. За допомогою цих зібрань українські кандидати в депутати до австрійського парламенту намагалися підняти політичну свідомість та активність усіх верств населення. Однак передвиборча агітація українських політичних партій проводилася нерівномірно у різних виборчих округах: перешкодою цьому була нестача коштів, підготовлених агітаторів, а також перешкоди, які чинила місцева влада [7, с. 12].

Для Галичини традиційними стали численні зловживання і правопорушення під час виборів. Дослідниця О.Аркуша пояснює таку ситуацію нестабільним розвитком українського руху, неготовністю українців Галичини до легальної політичної діяльності; слабкістю української інтелігенції, зосередженістю на національно-культурних питаннях, тобто низьким рівнем правової культури галичан.

Відсутність в українців досвіду організації виборчої кампанії зумовила уже на початковому етапі труднощі з розбудовою відповідних організаційних структур. У 1861 р. роль виборчого комітету виконувала редакція газети «Слово»; у 1867 р. вибори координував канонік Михайло Куземський. У 1870-х рр. виборчими кампаніями опікувалося русофільське політичне товариство «Руська рада». Тільки в 1876 р. були створені перші місцеві виборчі комітети. У зв'язку з цим виборчі кампанії проходили мляво, обмежувалися закликами до «моральної боротьби», що

невигідно відрізняло їх на тлі польських, які організовував Центральний передвиборчий комітет (його формувало об'єднання польських депутатів Галицького сейму) [2].

Порядок проведення виборів регламентувала сеймова виборча ординація для Галичини 1861 року. Згідно із законодавством вибори проводилися за куріальною системою. Соціальна структура українського населення Галичини зумовила зосередження усієї маси виборців у четвертій курії, що об'єднувала виборців із сіл і містечок. Вибори для Галичини були двоступеневими, тобто спершу делегували виборців, а ті вже голосували за кандидатів у депутати. Унаслідок такої системи українських послів в сеймі ніколи не було більше як 10-15 осіб, у тому числі урядових кандидатів, хоча перепис 1910 р. засвідчив 7,32 млн. жителів краю, з них польською мовою розмовляли – близько 4 млн., українською – понад 3 млн. осіб.

Перший етап (правибори) відбувався не одночасно в усіх громадах, а протягом кількох тижнів напередодні виборів. Список правиборців, який залежав від податкового цензу, укладав голова громади (у селах – вїйт).

Об'єктом маніпуляцій ставали списки правиборців. У громадах, де переважало українське населення часто з'являлися списки, де переважали поляки та євреї, натомість не включено українських активістів. Староста вимагали списки на перегляд, хоча це право належало виборчому комісару. Від громади списки тримали в таємниці, щоб їх не можна було оскаржити, або до мінімуму скорочували час на протести. На виборців здійснювали фінансовий тиск: погрози додаткових податків, ненадання кредитів, позбавлення заробітку, не виділення пасовищ. Ці факти свідчили про низький рівень правової культури та політичну і національну заангажованість організаторів виборів, а отже знижували рівень довіри виборців до законності виборів та їх результатів [16, с. 178].

Час і місце правиборів призначав староста. Однак у ряді громад про термін і місце правиборів заздалегідь не повідомляли або навмисне розповсюджували неправдиву інформацію. До виборів намагалися не допустити тих українців, які якимось чином могли вплинути на голосування. Їх під різними приводами викликали у день голосування до повітового міста, брали під варту [3].

Вибори проходили у повітових старостах. Виборці заздалегідь отримували легітимізаційні картки, що були викликом і перепусткою на голосування. Надалі відбувалося формування виборчої комісії, яка складалася з трьох осіб, яких призначав виборчий комісар, і чотирьох, обраних виборцями. На цьому етапі теж мали місце зловживання. У склад комісій потрапляли або переважно поляки або особи, які мали сприяти обранню конкретного кандидата. Низька правова культура українського населення обумовлювалося неписьменністю (станом на 1900 р. 63,8 % населення було неписьменним [5, с. 25]), через що голосування проходило усно і відкрито: кожен виборець перед комісією мав назвати ім'я кандидата. Запис вів хтось із членів комісії. Нечітка вимова, переплутане ім'я могли стати приводом для визнання голосу недійсним. Безграмотність українських виборців породжувала ще одну технологію фальсифікації виборів – видачу виборцям вже заповнених прізвищами проурядових кандидатів виборчих листків [18].

Уже під час самих виборів залучали так званих «агітаторів», які залякували виборців, застосовували фізичну силу, щоб позбавити можливості проголосувати. Завдяки таким технологіям, близько 10 % виборців так і не потрапляли на голосування [13]. Для збільшення кількості голосів до виборців записували неповнолітніх, злочинців, неіснуючих осіб. Важливим аспектом виборчих зловживань було фінансове питання. Фіксували також факти підкупу (сума за голос коливалася від 10 до 100 золотих ринських), при тому, що місячна зарплата кваліфікованого робітника у місті становила 100 крон. Подекуди виборцям обіцяли посприяти вирішенню справи в суді (або ж, навпаки, ускладнити її перебіг). У разі потреби визнавалися недійсними голоси, які перешкоджали перемозі бажаного кандидата [3].

Окрім фактів порушень законності на виборах серед українців були випадки продажу голосів. Таке явище в Галичині отримало назву «хрунівства». Політична преса намагалася боротися з цим явищем, друкуючи прізвища таких осіб, насамперед з інтелігенції.

Після закінчення голосування комісія підраховувала голоси й оголошувала результати. Виборчі акти староста надсилав намісникові, який видавав переможцям сертифікат – запрошення на першу сесію. Тоді акти передавали виконавчому органу сейму – Крайовому віділу, який розглядав їх разом

зі скаргами на правопорушення та готував звіт, після затвердження якого у сеймі депутат вважався обраним [1].

Якщо результат правиборів не задовольняв зацікавлену сторону, староста міг скасувати його і оголосити повторне голосування, яке інколи повторювали аж до досягнення бажаних наслідків. Виборчі правопорушення українці фіксували й оформлювали у протести, які оскаржували результати виборів. Однак ні польська провінційна, ні австрійська влада на них не реагували. Така поведінка українців свідчила про бажання діяти у рамках закону та повагу до нього.

Польська сторона теж звинувачувала українців у порушеннях законності на виборах: популістична теза про українців як «радикальних гайдамаків» і звинуваченням греко-католицьких священиків у агітації. Однак обсяг цих звинувачень був значно меншим у порівнянні із претензіями українців.

Головною причиною ефективності правопорушень була неготовність українських виборців грамотно, зі знанням закону та розумінням своїх прав відстоювати власну позицію. Українські виборці покладали надії на оскарження результатів виборів, задля якого до органів влади надсилали протести з переліком правопорушень. Змушені реагувати на ці документи органи влади оголошували розслідування, однак доручали його тим самим чиновникам, які скоювали правопорушення [3].

У 1873 р. законом «Про вибори» було реформоване виборче законодавство, яке окрім збільшення депутатських місць, передбачало запровадження прямих виборів до Державної Ради, а отже створено передумови для нормативного забезпечення рівності громадян перед законом. Позитивом стала втрата права виборів депутатами крайових сеймів депутатів до державної ради, таким чином відбулося часткове налагодження зв'язку між виборцями та обраними ними депутатами та забезпечення прямих виборів. До недоліків закону можна віднести збереження майнового (20 крон прямих податків на рік) та вікового (24 років) цензів, обмеження виборчих прав жінок [9, с. 83].

На кожних народних і виборчих зборах обговорювалось виборча реформа, що робилося з метою ознайомлення ширшого загалу виборців з цією проблемою та усвідомлення українською інтелігенцією важливості парламентських методів боротьби. Результатом обговорень ставали петиції до парламенту стосовно виборчої реформи, яких упродовж 1894–1895 рр. з Східної Галичини надійшло близько 800.

Однак порушення мали місце і під час наступних виборів. Так, під час виборів 1897 року у Східній Галичині було вбито 8, поранено 29 і заарештовано понад 800 осіб. У судових процесах, проведених після виборів у Галичині засуджено 149 осіб [12, с. 29]. Після виборів 1897 року австрійськими законодавцями було зроблено спробу створення механізму забезпечення законності виборчого процесу.

Спробою українців законодавчим шляхом зменшити кількість зловживань під час виборів була пропозиція запровадити національний кадастр в округах, бо за таких умов виборці могли б вільно обирати кандидатів різних партій. Виступаючи у парламенті 20 березня 1906 р., Ю. Романчук вніс наступні пропозиції до проекту виборчого закону: 1) розподіл мандатів не за територіальними, а за національними виборчими округами (розподіл виборців на національні курії); 2) в остаточному розподілі мандатів визнання «індивідуальності людини як найціннішого капіталу»; 3) усунення нерівності Галичини відносно інших країв і в той же час відмова від «відкритого сприяння польському елементові» всередині краю; 4) вдосконалення положень про виборчі комісії з метою усунення виборчих шахрайств; необхідність утворити верховний виборчий трибунал для розслідування зловживань; 5) відокремленість питання про виборчу реформу від збільшення крайової автономії, зокрема Галичини [6, с. 8–9].

У 1907 р. Віденський парламент прийняв закон про ліквідацію системи виборчих округів, і виборче право було надано всім підданам імперії. 26 січня 1907 р. нове законодавство про вибори до парламенту – «Закон виборчий до Ради. Територія Галичини була поділена на 70 виборчих округів. Виборчі округи обирали в усій Австрії, як правило, одного депутата, і лише в Галичині утворено 34 міських одномандатних округи, а також 36 двомандатних округи для невеликих міст

та сіл. У двомандатних округах для обрання першого депутата треба було 50% відданих голосів плюс один голос, а для другого – лише 25%.

Відчувалися диспропорції при формуванні території одномандатних міських виборчих округів у Галичині. У Західній Галичині міста з меншою кількістю населення зараховували до міського виборчого округу, тоді як у Східній Галичині до таких округів зараховувались лише більші міста, з кількістю мешканців не менше як 5 тисяч. Якщо в східногалицькому місті поляки не становили більшості населення, то до міського округу включались окремі польські громади навколишніх сіл, як наприклад, це було зроблено у Самбірському виборчому окрузі, що надавало переваги у виборах польським кандидатам [6, с. 2].

Закон від 26 січня 1907 р. активізував політичну боротьбу під час парламентських виборів 1907 року. Голосування проходило 14, 17 і 27 травня 1907 р., з традиційними порушеннями виборчих прав. Місцеві адміністративні органи не тільки вдавалися до послуг жандармерії, але в окремих місцевостях спиралися на військові частини. Деяких виборців не допускали до голосування, іншим не видавали виборчих бюлетенів, ще одних змушували відмовлятися від них, багатьох купували. Було багато випадків, коли прізвища кандидатів вписували у незаповнені бланки.

Однак українці мали певні позитиви від реформи виборчого права про що свідчило те, що вони втричі збільшили своє попереднє парламентське представництво. У Галичині у 1907 р. до урн для голосування прийшло 85% виборців, що свідчило про високий рівень громадської активності населення краю. По округах Східної Галичини від українських партій було вибрано 27 депутатів [8, с. 140].

26 січня 1907 року австрійський парламент прийняв закон «Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів». Новий закон складався з трьох розділів: 1) постанови для охорони свободи виборів; 2) про охорону свободи зборів; 3) кінцеві постанови.

Названим законом передбачалась кримінальна відповідальність за наступні злочини: 1) підкуп виборців; 2) прилюдне пригощання виборців стравами та напоями; 3) примушення до невиконання обов'язку голосувати, чи голосувати не належним чином; 4) поширення неправдивої інформації на виборах; 5) фальсифікація виборів; 6) гальмування виборів; 7) неналежне виконання виборчого прав; 8) псування виборчих документів; 9) порушення таємниці виборів; 10) погрози кандидатам в депутати; 11) скоєння проти кандидатів в депутати протиправних дій; 12) неповага до виборчої комісії чи скоєння проти них протиправних дій.

Покарання за названі злочини були різними. Домінуючим серед них був арешт на термін від одного тижня до шести місяців «суворого арешту». За пригощання виборців в шинках чи інших публічних місцях стягувався грошовий штраф від 10 до 20 крон (& 4), а за незаконну участь у виборах штраф міг сягати до 200 крон (& 16). У разі доведення факту хабара (його дачі чи прийняття) під час виборів, винну особу чекало ув'язнення, а вилучений хабар передавався до «фонду убогих громади» (& 3) [9, с. 83].

Незважаючи на прийняття закону, вибори до сейму 1908 р. супроводжувались зловживаннями, які досягли такого розмаху, що австрійська влада була змушена притягати до відповідальності деяких службовців за здійснення махінацій. Водночас незначна кількість українських депутатів у парламенті робила їх нездатними достатньою мірою репрезентувати та відстоювати інтереси своїх виборців, що в свою чергу нівелювало у свідомості простого населення інститут виборів як такий.

Кількість зловживань під час виборів 1911 р. перевершила попередні. Відчутне було втручання у хід виборів адміністративних органів влади. В округах роздавались бюлетені, вже заповнені на ім'я польського кандидата. Силою відбиралися бюлетені з ім'ям українського кандидата і натомість роздавали бюлетені з вписаною польською кандидатурою. Для збільшення голосів в число виборців записували неповнолітніх, злочинців, неіснуючих осіб і навіть давно померлих. Навіть жінки, які тоді були позбавлені права голосувати, вносились до списків. Погроза старости позбавити заробітку, не продати дров, не наділити пасовища, залякування податковим інспектором, страх перед польським судом подекуди змушували населення віддавати голоси за польського кандидата [11, с. 178]. Про зростання правової культури населення свідчать протести українського населення, організовані у відповідь на виборчі зловживання під час виборів до австрійського парламенту 1911 р. у Дрогобичі. Для розгону протестуючих виборців було застосовано збройну силу, у

результаті чого 29 осіб було вбито, ще двоє відразу померли від ран, близько 100 поранено [17, с. 121]. Протести робітників та інтелігенції з приводу цих виборчих махінацій членами виборчої комісії до уваги не бралися. Крім того винуватці зловживань не були покарані і більш того покривалися владою.

Ще однією проблемою під час виборів в Австро-Угорщині була низька явка виборців (абсентеїзмом). Ще виборча компанія до Державної Ради Австро-Угорщини 1901 р. виявила факт низької довіри та розчарування в її діяльності серед громадян держави. Причинами цього були: 1) відносно невелика кількість українських депутатів та неможливість їх відкликання. Таким чином посилювалася зневіра у ефективності Державної Ради; 2) зловживання під час виборів; 3) відсутність організації належного порядку виборів та гарантії безпеки виборців. І хоча після реформування виборчого законодавства у 1907 р. активізація виборців значно зросла, вона рідко коли перевищувала 60 % від загальної кількості виборців [9, с. 88].

Висновки. Отож, як показували результати виборів до Галицького сейму і Віденського рейхсрату галицькі українці переважно програвали вибори. Така ситуація обумовлювалася рядом причин: адміністративним тиском на виборців, численними виборчими зловживаннями, не готовністю українців до парламентської діяльності та не віра в її результативність, що обумовлювалося незначною кількістю українських депутатів відносно кількості виборців, низьким рівнем освіти українців, важким матеріальним становищем, що сприяло купівлі-продажі голосів виборців. Усе це свідчило про відносно невисокий рівень правової культури населення Галичини, не знанням та не вмінням користуватися правом, що було своєрідним відображенням недосконалості законодавства Австро-Угорщини та проблемами з його дотриманням.

Список використаних джерел

1. Аркуша О. Як зловживали на виборах в Австро-Угорщині // За Збручем. – 2012. – 10 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zz.te.ua/yak-zlovzhyvaly-na-vyborah-v-avstro-uhorschyni/>.
2. Аркуша О. Виборча система в Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/viborcha_sistema_v_galichini_u_drugiy_polovini_hih_na_pochatku_hh_stolittya_n1264478.
3. Аркуша О. Виборчі зловживання в Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття // Zaxid.net – 2012. – 8 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/viborchi_zlovzhivannya_v_galichini_u_drugiy_polovini_hih_na_pochatku_hh_stolittya_n1270165.
4. Бабкіна О.В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування / О.В.Бабкіна // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2011. – №5. – С. 5-10.
5. Баїк Л.Г. За освіту для трудящих / Л. Г. Баїк. – Львів : Вища шк., 1983 – 193 с.
6. Баран А.В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати / А.В.Баран // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – Вип. 3 (№16).
7. Баран А. Реалізація законодавства Австро-Угорщини щодо загального виборчого права в Східній Галичині на поч. XX ст. // Актуальні проблеми правознавства. – 2017. – Вип. 3. – С. 10-14.
8. Босак О.І. Відображення боротьби за виборчі реформи галицькою пресою напередодні I світової війни // Поліграфія і видавнича справа. – 2006. – № 2 (44). – С. 138-145.
9. Єфремова Н.В. Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини / Н.В. Єфремова // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 82-89.
10. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247 с.
11. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М.В. Кугутяк. – Івано-Франківськ : б.в., 1993. – 199 с.
12. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною в складі управління Австро-Угорщини /

- В.С. Кульчицький, І.Й.Бойко, І.Ю.Настяк, О.І. Мікула. – Львів: Тріада Плюс, 2002
13. На виборах до Галицького сейму застосовували підкупи та тодішніх «тітушок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2016/11/14/na_vyborah_do_galytskogo_seymu_zastosovuvaly_pidkupy_ta_todishnih_titushok_990865.
14. Співак В. І. Правова культура виборів в Україні. Теорія і практика / В. І. Співак ; Ін-т. держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К. : Юрид. думка, 2005. – 156 с.
15. Співак В. І. Проблеми розвитку правової культури виборів: зарубіжний та український досвід / В.Співак // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1. – С. 56-65.
16. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нарис історії XIX – початку XX ст. 2-е видання, доповнене / О. Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.
17. Сухий О. Дрогобицький розстріл виборців 1911 року / О. Сухий // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2017. – Спец. вип. 3. – С. 121-128.
18. Шеремета О. Польські зловживання та українське хунівство як елементи виборчої системи в Австро-Угорській державі у 1873 – 1914 рр. / / О. М. Шеремета, В. О. Шумлянський. // Демократичне врядування. – 2015. – Вип. 15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_12.

Федык Л. Б. Правовая культура участников избирательного процесса в Восточной Галиции конца XIX – начала XX века

Проанализированная правовая культура различных категорий субъектов избирательного процесса в Галиции конца XIX – начала XX в. Установлены факторы, влияющие на правовую культуру. Показано через факты злоупотреблений, что организаторы выборов проявляли низкий уровень правовой культуры. В то же время избиратели из за низкого образовательного уровня, сложное материальное положение и межнациональные противоречия проявляли скептическое отношение к своим избирательным правам, правовой инфантилизм. При этом определяющей характеристикой избирателей Галиции была уважение к закону и желание действовать в его рамках.

Ключевые слова: выборы, избирательная кампания, правовая культура, злоупотребления, правонарушения, правы выборы, Восточная Галиция.

Fedyk L. B. Legal culture of participants of electoral process in Eastern Galicia of the end of XIX – the beginning of the XX century

Analyzed legal culture of various categories of subjects of the electoral process in Galicia of the late XIX – early XX century. Factors influencing legal culture are established. It is shown through abusive facts that the organizers of the elections showed a low level of legal culture. At the same time, voters, due to the low educational level, difficult material situation and interethnic contradictions, showed a skepticism about their electoral rights, legal infantilism. At the same time, the determining characteristic of the voters of Galicia was respect for the law and the desire to act within its framework.

Key words: election, election campaign, abuse, legal culture, offenses, rulers, Eastern Galicia.

Надійшла до редакції 30 травня 2018 р.

УДК 340.1

Віконський Василь Васильович,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університету Короля Данила

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

В статті досліджуються підходи до функцій права, що мають безперервність і характеризують конкретну роль права з регламентації відповідних сфер соціального життя, а також способи організації правом цього життя. В той же час право чинить дію на особистість і її потреби, саме по собі, що не завжди призводить до виникнення суспільного резонансу. Право впливає і на світогляд, ціннісну систему особистості, коло її потреб та інтересів. У дослідженні аналізується підвищення інтересу до питань функцій права, їх класифікації, до правової ідеології і її впливу на суспільне життя.

Ключові слова: функція права, зміст правових функцій, правова дія, динаміка правових функцій, диференціація правових функцій, реалізація функцій права.

Постановка проблеми. Сучасний досвід глобального політичного й правового розвитку переконливо свідчить про істотне зростання ідеології загалом і правової ідеології у її функціональному вимірі зокрема у взаємовідносинах між країнами, державами, правовими системами. Ускладнення відносин між державами, які належать до різних типів правових систем, спричинено з-поміж іншого відмінними ідеологічними стратегіями політико-правового розвитку в умовах глобалізації, прагненням за будь-яку ціну зберегти наявні політичні режими, власну ідентичність і самотність, створити певні бар'єри для проникнення глобальних ліберальних цінностей, міжнародних правових стандартів.

Функції виражають суть явища – те головне, основне, визначальне, що обумовлює його специфіку, його природу, робить його «самим собою». Відтак, вивчення функцій явища є вивченням самого явища. Воно дозволяє глибше проникнути в суть процесу, що вивчається, розібратися в його природі, висвітлити ті його динамічні характеристики, які приховані від дослідника, що розглядає явище в статисті [2, с. 82].

Сучасний етап пізнання функцій права означає не лише природний перегляд багатьох старих концепцій, але і становлення і розвиток нових підходів, що відповідають сучасним завданням юридичної науки і практики в Україні, де система правовідносин перебуває у процесі динамічного розвитку. На наш погляд, ці підходи пов'язані з посиленням уваги до ціннісних, мотивувальних моментів в правовій дії, в акцентуванні духовної, ідеологічної, світоглядної, загальнокультурної дії права у вітчизняному теоретично-правовому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти теоретично-правових підходів до проблеми поліфункціональності сучасного українського права висвітлені в працях Абрамова А. І. [1, 2, 3], Байтіна М. І [5], Радько Т. Н. [11, 12], Ковальського В. С. [7, 8], Скакун О.Ф. [13] та інших. Узагальнюючі праці з постульованої даної проблематики відсутні, що зумовлює актуальність представленої розвідки.

Метою статті є окреслити теоретично-правові підходи в сучасній науці поліфункціональності сучасного українського права.

Відповідно до мети, ставимо перед собою розв'язання таких завдань:

- висвітлити підходи до визначення функції права;
- проаналізувати поняття «функцій права»;
- розкрити особливості поліфункціональності права в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш розповсюдженим є підхід, відповідно до якого функціями права є «основні напрями впливу права на суспільні відносини» (С. Алексєєв, В. Лазарєв, О. Скакун та інші) [4, с. 191; 10, с. 124; 13, с. 225]. Основні аргументи на користь цієї позиції зводяться до того, що у функціях права відображається його активна роль, саме напрями

правового впливу виражають роль права в суспільному житті та регулюванні відносин у суспільстві. Метою такого впливу є впорядкування суспільних відносин. Сутність права визначає напрями його впливу, в яких набувають свого розкриття його соціальне призначення і природа.

Прихильники другого підходу розуміють під досліджуваним поняттям «соціальну роль права» (В. Ковальський та інші) [8, с. 3]. Вихідним положенням цієї наукової позиції є розуміння, відповідно до якого функції права визначаються його призначенням у різних сферах життя суспільства.

Існує також третій підхід, згідно з яким пропонується розуміти функції права, об'єднавши точки зору обох вказаних вище підходів, а саме як соціальне призначення права, а також напрями правового впливу на суспільні відносини (М. Байтін, Т. Радько, В. Синюков та інші) [5, с. 168; 12, с. 227]. Прихильниками даної точки зору звертається увага на недоцільність протиставляти або ототожнювати напрями правового впливу соціальному призначенню права у зв'язку з їх постійним взаємозв'язком. На цій підставі функції права визначають як «правову характеристику соціокультурної реальності суспільства та окремих його компонентів», обґрунтовуючи дану позицію динамікою права в результаті взаємодії із зовнішніми процесами менталітету суспільства [15, с. 155].

Функціональні характеристики права, що відображають його в динаміці, є базовими для досягнення високого рівня правосвідомості громадян, вони спрямовують дію права, роблячи її не хаотичною, а цілеспрямованою, сконцентрованою на певних напрямках. Динамізм соціального і культурного життя тягне не лише зміну самих цих напрямів, але і зміну їх значущості і співвідношення. Відповідно, змінюється значення і спрямованість різноманітних функцій права, у першу чергу ідеологічної.

Перейдемо до аналізу поняття власне функцій права. Слово «функція» походить від латинського *functio* – виконання, компетенція. У юридичній літературі це слово нерідко вживається в різних сенсах: «завдання права», «роль права» і «призначення права», хоча вживання в подібних сенсах даного терміну вважаємо не зовсім точним. «Завдання права» – ця вказівка на кінцеву або таку, що стоїть на певному етапі мету права, досягнення якої повинне вирішуватися ним самостійно, або здійсненню якої воно повинне всіляко сприяти. Поняття «завдання права», на думку цілого ряду дослідників, ідентичне поняттю «призначення права» у вузькому сенсі. Завдання права – це зовнішній (визначальний) по відношенню до функції права чинник, відповідно до якого здійснюється її реалізація. Термін «роль права» говорить швидше про значення права в житті суспільства, держави взагалі, або на певному етапі їх розвитку. Відповідаючи на питання, яка була (чи буде) роль права на том або іншому етапі розвитку суспільства, або в рішенні тих або інших завдань, неминуче доведеться звертатися до з'ясування здійснюваних правом функцій, які якраз і характеризують соціальне значення права [12, с. 17]. Можна стверджувати, що для виконання своєї ролі на певному історичному етапі право виконує ряд функцій.

У цьому контексті відразу необхідно наголосити, що функція права – поняття ключове для усієї характеристики дії права, бо воно якраз і характеризує основні напрями правової дії. Головне призначення функцій права полягає в опосередкуванні зв'язків між правом і об'єктами його дії – поведінкою людей і їх об'єднань, громадськими відносинами, свідомістю, потребами й інтересами, світоглядом, тощо.

Відтак, на слушну думку дослідника А. Абрамова, функції внутрішньо властиві праву, це внутрішня рушійна сила права. Вони як би «розчинені» у праві і при необхідності у будь-який момент готові до своєї реалізації, зокрема, до того, щоб виконати завдання, що стоять перед правом. Словом, функції права – це внутрішній потенціал права, його енергія. Це те, що робить право «живим», примушує ефективно імплементуватись [2, с. 74].

Функції права служать своєрідною зв'язковою ланкою між матеріальним світом (об'єктивною реальністю) та правом, яке, у свою чергу, покликане впорядковувати матеріальний світ згідно з потребами суспільного розвитку [1, с. 23].

Оскільки відбуваються зміни в рольовому призначенні права, вивчення функцій права простежується по всіх напрямках сучасної юриспруденції. Поглиблений аналіз функцій права та розгляд їх як цілісності дає можливість заглянути в глибини правового буття.

Функції права покликані закріпити і забезпечити існування держави, врегулювати правом відповідні відносини, забезпечити досягнення поставлених цілей, установити правовий порядок у конкретній сфері діяльності, сформувати правову свідомість, правове життя суспільства, захистити права і законні інтереси фізичних і юридичних осіб. Функції права є каталізатором демократичних відносин у сучасному суспільстві.

О.Наливайко вважає, що сутність будь-якого явища визначається в процесі характеристики його функцій. Саме вони є тією основою, що забезпечує аналіз своєрідних ознак певного явища, його взаємодію з іншими категоріями та місце в системі понять. Цінність категорії «функція» виявляється як у характеристиці реальних дій суб'єктів правового регулювання, так і в з'ясуванні залежності між нормами права, правовідносинами, юридичними актами в певному соціальному контексті. У результаті складається уявлення про функціонування права, його взаємодію та вплив на різноманітні соціальні явища [9, с. 13].

Можна стверджувати, що функції права визначають стабільний, безперервний вплив на різні об'єкти, відносини, цінності, які характерні для системи права. Тому особливості таких функцій права, як регулятивна, охоронна, виховна, а також інформаційна, визначаються залежно від особливостей існування системи права, його соціального призначення. Невипадково відзначається зв'язок системи права і системи функцій права, перша з яких є стабільним фактором, а друга – динамічним утворенням [7, с. 4].

Розглядаючи поняття «функціонування права», зазначимо, що воно відображає дію права в соціальному контексті. Дати функціональну характеристику права означає розкрити способи його впливу на суспільство. Функціонування права виражає дію права в конкретних умовах, тоді як функція права є поняттям, що відображає справжнє і майбутнє в праві. Функціонування права – це питання, яке безпосередньо пов'язано з проблематикою функцій права, бо розгляд системи функцій права – це, по суті, характеристика функціонування права. У той самий час поняття «функціонування права» означає дію права як елементу соціальної системи поряд з іншими соціальними регуляторами, і функціонування права – це реалізація його функцій у суспільних відносинах [7, с. 8].

У процесі функціонування права відбувається безперервна постійна взаємодія мети та завдань права і його функцій, що обумовлено тісним зв'язком між цими явищами [1, с. 10-11].

Звідси випливає, що сучасна вітчизняна система функцій права є складною, багатоаспектною, багаторівневою, ієрархічно структурованою. У соціальному середовищі функції права існують не ізольовано одна від одної, а тісно взаємодіють між собою, з державою і суспільною свідомістю. Власне тому жодна з них не може бути досліджена досить глибоко і вичерпно без з'ясування її взаємодії з іншими функціями, тобто без того, щоб вивчити її в системі функцій, а також в контексті соціального життя в цілому, функціонування суспільства в цілому і його інститутів зокрема.

На думку Т. Радька і В.А. Толстика, по відношенню до суспільства як до системи система функцій права є підсистемою, в той же час по відношенню до специфічних особливостей права і особливостей дії права на громадські стосунки функції у своїй сукупності виступають як система (точніше, представляють систему) [12, с. 37-38].

Беручи до уваги зростання ролі в сучасних умовах суспільного розвитку ідеологічної і виховної функцій права, цілком доречним видається трактування функцій права як основних напрямів правового впливу не лише на громадські відносини, але і на свідомість і світогляд людей, їх потреби й інтереси.

Інший основний підхід до поняття функцій права, як було зазначено вище, полягає в тому, що функції права є реалізацією його соціального призначення. В. Філімонов вказує, що функції права – це соціальна роль, яку воно виконує в організації (впорядкуванні) суспільних відносин, що визначається спрямованістю і методом їх правового регулювання [16, с.50].

У цьому контексті відзначимо, що саме поняття суті права є неоднозначним. Ми можемо виділяти як мінімум спеціальну і загальносоціальну суть права. Суть права бачиться одними авторами як справедливість, іншими як рівність, третіми як порядок і так далі. У цьому плані стає розмитим і саме поняття функцій права.

Здійснення функцій права, ефективне або неефективне, є важливим моментом сигналізації при здійсненні державної політики. Ефективність тієї або іншої функції права чинить інформаційну дію на правотворчі органи, покликані забезпечувати належну дієвість права, і примушує вживати відповідних заходів для розвитку ефективних шляхів і методів правового впливу.

Функції права іманентно впливають із надбудовної сутності права, його місця як соціально-політичного, нормативного та об'єднуючого фактора суспільства, держави, суспільних спільнот. Функції права мають ціннісно орієнтований, інформативний та владний напрями дії, включають різні, іноді протилежні механізми регулювання (демократичні, примусові, дозвоільні, заборонні, установчі), закріплення, захисту певних соціальних та правових відносин. Функції права впорядковують суспільні відносини, правові ролі; забезпечують позитивну динаміку розвитку правового життя та правових реалій, соціального та економічного життя. Функції права визначають стабільний безперервний скоординований вплив на різні об'єкти, відносини, цінності, що є характерним для системи права та владного впливу держави. Представники харківської школи теорії держави та права зазначають також те, що функції права становлять єдину цілісну систему, вивчення та аналіз якої дає можливість глибше зрозуміти значення і зміст кожної конкретної функції права, їх взаємозв'язок та взаємовплив [6, с. 155].

Реалізація функцій права передбачає виконання певних завдань, поєднання методів здійснення державної діяльності, зокрема правотворчості, державного управління, державного контролю, правосуддя, правоохоронної діяльності. Ці методи характеризуються пов'язаністю з правом, його принципами, певними презумпціями, режимами, статусами, фікціями, що розкривають системну взаємодію та системний взаємозв'язок між правовими явищами, між державою і правом.

Самі по собі правомірні вчинки характеризують реалізацію норм права. Але поведінка людини, що діє в суворій відповідності до встановлених норм, часто не призводить до тих наслідків, на які розраховував законодавець при виданні правового акта. Причини цього можуть бути різні: недосконалість нормативно-правових актів (неточність формулювань, відсутність чіткості і ясності правових норм, нерідко відверта двозначність окремих правових положень), невірний вибір правових засобів при регулюванні тих чи інших відносин (помилки правотворця) і тощо.

У контексті реалізації функцій права, слід зазначити, що ця проблема не так глибоко досліджена. Очевидно це пов'язано з тим, що реалізація функцій права ототожнюється із здійсненням (реалізацією) права. Ці явища, безперечно, мають багато спільного, проте, вважаємо слушною думку А.Абрамова що вони не ідентичні у всіх відносинах [3, с. 180]. Основна відмінність впливає з принципової різниці категорій, в єдності з якими використовується термін «реалізація» – право, правова норма та функції права.

На думку О. Скакун функції права являють собою основні напрями впливу права на суспільні відносини та поведінку особи з метою їх упорядкування, охорони і захисту. Дослідниця також виділяє ознаки функцій права: виражають універсальні ознаки права, його соціальне призначення в різних сферах суспільного життя; відображають напрями активного впливу права на суспільні відносини; характеризуються безперервністю і тривалістю дії та водночас гнучкістю змісту відповідно до мінливості суспільних відносин; мають на меті упорядкування суспільних відносин у повній відповідності з задумом нормотворця (законодавця) і очікуваннями адресатів правових норм; діють у єдиній цілісній системі на кожному етапі розвитку суспільства і вважаються реалізованими лише тоді, коли повністю вирішені усі завдання і досягнуті результати правового регулювання; кожна з них використовує відповідний їй арсенал правових способів (дозволів, зобов'язань, заборон, заохочень, покарань тощо) [13].

Функції права не слід ототожнювати з його завданнями. Основна відмінність завдань і функцій права полягає в тому, що завдання є деякими зовнішніми по відношенню до права явищами і виступають орієнтирами правового регулювання, визначають напрями дії права на громадські стосунки. Без функцій не може вирішуватися жодне із завдань, що стоять перед правом. Функція – ця дія, спрямована на рішення завдань, що стоять перед правом. Тому можна сказати, що завдання «викликають» і відповідні функції. Проте їх співвідношення не таке однозначне. Річ у тому, що сама по собі завдання не є першоосною функції. Вона витікає з економічних, політичних, соціальних потреб суспільства, визначається закономірностями розвитку держави і права, особливостями

соціально-економічних умов окремих етапів розвитку суспільства, держави (і відповідно права), історичною обстановкою, співвідношенням політичних сил, національними чинниками і так далі. Співвідношення функцій права і його завдань полягає в тому, що, по-перше, завдання обумовлюють здійснення функцій, по-друге, значною мірою визначають їх зміст, по-третє, найістотнішим чином впливають на форми і методи їх реалізації, зумовлюють конкретні шляхи правової дії [12, с. 32-33]. Право існує і функціонує лише постільки, поскільки перед ним поставлені відповідні соціальні цілі і завдання, які безперервно вимагають свого дозволу. Не будь їх, необхідність в існуванні права і, відповідно, в його функціонуванні, відпаде.

У літературі вказують на ряд ознак, що характеризують функцію права як визначуваний соціальним призначенням напрям правової дії на громадські стосунки. По-перше, функція права витікає з його суті і визначається призначенням права в суспільстві. Функція – це «світіння» суті права в суспільних відносинах. В той же час, будучи проявом іманентних властивостей суті, функції не зводяться до них і не є простою їх «проекцією».

По-друге, функція права – цей такий напрям його дії на громадські стосунки, потреба в здійсненні якого породжує необхідність існування права як соціального явища. У цьому сенсі можна сказати, що функція характеризує напрям безумовної, необхідної дії права, тобто такого, без якого суспільство на цьому етапі розвитку обійтися не може.

По-третє, функція виражає найбільш суттєві, головні риси права і спрямована на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на цьому етапі його розвитку.

По-четверте, функція права представляє напрям його активної дії, упорядковуючої певний вид суспільних стосунків. Тому однією з найважливіших ознак функції права є її динамізм. Але динамізм функції не означає відсутності в ній стабільності, постійності, стійкості.

По-п'яте, постійність як необхідна ознака функції характеризує безперервність, тривалість дії цієї функції. Про постійний характер функції права можна говорити в тому сенсі, що вона постійно властива праву на певному етапі його розвитку. Але це не означає, що незмінним залишається механізм і форми її здійснення, які змінюються і розвиваються відповідно до потреб практики [12, с. 31-32.]

Висновки. В останні десятиліття питання, що стосуються поняття, ролі та класифікації функцій права, широко обговорюються у фундаментальній та галузевій юриспруденції. Це пов'язано з тим, що функції права перебувають у постійному русі, розвитку, їх номенклатура змінюється. Функції права не тільки змінюються, але і відбувається формування нових функцій. Вони відображають істотні риси права і визначають напрями його впливу на свідомість і волю людей, на їхню поведінку.

Відтак, слід зазначити, що функції права, на відміну від права не є самостійними, оскільки це завжди похідні від права феномени. Функції будь-якого предмета (явища) обумовлені єдиним фактом – певним предметом або явищем. Інші факти об'єктивної реальності можуть мати відношення до функцій того чи іншого явища лише настільки, наскільки вони мають відношення до самого цього явища.

Список використаних джерел

1. Абрамов А. И. Проблемы реализации регулятивной функции права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых учений / А. И. Абрамов. – Н. Новгород, 2005. – 26 с.
2. Абрамов А.И. Понятие функции права // Журнал российского права. – 2006. – № 2. С 82-91.
3. Абрамов, А.И. Понятие реализации функций права: Соотношение понятий «реализация права» и «реализация функций права» /А.И. Абрамов. // Правоведение. – 2006. – № 3. – С. 179-189.
4. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т. I. / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1981. – 361 с.
5. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – 2-е изд. доп. -М.: ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с.
6. Загальна теорія держави і права / за ред. О.М. Цвіка, О.В. Петришина. – К.: Наукова думка, 2015, – 213с.

7. Ковальський В. С. Система і види функцій права / В. С. Ковальський // Теорія і практика інтелектуальної власності : наук.-практ. журн. – 2009. – № 3(47). – С 3-11.
8. Ковальський В. Функції права: поняття, джерела, динаміка / В. Ковальський // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2009. -№2.-С. 3-10.
9. Наливайко О. І. Функції права: поняття, класифікація, генезис / О. І. Наливайко // Часопис Київ, ун-ту права. -2004. -№ 3. – С. 13-18.
10. Общая теория государства и права: учебник / ред. В. В. Лазарев. – М.: Юрист, 1996. – 465 с.
11. Радько Т. Н. Теория государства и права: учебник для вузов / Т. Н. Радько. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. – 576 с.
12. Радько Т.Н., Толстик В.А. Функции права. Нижний Новгород, 1995.- С. 37-38.]
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
14. Теория государства и права. – Х.: Консум, 2000. – 704 с.
15. Теория государства и права: курс лекций / ред. Н. И. Матузов и А. В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.
16. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права. – СПб., 2003. – С.50.

**Виконский В. В. Теоретико-правовой анализ полифункциональности современного
украинского права**

В статье исследуются подходы к функциям права, которые имеют непрерывность и характеризуют конкретную роль права по регламентации соответствующих областей социальной жизни, а также способы организации правом этой жизни. В то же время право воздействует на личность и ее потребности, само по себе, что не всегда приводит к возникновению общественного резонанса. Право влияет и на мировоззрение, ценностную систему личности, сопутствующих потребностей и интересов. Эти аспекты способствуют повышению интереса к вопросам научно-теоретического осмысления функций права, их классификации, к правовой идеологии и ее влиянию на общественную жизнь.

Ключевые слова: функция права, содержание правовых функций, правовое действие, динамика правовых функций, дифференциация правовых функций, реализация функций права.

Vikonsky V. V. Theoretical and legal analysis of polyfunctionality of modern Ukrainian law

The article examines approaches to the functions of law, which have continuity and characterize the specific role of it in regulating the respective spheres of social life, as well as ways of organizing the right of this life. At the same time law, itself, has an effect on a person and his needs which does not always lead to the emergence of public resonance. Law also influences the outlook, the value system of the individual, the scope of their needs and interests. The study analyzes the increasing interest in the issues of law functions, their classification, legal ideology and its influence on social life.

Key words: function of law, content of legal functions, legal action, dynamics of legal functions, differentiation of legal functions, realization of functions of law.

Надійшла до редакції 28 травня 2018 р.

УДК 340.1

Веркалець Іван Дмитрович,
аспірант ПВНЗ Університету Короля Данила

ПРАВОВА ПСИХОЛОГІЯ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

В статті проведена загальнотеоретична характеристика правової психології в якості одного з елементів механізму реалізації права. Визначено особливості впливу правової психології на процеси формування правовідносин та правореалізації. Доведено, що саме через правові емоції право реалізує свої головні якості – гуманізм, справедливість, формальну рівність суб'єктів і інше. Ці характеристики права виражають людські почуття і оцінки, від їх адекватності щодо законодавства, від психологічного налаштування людей багато в чому залежить ефективність чинних актів усієї правозастосовної та правореалізаційної практики.

Ключові слова: психологія, правова психологія, право, реалізація права, правозастосування, правова свідомість.

Постановка проблеми. Виникнення та існування правової психології пов'язане із властивістю людей безпосередньо, чуттєво сприймати правову реальність, емоційно реагувати на зовнішні стосовно них правові явища. Тому правова психологія виявляється у почуттях, емоціях, настроях членів суспільства щодо реалізації права, відображає його не узагальнено, а конкретизованим чином, формуючи правову поведінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання визначеної проблематики висвітлювали в своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці як Л.Божович, В. Голубовський, М. Гусаров, Б. Додонов, Р. Ієрінг, Я. Канторович, І. Ластовець, І. Лихачев, А. Мещерякова, С. Рубінштейн, М. Соколов, В. Сирих, К. Хорні, В. Шепітько та інші.

Проте, сучасний стан державно-правового розвитку вимагає нових підходів до проблем реалізації права.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є загальнотеоретична характеристика правової психології, спрямованої на визначення її ролі в процесі реалізації права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із поліфункціональності самого права, ученими вироблена досить значна кількість дефініцій правової психології і відповідно її впливу на різні форми правовідносин, при цьому слід зазначити, що велика кількість з них, стосуються лише частини об'єкта дослідження, тобто спрямовані на вирішення певного аспекту проблем, що виникають у процесі правореалізації.

Найчастіше проблематика і питання правової психології охоплює наступне коло проблем, які вдало висвітлені в роботах відомого криміналіста В. Шепітька. Дослідник зазначає, що діяльність правоохоронних і правозастосовних органів передбачає необхідність використання психологічних знань, що психологічна наука перебуває у стадії формування і становлення, і також вказує на таку проблему, як участь у вирішенні справи такого фахівця з вузького профілю психологічної науки [16, с. 36–37]. Відтак вивчення правової психології цим автором охоплює тільки кримінологічну проблематику дуже вузького профілю.

У той же час І. Лихачов на противагу такому підходу зазначає, що правова психологія виступає як така, що природно складається в реальній життєдіяльності людей, вплетена в їх конкретні дії і вчинки, як відображення об'єктивної необхідності в правовій регуляції соціальних взаємодій, а також змісту самих правових відносин, а не тільки з точки зору, наприклад, психології допиту тощо. Тобто як практична екстраполяція, яка реально функціонує в практичній життєдіяльності в більш широкому колі питань. Цей підхід, зазначає автор, орієнтує наукове пізнання в більшій мірі, ніж загальноприйняте рівневе трактування співвідношення правової психології та ідеології у структурі правосвідомості, що має для суспільства безпосереднє практичне значення [9, с. 22].

А. Мещерякова, у свою чергу, зазначає, що під правовою психологією (як складовою частиною правосвідомості) розуміється сукупність сформованих, а також продовжуваних під впливом правових та інших життєвих чинників, які розвиваються, удосконалюються, видозмінюються в

усвідомлених психологічних утвореннях, станах (емоціях, почуттях, переконаннях, звичках, очікуваннях, переживаннях, розчаруваннях), пов'язаних з волею індивіда, які безпосередньо оцінюють правотворчість, конкретні закони та інші нормативно-правові акти, окремі правові норми, сферу реалізації правових норм й інші сторони юридичної практики, включаючи правозастосовну і правоохоронну діяльність, і обумовлюють становлення у конкретного індивіда необхідних мотивів, моделей, установок, намірів відповідної правової поведінки в процесі повсякденної життєдіяльності. Правова психологія, на думку дослідниці, є тією сукупністю психологічних утворень, властивостей і компонентів, які обумовлюють становлення в індивіда необхідних мотивів і установок відповідної правової поведінки, що впливає з правових почуттів та емоцій.

Також авторка зазначає, що правову психологію не слід зводити до нижчого стихійного рівня правосвідомості, оскільки вона аж ніяк не ірраціональна і безідейна. А навпаки неодмінно (у тій чи іншій мірі) включає в себе і певні штрихи, елементи правової ідеології, заломлені у вірування, установки, звички, переживання, емоції, почуття, напряду стикаючись з юридичною дійсністю, правова психологія дозволяє постійно, непомітно, але в деталях і реальній конкретиці оцінювати закони, правові норми, правову поведінку, інші явища юридичної практики [10].

Це дає підстави говорити про те, що об'єктом психологічної науки є психіка особистості як властивість високоорганізованої матерії, яка є особливою формою відображення суб'єктом правовідносин об'єктивної реальності, саморегуляції на цій основі своєї поведінки і діяльності.

Необхідно відзначити, що досліджуючи різноманітність взаємовпливів правової психології, у цьому контексті більшою мірою маємо справу із звичаєвим, а не з нормативним правом. Правову психологію утворюють в тому числі й ірраціональні феномени, такі як правова ментальність, правові звичаї і традиції народу, тобто все те, що формально не регламентоване, але входить в поняття «живе право». У надрах правової психології знаходяться інтуїтивні правові припущення, почуття, прозріння, «одкровення», які допомагають законодавцеві правильно розуміти суть правових феноменів, оцінити їх значущість в той або інший історичний період і знаходити найпридатніші цим уявленням правові форми.

Керуючись правовою психологією, індивіди оцінюють правові явища на предмет їх відповідності справедливості, і оскільки саме справедливість є критерієм істинності дій державної влади, її правових перетворень, то усі явища, норми, ідеї, що знайшли позитивну оцінку і згоду з позиції правової психології, приймаються суспільною свідомістю як правильні і адекватні соціальним потребам [3, с. 80].

Правотворча і правозастосовна діяльність стає ефективною тоді, коли в цих процесах, разом з потужними, здатними до самоорганізації принципами, пріоритетне місце займає і свідоме. Особливого значення у сфері правової психології набувають правові почуття, які органічно синтезують не лише емоції, а й ідеї, знання. До правових відносяться почуття права як такого, законності, юридичних прав і обов'язків відповідальності, справедливості, свободи, незалежності і тощо [12, с. 19].

Характерною у цьому контексті є думка відомого юриста XIX століття Р. Ієрінга: «Правосвідомість, правове переконання суть абстракції науки, які народу невідомі: сила права, як і сила любові, ґрунтується на почутті...». Правове почуття Р. Ієрінг називає «психологічним першоджерелом існуючого» [5, с. 32].

Саме через правові емоції право реалізує свої головні якості – гуманізм, справедливість, формальну рівність суб'єктів і таке інше. Ці характеристики права виражають людські почуття і оцінки, від їх адекватності щодо законодавства, від психологічного налаштування людей багато в чому залежить ефективність чинних актів усієї правозастосовної практики.

Відтак правове почуття складне соціально-психологічне явище, що супроводжує людство упродовж усієї історії його розвитку. Воно може бути розглянуте у вигляді двох взаємодоповнюючих компонентів: інтуїтивного (природно-правового), в основі якого лежить установка на правову совість і офіційного (позитивно-правового), такого, що має орієнтацію на закон. Під правовими почуттями ми розуміємо емоційні стосунки людини до правової дійсності, до правових явищ, до права як певної системи норм, встановлених або санкціонованих державою [11].

Жодне переживання, афект або потяг, жоден психічний акт взагалі не є правовим «сам по собі». Усі ці явища набувають «правового забарвлення» і стають правовими лише будучи включеними в певну систему спілкування, в певний (а саме правовий) контекст соціального життя. Окремому діючому індивідові, що пізнає, завжди протистоїть вже готова система категорій і понять суспільної свідомості, існуюча незалежно від кожного окремого індивіда (яка і робить його переживання, його почуття правовими). Саме ця обставина часто зображується в теоріях як якась «первинність» правових почуттів по відношенню до діючого права.

До правових почуттів звертається і школа «вільного права», один з представників якої Г. Зінцгеймер підкреслює, що в законі неминучі пропуски, до того ж закон – не єдине джерело права. Протиставляючи «мертвій букві закону» практику, вони закликали шукати право в житті, громадських відносинах, в правосвідомості, в почутті справедливості, в емоціях, в психології суспільства. Особливу увагу і значення правознавці цього напрямку надавали діяльності суддів, їх вільному переконанню, «вільному знаходженню права». Застосування права (винесення ухвал) підпорядковане не лише правилам тієї ж логіки, але і почуттям, емоціям, інтуїції. Варто відзначити, що школа «вільного права» не створила єдиної концепції права, але підготувала особливий ґрунт для становлення психологічної, соціологічної і інших теорій права [6, с. 509-510].

Цікавим в цьому контексті видається дослідження Канторовича які часто посилалися на середньовічного юриста Бартоліуса, що у свою чергу інтуїтивно («по справедливості») вирішував правові казуси, а потім доручав учням підібрати для цих рішень обґрунтування з джерел римського права. На прикладах різних (обмежувальних, розширювальних, буквальних) тлумачень й аналогії Канторович прагнув довести, що джерелом правових конструкцій є «...не закон і не логіка, а вільне право або воля домогтися бажаних результатів, чи бажання уникнути результатів небажаних...» [7, с. 263].

В. Сиріх визначає правову психологію як сукупність правових оцінок, почуттів, емоцій, волі, які знаходять свій прояв в окремих громадян, соціальних групах і суспільстві в цілому у процесі їхньої предметно-практичної діяльності щодо тлумачення норм права та їхньої реалізації в конкретних правовідносинах [13, с. 134].

Важливими змішаними раціонально-емоційними формами правової психології є правові оцінки і ставлення, правові переконання, правові уявлення. Правова оцінка – це завжди порівняння, в результаті якого суб'єкт обирає те, що відповідає його потребам та інтересам, цінностям його свідомості. Вона формується в результаті співвіднесення знань із наявним досвідом, потребами, інтересами, цілями діяльності. Ставлення до правових явищ формується на основі знань щодо них і виражається в оціночних судженнях [17, с. 81-85]. Адже ці почуття є аналогом до морально-психологічної оцінки правової дійсності.

Крім правових почуттів і правових оцінок слід вказати про правові уявлення – це поняття, думки, установки, стереотипи, які дозволяють індивіду й соціальній групі оцінювати правову ситуацію і пристосовувати свою поведінку до існуючих правових норм. Вони виконують функцію зберігання, відтворення й поширення тієї частини соціального досвіду, яка покликана забезпечити стабільність і динаміку правової системи [15, с. 84-85].

Джерелами правових уявлень є правова інформація, пов'язана із чинним правом, правове минуле й майбутнє, осмисленні власного правового досвіду. При цьому вельми велика роль власного життєвого досвіду, загальної культури, специфіки професії й оточення. Також слід обов'язково вказати на правові переконання, які охоплюють знання, суб'єктивну оцінку цих знань і визначають міру впевненості у справедливості власної оцінки соціально-правової дійсності.

Гармонійність особистості з її внутрішньої психологічної сторони, за Л. Божович, припускає високу узгодженість між свідомістю людини та її несвідомими психічними процесами. Така гармонія забезпечується моральною спрямованістю особистості, мотивуючі сили якої підпорядковані єдиному мотиву, домінуючому і на свідомому, і на несвідомому рівні. Якщо цього не відбувається, то виникають гострі внутрішні афективні конфлікти, які спотворюють і навіть руйнують особистість [1, с. 125]. В той же час, факт можливості внутрішніх конфліктів на всіх етапах життєдіяльності людини є обов'язковим елементом її функціонування і джерелом розвитку, що дозволяє говорити про гармонію як динамічний стан буття особистості.

За Б. Додоновим, структура особистості набуде гармонійності в результаті максимального розвитку здібностей, які створюють домінуючу спрямованість, що надає сенс життєдіяльності людини. Автор доводить, що така, начебто однобічна спрямованість не перешкоджає, а, навпаки, стимулює розвиток багатьох інших інтересів і здібностей людини [4, с. 291]. Гармонійний розвиток досить часто розглядають й як збалансований розвиток чотирьох основних сфер людини: фізичної, емоційно-вольової, інтелектуальної та духовної [8, с. 18].

Слід також зазначити, що психологічний вплив права не можна обмежувати лише межами особистісного рівня. Людина протягом свого життя постійно перебуває в тісному соціальному взаємозв'язку з членами сім'ї, трудового колективу, інших соціальних груп, які роблять значний вплив на формування її психологічної установки.

Правова психологія є також наукою, що вивчає відображення у свідомості людей правозначимих сторін дійсності, психологічних аспектів праворозуміння та правотворчості. Право представляє основну форму соціального регулювання, яке забезпечує впорядкованість життєдіяльності суспільства. З історії відомо, що право виникло у зв'язку з розшаруванням суспільства на класи за виниклої необхідності надання вільній людині певних дозволів та впорядкування її соціальної активності.

К. Хорні дійшла висновку, що можна цілком обґрунтовано стверджувати про наявність особливої структури гармонійної особистості на відміну від особистості дисгармонійної [14, с. 219].

Важливою психологічно-правовою категорією, від якої безпосередньо, з нашої точки зору, залежить рівень практичної імплементації функцій права, є правова поведінка. Зміст соціальної значущості правомірної поведінки передбачає: для держави – дотримання особою встановлених і санкціонованих державою правових норм, у яких відображені мета й завдання демократичної, соціальної, правової держави; для суспільства – забезпечення інтересів усіх його членів; для конкретного індивіда – добровільну, свідому поведінку, що виявляється в можливості громадян користуватися всіма передбаченими Конституцією України правами та свободами людини й громадянина.

Стимулювання правомірної поведінки у правовій державі має такі форми: використання права, за якої суб'єкти права самостійно обирають необхідний варіант поведінки. Ця форма вимагає високої соціально-правової активності суб'єкта; виконання норм права, що передбачає реалізацію нормативно-правових актів у практичній діяльності індивідуальних і колективних суб'єктів, утримання від заборонених дій; застосування права. Остання форма полягає в комплексному поєднанні правомірних дій, за якого суб'єкт одночасно виконує обов'язки, користується правами та дотримується правових заборон; дотримання норм права, що передбачає утримування суб'єкта від здійснення вчинків, заборонених нормами права.

Правомірна поведінка корелюється з позитивною (добровільною, ініціативною) юридичною відповідальністю, яка полягає в дисциплінувальному впливі на поведінку людини, чим сприяє формуванню відповідального ставлення до своїх обов'язків. Висвітлено особливості позитивної юридичної відповідальності суб'єктів правомірної поведінки, яка передбачає можливість самостійно здійснювати вільний вибір, виконувати приписи правових норм, свої обов'язки не лише під впливом примусових, каральних санкцій, правових заборон, а свідомо, добровільно, керуючись почуттям особистої гідності. Юридичні наслідки позитивної юридичної відповідальності є сприятливими для суб'єкта та соціально бажаними. Наслідки протиправної поведінки тісно пов'язані з негативною юридичною відповідальністю. У правовій державі метод юридичної відповідальності має не лише охоронний і каральний характер, а переважно стимулювальний. Стимулювальний вплив позитивної юридичної відповідальності має практичне вираження у правомірній поведінці осіб. Це означає, що позитивна юридична відповідальність не зводиться лише до державного примусу, як і державний примус – до юридичної відповідальності, тому що держава на підставі чинного законодавства може не лише примушувати, а й заохочувати суб'єктів правовідносин. У разі порушення правових приписів юридична відповідальність набуває охоронного значення, що також сприяє вихованню у громадян правомірної поведінки.

Так, наприклад, у правовій державі правомірна поведінка, у першу чергу, працівників правоохоронних органів не має зводитися лише до охорони дисципліни та порядку, а, передусім,

полягає в стимулюванні активної, правомірної громадянської позиції. У діяльності працівників правоохоронних органів необхідні професійно-правові навички та вміння. Це означає, що можна володіти всіма необхідними знаннями, адекватно сприймати правові цінності, однак неправильно застосовувати норми права, що може призводити до прийняття помилкових рішень, учинення неправомірних дій. Крім цього, працівники міліції мають дотримуватись основоположного принципу правомірної поведінки, який застерігає, що засіб охорони права не може порушувати власне права, а може лише здійснюватися в його межах. Виховання правомірної поведінки працівників міліції буде сприяти розбудові в Україні громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави за умови переорієнтування їх діяльності із силової на обслуговувальну, установа партнерських стосунків із населенням [2, с. 30-32].

Висновки. Таким чином, у сучасній ситуації правова психологія розглядає право як основний засіб реалізації соціальної справедливості і доцільності. Вчинки людей розглядаються в моральному аспекті, тому справедливість є умовою нормального розвитку суспільства – це соціально належне, у той час як несправедливими і аморальними є беззаконня і свавілля. Особливо підкреслимо, що загальнообов'язкову силу здатна придбати тільки та правова норма, яка може виконувати функцію норми соціальної, іншими словами, відповідати соціальним запитам суспільства і самої особистості, відповідати соціально-психологічному механізму загальнолюдської поведінки.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. / Л.И.Божович. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
2. Голубовський В.Є. Об'єктивна необхідність і соціальна значущість правомірної поведінки в розбудові правової держави / В.Є. Голубовський // III Міжнародна науково-практична конференція Актуальні проблеми юридичної психології. (м. Київ 25 квітня 2014). – С. 30–32.
3. Гусарова М.А. Правовая идеология и правовая психология в современном российском обществе: анализ корреляционных связей / М.А. Гусарова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Научно-теоретический и прикладной журнал. – 2017. – № 2 (76). – С. 79 – 82.
4. Додонов Б. И. Гармоническое развитие и типологическое своеобразие личности / Б. И. Додонов // Психология формирования и развития личности / Под ред. Л. И. Анцыферовой. – М.: Наука, 1981. – С. 284 – 304.
5. Иеринг Р. Борьба за право : монография / Р. Иеринг ; переводчик С.Я. Гинзбург. – Пер. с 7-го нем. изд. – К. : Типо-литогр. А.К. Брун, 1893. – 71 с.
6. История политических и правовых учений: учебник / Под ред. О.Э. Лейста. – М.: Юридическая литература, 1997. – 576 с.
7. Канторович Я.А. Основне идеи гражданского права / Я.А. Канторович; предисл. А. Малинкий. – Х. : НКЮУССР, 1928. –309 с.
8. Ластовець І.В. Психологічні складові гармонійної особистості курсантів ВНЗ МВС України / І.В. Ластовець. – Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія Психологія. – № 1032. – Харків, ХНУ, 2012. – С. 17 – 19.
9. Лихачев И. А. Правовая психология: понятие, структура и ее место в системе правовых и политических отношений : автореф. дис. канд. социол. наук : 09.00.11 / И. А. Лихачев ; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 1999. – 24 с.
10. Мещерякова А. В. Проблемы правовой психологи курсантов вузов МВД России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Мещерякова. – Волгоград, 1999.
11. Рубинштейн С.Л. Эмоции и потребности / С.Л. Рубинштейн. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.psyarticles.ru/view_post/php?id=222 – назва з екрану.
12. Соколов Н.Я. Профессиональное сознание юристов / Н.Я. Соколов. – М. : Наука, 1988 – 224 с.
13. Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права: ученик / В.М Сырых. – М.: Готика, 2002. – 340 с.

14. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию : Перевод Е.И. Замфирпод ред. проф. М.М. Решетникова / К. Хорни. – СПб; БСК. – 1997. – 316 с.
15. Шаповалов И.А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания / И.А. Шаповалов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 84 – 90.
16. Шепітько В. Ю. Проблеми використання психологічних знань у кримінальному процесі / В. Ю. Шепітько // Актуальні вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. – Х. : Право, 1998. – 295 с.
17. Щегорцов В.А. Социология правосознания / В.А. Щегорцов. – М.: Мысль, 1981. – 174 с.

Веркалец И. Д. Правовая психология в механизме реализации права

В статье проведена общетеоретическая характеристика правовой психологии в качестве одного из элементов механизма реализации права. Определены особенности влияния правовой психологии на процессы формирования правоотношений и правореализации. Доказано, что именно через правовые эмоции право реализует свои главные качества – гуманизм, справедливость, формальное равенство субъектов и др. Эти характеристики права выражают человеческие чувства и оценки, от их адекватности по законодательству, от психологического настроения людей во многом зависит эффективность действующих актов всей правоприменительной и правореализационной практики.

Ключевые слова: психология, правовая психология, право, реализация права, правоприменение, правовое сознание.

Verkalets I. D. Legal psychology in the realization of law

In the article the general theoretical description of legal psychology as one of the elements of the mechanism of realization of law is conducted. The peculiarities of the influence of legal psychology on the processes of formation of legal relations and implementation of law are determined. It is proved that it is through legal emotions that law realizes its main qualities – humanism, justice, formal equality of subjects, and so on. These characteristics of law express human feelings and assessments, from their adequacy to legislation, from the psychological adjustment of people largely depends the effectiveness of current acts of all law enforcement and right-realization practices.

Key words: psychology, legal psychology, law, implementation of law, law enforcement, legal consciousness.

Надійшла до редакції 4 червня 2018 р.

УДК 340.1

Аронов Ян,

аспірант

Університету економіки та права «КРОК»

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА

У статті досліджено поняття правової культури юриста, означено емоційно-вольові елементи формування людиноцентристської правосвідомості як основні складові легального передавання правових знань від правника до пересічного учасника правовідносин.

Автор статті зосереджує увагу на деталізації положень низки наукових поглядів, які виступають підґрунтям для подальших наукових розвідок на напрямку формування правової культури юриста.

Ключові слова: *правова культура, юрист, правосвідомість, правова держава, охорона прав та інтересів людини.*

Постановка проблеми. Проголошення України правовою державою покладає підвищену відповідальність на представників юридичних професій. Це пов'язано, насамперед, з тим, що декларований Україною європейський вибір кардинально змінює системні підходи до розуміння поняття «захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права». На цьому етапі підвищується роль юристів, професійні принципи яких мають відповідати найвищим моральним цінностям суспільства, і надійно відстоювати порушене право.

На цей час не достатньо повно і всебічно розроблено фундаментальні положення щодо сутності правової культури юриста, не покладено чіткі межі між загальними поняттями, які за вкладенням у них обсягом являються запитуваними як з боку юридичної науки, так і інших наук, насамперед, психології.

Поняття правової культури юриста достатньо активно досліджується вітчизняними правниками, проте спільної наукової позиції щодо його розуміння ще не розроблено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової культури юриста було предметом дослідження багатьох вчених, серед яких Мануйлов Є.М., Чупринський Б.О., Кириченко І.Г., Кобець О.В., Собчик Л.М., Муслумов Р.Р., Алексєєв С.С., Васильєв С.В., Герасіна Л.М., Макєєва О.М., Тодика Ю.М., Петришин О.В., Дзьобань О.П., Требін М.П. та інші.

До теперішнього часу науковцями не подано достатньо аргументованої дефініції поняття «правова культура юриста», не вироблено загальноприйнятого бачення щодо його структурної побудови, при тлумаченні задіюється психологічний категоріально-понятійний апарат, що не сприяє виокремленню дійсно юридичних аспектів досліджуваного поняття.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності поняття «правова культура юриста» як визначальної складової поняття «професійна культура юриста» в контексті виконання представниками юридичних професій покладених на них функціональних обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення української державності, інтеграція в європейське і світове співтовариство, побудова громадянського суспільства та правової держави вимагають відповідної правової культури громадян, насамперед, з боку фахівців права.

Статтею 1 Конституції України задекларовано, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. За таких умов необхідним є провадження державної політики для досягнення в суспільстві достатнього рівня правової культури. Це може відбутися лише тоді, коли більшість населення знатиме і дотримуватиметься норм права і моралі.

Оскільки неможливо допустити, щоб всі громадяни однаково знали і розуміли право, то на передній план посередництва між громадянином і правом у його широкому розумінні виступають юристи.

Отримавши роль посередників у таких специфічних відносинах, якими є відносини права, юристи беруть на себе обов'язки коректно доносити людям ті правові норми і постулати, в середовищі яких вони постійно перебувають. Саме цим обумовлюється роль юриста в суспільстві,

а також особливості його діяльності на напрямку забезпечення законності і належного правопорядку.

Мануйлов Є.М., досліджуючи правову культуру юриста як основу його професіоналізму, вважає, що це перш за все охорона прав і інтересів громадян, на основі законодавства боротьба з правопорушеннями, розв'язання різноманітних юридичних проблем, а це пов'язано з правовою культурою юриста, яка повинна поєднувати в собі високий професіоналізм з духовним багатством фахівця права [2].

На думку дослідників, правова культура юриста є частиною правової культури суспільства. Проте, правова культура юриста сягає глибших горизонтів, бо полягає в критичному, творчому осмисленні правових норм, законів, правових явищ з погляду їх гуманістичного демократичного і морального змісту. Крім того, правова культура юриста має бути орієнтована на духовно-філософське осмислення генези і змісту позитивного права.

Науковці обґрунтовано вважають, що правова культура юриста, окрім іншого, поєднує:
знання чинного законодавства,
переконаність у необхідності і корисності правових норм та законів, установлених у суспільстві,
уміння користуватися правовим інструментарієм (законами, правовими актами тощо) у повсякденній діяльності.

На думку Мануйлова Є.М., високий рівень професійної культури юриста – нагальна вимога сьогодення, оскільки від професійної культури фахівців права безпосередньо залежить успішне розв'язання актуальних проблем державотворчого процесу. Крім того, з розвитком сучасного суспільства, здійсненням великих перетворень у різноманітних сферах людської діяльності (соціальної, економічної, політичної, духовної) природно відбуваються і певні зміни в юриспруденції, самому характері юридичної діяльності, спеціалізації правової практики.

По-перше, помітно зростають значення і престижність юридичної діяльності. Вона все більше визнається з боку суспільства на різних рівнях державно-політичної системи соціального середовища, стає важливим чинником розбудови громадянського суспільства і правової держави.

По-друге, забезпечення охорони прав та інтересів людини, упровадження норм міжнародного права у внутрішнє законодавство України ставлять перед юристами нові, складні завдання щодо вдосконалення форм і методів роботи в сучасному суспільстві.

По-третє, оновлення всіх сфер життєдіяльності суспільства також потребує істотних коректив, нових підходів як у змісті правового регулювання відносин в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах, так і нових методів і форм упровадження сучасного законодавства [2].

Чупринський Б.О. переконаний, що юрист зобов'язаний володіти високорозвиненим правовим мисленням, бути здатним до швидкого аналізу, логічного виведення суджень, потрібних для прийняття правильних правових рішень. Розвинуте теоретичне мислення – це здатність особистості до засвоєння на високому рівні правових знань, узагальнення, розуміння наукових основ і принципів розвитку тих чи тих правових знань; уміння передбачати залежність і закономірність існування суттєвих зв'язків між правовими явищами [3].

На нашу думку, мета правового виховання може бути досягнута за таких умов: формування належного рівня правової свідомості, правової та професійної культури; виховання законотворчості, службової дисципліни і правомірної поведінки, а також соціально-правової активності; здійснення профілактики причин, наслідків і явищ правового нігілізму серед цієї категорії населення.

Кириченко І.Г. вважає, що роль правових знань у формуванні професійної культури майбутнього юриста визначається так, що вони є основою, на якій ґрунтуються правові погляди, уявлення, переконання, визначаються спрямованість та установки поведінки. Правові знання надають можливість юристам сформувати правильні правові переконання, правове мислення, правові установки, які не суперечать закону й допомагають обрати відповідний варіант поведінки. Адже юрист повинен не лише володіти знаннями окремих юридичних норм, а й проявляти широку правознавчу освіченість, розуміти характерні тенденції та закономірності еволюції і збагачення законотворчої практики суспільства. Це важливо тому, що саме такий рівень і характер юридичної

освіти може спонукати правозахисників не лише до відповідального, а й, насамперед, шанобливого ставлення до правових цінностей у житті людини [4, с. 18].

Механізм формування правової культури майбутнього юриста функціонує, розвивається та вдосконалюється відповідно до змін, які відбуваються в державі й у суспільстві. Зокрема, загальносоціальна, економічна, правова та політична стабільність – запорука нормального функціонування механізму правової діяльності юриста, тобто правові знання юриста, які забезпечують його професійну активність, і є основою правосвідомості, а відповідно, і професійної культури.

Фахова культура юриста-професіонала має бути помітно вищою порівняно з правовою культурою інших громадян. Аналіз рівня професійно-правової культури юристів переконує в тому, що він складається в юристів при безпосередньому, щоденному зіткненні з правовими явищами. Цьому рівню, як і самій професійно-правовій культурі, властивий вищий ступінь знання і розуміння правових явищ у відповідній сфері професійної діяльності. Водночас кожна юридична спеціальність має свою специфіку, яка зумовлює й особливості галузевої правової культури різних її представників, що варто обов'язково враховувати при обранні представника інтересів при розв'язанні правових спорів.

Говорячи про правову культуру юриста як складову професійної культури, доцільно вивчити питання особливостей формування правосвідомості правника.

Вважають, що професійна правосвідомість юристів є основним інструментом їх діяльності, має свої особливі умови, середовище, засоби і методи формування. Дослідження всього комплексу чинників, закономірностей їх зв'язку, зміни та впливу на правосвідомість має важливе значення в створенні передумов якісного і необхідного їх функціонування.

Кобець О. В., досліджуючи структуру професійної правосвідомості юриста, дійшов висновку, що правосвідомість та відповідна ієрархія правових цінностей не лише формуються завдяки правовому досвіду особистості, але й пов'язані з вибірковістю інформації про навколишнє середовище конкретної людини, яка обумовлена індивідуальним набором основних тенденцій. Ця індивідуальна вибірковість створює умови формування правосвідомості різних особистостей однакових умов середовища і виявляється в її мотиваційній сфері, емоційних особливостях, когнітивному стилі та комунікативних властивостях [5].

Для розвитку правосвідомості юристів важливим є відокремлення правових почуттів, що теж можуть зазнавати впливу провідних тенденцій. Так, Собчик Л.М. виокремлює певні сфери у свідомості особистості, які відрізняються у кожної особистості залежно від провідних індивідуальних тенденцій [6].

Водночас, для з'ясування процесу формування правосвідомості юристів важливими є правові почуття, які можуть мати різну якісну і кількісну характеристику. Так, почуття певних прав та обов'язків, справедливості, гідності, автономії може залежати від певних якостей майбутнього фахівця: педантизму, здатності до лідерства чи підкорення лідеру, здатності до інтуїтивного мислення і прогнозу, формально-логічного чи наочно образного сприйняття тощо.

Отже, говорити про поняття «формування правової свідомості юристів» означає говорити про чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, що мають вплив на правосвідомість індивіда, з одного боку, і про безпосереднє формування правосвідомості з позицій особливостей та тенденцій чуттєвої діяльності, пізнання особистості в єдності з формами розумової діяльності, з іншого.

Крім того, процес формування правосвідомості юристів не є лише процесом складання і становлення, набуття закінченості та зрілості. У ньому, як і в соціалізації, передбачається розвиток зрілих форм поведінки фахівців, взаємовідносин та підготовка їх до професійної правничої діяльності.

Муслумов Р.Р. з позиції системного і структурно-функціонального підходів зазначає, що правосвідомість розглядається як багатопланове, поліструктурне утворення. Серед елементів індивідуальної правосвідомості особливе значення мають правові знання, ставлення до права та правові установки. Саме ці елементи визначають єдність правосвідомості, її цілісність і специфіку. У правосвідомості одного і того ж індивіда присутні елементи, характеристики, властивості різних напрямків: правова ідеологія, правова психологія, буденна та наукова, конституційна й екологічна

правосвідомість тощо. Елементи і види правосвідомості знаходяться в тісному взаємозв'язку, утворюють цілісну єдність, вони не можуть існувати також без елементів морального, політичного та інших різновидів свідомості

Розвиток індивідуальної правосвідомості юристів є більш ефективним, якщо він спрямований по лінії сходження від менш усвідомлених до більш усвідомлених форм саморегуляції. Цей процес не лише детермінований, але й, як складна відкрита система, здібний до самодетермінації. Психологічні особливості розвитку правосвідомості юристів виявляються в діалектичній взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників цього процесу [7, с. 217].

Рівень правосвідомості юриста під час навчання є найважливішим показником розвитку особистості майбутнього фахівця і результативності навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Архангельський С.І. дотримується думки, що в навчальному процесі вищої школи дедалі більшого розвитку набуватиме дослідницька діяльність студентів і творчий процес розв'язання ними науково-навчальних завдань [8].

Ми погоджуємося з висновком науковця, адже сприяння студентам вищої школи в оприлюдненні здійснених ними наукових розвідок у царині права одночасно засвідчуватиме про зростаючий рівень правосвідомості у суспільстві через сприйняття більш прогресивних поглядів на провадження діяльності щодо захисту порушеного чи оспорюваного права.

Розвиток правосвідомості юристів здійснюється одночасно з розвитком їх особистості: розширення знань та пізнавальних процесів, рівня культури, світогляду тощо. Правова культура особистості визначає здатність свідомо контролювати свою поведінку, розумно ставитись до власних потреб і бажань, не бути механічним виконавцем зовнішніх вимог.

Необхідною умовою формування правосвідомості юристів є виховання належної професійної моралі, системи моральних та морально-правових норм, які регулюють дії і поведінку юриста у професійній діяльності. Оскільки професійна мораль є динамічною, варіативною та вбирає в себе соціальні умови і напрямки розвитку юридичної професії, то вона безпосередньо впливає на формування деонтологічної правосвідомості.

Розвиток правосвідомості юристів має чітко орієнтований, закономірний характер, який виражений у кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Під умовами розвитку правосвідомості юристів можна розуміти сукупність усіх тих явищ, від яких залежить виникнення, існування, функціонування та розвиток цього феномену. Психолого-педагогічні умови розвитку правосвідомості студентів-юристів – це сукупність заходів в освітньому процесі, що забезпечують досягнення майбутніми фахівцями необхідного рівня правосвідомості.

На думку Сливки С.С., значимим фактором у процесі формування правосвідомості є правове виховання юриста, тобто систематичне опанування необхідного мінімуму як загальнотеоретичних, так і спеціальних практичних юридичних знань. Правове виховання юристів суттєво знижує рівень соціального конформізму, сліпого наслідування чужих поглядів, бездумного виконання вказівок «згори». Через правове виховання юристів найбільш повно сприймаються моральні цілі суспільства, які впливають на внутрішній імператив службового обов'язку та деонтологічну правосвідомість. При регулярному вивченні майбутніми правниками права ширше розвиваються деонтологічні принципи правосвідомості, зрозумілішими стають її функції, що застерігає юриста від звертання лише до практичного досвіду [9].

Одним із шляхів формування правосвідомості у юристів фахівців є постійний аналіз практики у вирішенні правових ситуацій. Тобто фахівець повинен постійно звітувати перед собою про причини прийнятих неправильних рішень, що впливає як на загальну, так і на деонтологічну правосвідомість.

Бризгалов І.В. акцентує увагу на необхідності дотримання юристом визначених в суспільстві норм моралі як визначальних положень, які дають можливість усвідомити роль правника в українському соціумі, окреслюючи наступні складові професійної культури юриста: моральну, політичну, етичну, правову, естетичну культури [10, с.43].

Соціальне призначення правосвідомості полягає у підвищенні інформаційної культури фахівця юриста. Це шлях до глибоких усебічних пізнань усіх процесів майбутньої професійної діяльності та

виховання належної правової культури юриста. Правильний розподіл інформації сприяє задоволенню внутрішнього імперативу службового обов'язку. На основі таких властивостей інформації як корисність, повнота, новизна та цінність формується правдива правосвідомість юриста, що надає можливість виявити себе в той момент, коли цього вимагає конкретна ситуація.

Васильєв В.Л. розглядає низку чинників, які ускладнюють процес формування правосвідомості. До них він відносить традиційні для вітчизняної культури «розщеплювання» ідеології, соціального та політичного менталітету в суспільстві. У результаті відбувається руйнування стереотипів, які склалися в свідомості і поведінці особистості, що є за своєю суттю глибокою нервово-психічною травмою для більшості людей [11].

У процесі формування правосвідомості юристів слід звертати увагу на те, що службова дисципліна і професійна правомірна поведінка є тими рушійними силами, які, з одного боку, забезпечують досягнення нового якісного стану, подолання всього негативного, застійного, а з іншого – стимулюють розвиток гуманізму та соціальної справедливості в юридичній діяльності. Актуальність проблем, пов'язаних із дисципліною і поведінкою, впливає з потреб правосвідомості, зміцнення законності в професійній діяльності юристів.

Значний вплив на формування правової культури юриста справляє професійне оточення, здатність до розуміння правових явищ, переконання у цінності права, що обумовлено науковою організацією праці, інтелектом юриста, спеціальною правничою мораллю, психологічним та педагогічним умінням і службовим етикетом.

Висновки. Отже, економічні та політичні реформи, які відбуваються в країні, поки що не призвели до забезпечення достатнього рівня соціальної захищеності і зростання правосвідомості особистості, а тому не набули того правового наповнення, на яке сподівається держава, проголосивши верховенство права і людину найвищою соціальною цінністю.

Практично все, зазначене в Конституції щодо справжніх принципів правової держави, залишається декларацією, а навчальний процес із підготовки фахівців у галузі права, виховання в них високої правової культури перебуває в зародковому стані, так і не звільнившись від засилля корупції і різного роду зловживань. Означені обставини ще більш наполегливо кладуть перед суспільством запити щодо організації належного правового виховання як пересічних громадян, а найперше представників правничих професій.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Мануйлов Є. М. Правова культура юриста як основа його професіоналізму. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?... – Назва з екрану.
3. Чупринський Б. О. Правова культура як основний складник професійної культури юриста. / Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2013. – №2. – С.65- 70.
4. Кириченко І. Г. Освіта МВС: закономірності формування та перспективи розвитку. /І. Г. Кириченко // Іменем закону. – 2012. – № 15.- 16 квіт.-С. 15-20.
5. Кобець О. В. Структура професійної правосвідомості юриста. / О. В. Кобець // Педагогіка і психологія. Формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. – Запоріжжя, 2017. – Вип. 36. – С. 389-398.
6. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. / Л. Н. Собчик. – К.2008. – 512 с.
7. Муслумов Р. Р. Психолого-педагогические условия формирования правового сознания будущих учителей. / Р. Р. Муслумов // Вестник Бурятского государственного университета. – 2017. – Вып. 10 : Теория и методика обучения. – С. 216-221.
8. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. Москва: Высш. шк., 1980. 368 с.
9. Сливка С.С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект): Монографія. – Л.: Світ, 2000. – 336 с.

10. Бризгалов І.В. Юридична деонтологія. – К.: МАУП, 2010. – 48 с.

11. Васильєв В.Л. Юридическая психология. – М.: Юрид. литер. 1991. – 368 с.

Аронов Ян Правовая культура юриста

В статье исследовано понятие правовой культуры юриста, отмечено эмоционально-волевые элементы формирования человекоцентристского правосознания как основных составляющих легальной передачи правовых знаний от юриста до рядового участника правоотношений.

Автор статьи сосредоточивает внимание на детализации положений ряда научных взглядов, которые выступают основой для дальнейших научных исследований при формировании правовой культуры юриста.

Ключевые слова: правовая культура, юрист, правосознание, правовое государство, охрана прав и интересов человека.

Aronov Yan Legal culture of a lawyer

The article is devoted to the concept of legal culture of a lawyer, emotional-volitional elements of the formation of human-centered justice as the main components of the legal transmission of legal knowledge from the lawyer to the average participant in legal relations.

The author of the article focuses on the elaboration of the provisions of a number of scientific perspectives that serve as the basis for further scientific research on the formation of a lawyer's legal culture.

Key words: legal culture, lawyer, legal consciousness, law state, protection of rights and interests of the person.

Надійшла до редакції 12 червня 2018 р.

УДК 340.1

Довганич Василь Антонович,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
ПВНЗ Університету Короля Данила

ІДЕОЛОГІЯ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ТА ЕТАПИ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПРАВОВІЙ СВІДОМОСТІ ГАЛИЧАН КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкривається особливості становлення і генеза ідеології соціал-демократичного типу в середовищі галицьких мислителів. Акцентується увага на правових поглядах І.Франка та М.Павлика. Аргументується думка про те, що розвитку ідеології соціал-демократії в Галичині обумовлювався правовою системою Австро-Угорщини, конституція якої мала ліберальний характер і не забороняла розвиток різноманітних ідеологічних течій.

Ключові слова: правова ідеологія, Австро-Угорщина, правова система, конституція, І.Франко, М.Павлик.

Постановка проблеми. Поява у Галичині соціалістичної політико-правової ідеології була цілком закономірним процесом, обумовленим розвитком продуктивних сил та модернізаційними процесами у економічній сфері, що зрештою стало причиною появи нових соціальних груп з їхніми власними політичними інтересами та вимогами. Наявні правові ідеології не здатні були інтегрувати їх у політичну та правову системи суспільства. Це було загальноєвропейською тенденцією, яка знайшла найбільший розквіт у тих країнах, де промисловий розвиток був найбільш динамічним. У Галичині, як складній частині Австро-Угорщини, становлення соціалістичної правової ідеології мало певну специфіку, що обумовлювалося аграрним характером краю, слабким розвитком пролетаріату, який складав соціальну базу соціалістичного руху у інших європейських країнах та польсько-українськими суперечностями, які зумовлювали переплетіння політичних, національних і соціальних питань.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється потребою вивчення ідеології соціал-демократії, яка виявилася найпоширенішою на межі ХІХ-ХХ ст. і вплинула на процес формування концепції національної держави, яку вдалося реалізувати 1918 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці О.Босака, Я.Грицака, О.Жерноклеєва, Л.Кобути, М.Коропатник, К.Левицького, О.Сухого, І.Франка, В.Шевчука.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення змісту та напрямків еволюції ідеології соціал-демократичного спрямування у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Галичині й на Буковині рух за втілення соціалістичних ідей зароджувався у своєрідних умовах тогочасної Австро-Угорщини. Австрійська конституція 1867 р., проголосивши свободу слова, зборів і асоціацій, стала важливим фактором, який забезпечував і одночасно спрямовував розвиток цього руху переважно легальним шляхом з використанням парламентських форм боротьби, збереження і використання існуючої держави як інструмента соціальних змін [4, с. 100]. Наявність у краї формально-правових умов для легальної політичної боротьби, як також ідейний вплив західноєвропейської соціал-демократії, зумовили еволюційність світогляду галицьких соціалістів. Типовою для них була думка польського соціаліста Б.Лімановського про те, що революції необхідні лише в деспотичних державах, таких як Росія, а в конституційних країнах прогрес у бік соціалізму повинен відбуватись мирно.

Особлива заслуга у зародженні соціал-демократичного руху в Галичині належала І.Франку та М.Павлику. Вони брали активну участь у робітничому русі Галичини, співпрацювали з польськими соціалістами в газеті «Ргаса» [5, с. 16-17]. Перше покоління українських соціалістів було представлене університетською молоддю, яка перебувала під сильним впливом марксистської теорії. Однак досвід Галичини, як аграрного краю змушував їх шукати іншу соціальну базу руху та модифікувати соціалістичну теорію відповідно до умов краю. Власне це стало приводом

непорозуміння між польськими та українськими соціалістами та зосередженні уваги на створенні партії, яка б репрезентувала інтереси українського селянства Галичини [2, с. 73].

З метою популяризації соціалістичних ідей серед робітників у 1878 р. І.Франко написав польською мовою «Катехізис економічного соціалізму». На думку автора суть соціалізму, полягала в усуненні будь-якої суспільної нерівності, визиску та злиднів шляхом передачі засобів виробництва з приватної власності в загальну [14, с. 44]. При цьому перехід до соціалізму має відбутися шляхом реформ, а основне завдання соціалістичної пропаганди – створити умови для здійснення такої реформи шляхом підготовки й освіти народу. Наголошуючи на необхідності знищення національного гніту, політичної залежності та пригноблення одного народу іншим І.Франко на той момент ставив соціальне питання вище національного, відзначаючи, що «незалежність політична взагалі нічого не значить для людей порівняно з внутрішнім соціальним рабством» [14, с. 53-55]. Таким чином юридичні і політичні проблеми розглядалися як похідні від економічних.

У 1880 р. І.Франко разом із польськими соціалістами Болеславом Червенським та Людвігом Інлендером склав першу «Програму галицьких соціалістів», що мала стати платформою для створення в Галичині інтернаціональної за характером робітничої партії. Головною ідеєю документа була теза про необхідність використання всіх реальних можливостей для мирного переходу від капіталізму до соціалізму, шляхом використання існуючих державних інституцій «з метою поетапного приготування нової суспільної організації» [6, с. 17]. Це визначало головну політичну вимогу галицьких соціалістів – «повсюдне право вибору і виборності до парламентських органів, як центральних, так і провінційних, і обштинних, ... прямих виборів і таємного голосування», а також першочергове завдання робітничого руху – «здобути якнайбільшу політичну владу» легальним шляхом [15, с. 455-456].

У національному питанні галицькі соціалісти виходили з тези про рівність народів та стверджувалося їх право на вільний розвиток. Далі у програмі відзначалося: «Наше бажання – щоб польський і український народи здобули незалежне національне існування» [15, с. 461-462]. Однак оптимальною формою майбутнього державного устрою лідери галицьких соціалістів уважали «якнайширшу федерацію».

Організаційне оформлення соціал-демократії в Галичині було започатковане утворенням у листопаді 1890 р. у Львові Галицької робітничої партії (ГРП), яка після I з'їзду в 1892 р. була перейменована на Соціал-демократичну партію Галичини (з 1893 р. – і Сілезії (СДПГіС)). У своїй діяльності вона керувалась програмними принципами австрійської соціал-демократії і була її автономною секцією, об'єднуючи у своїх лавах не тільки польських, але й українських та єврейських робітників Галичини [5, с. 120]. Згідно ідей соціал-демократії соціалістичний рух мав розвиватися як інтернаціональна сила, яка виступає єдиним фронтом проти спільного ворога і розглядала національне питання як похідне від соціального. Ідеї поступової соціалізації засобів виробництва, здобуття влади парламентським шляхом, збереження та використання чинних державних інститутів як інструментів суспільної трансформації свідчили про значний вплив австрійської соціал-демократії на галицьких українських соціалістів [5, с. 166].

У жовтні 1890 р. в Галичині під впливом революційно-демократичних ідей М.Драгоманова ліве крило західноукраїнського національного руху оформлюється в Русько-Українську радикальну партію на чолі з Іваном Франком та Михайлом Павликом. Саме в надрах цієї партії в 90-х роках XIX ст. зароджувалась і викристалізовувалась соціал-демократична течія в українському національно-політичному русі, апробувалась її ідеологія, формувалися кадри майбутньої Української соціал-демократичної партії (УСДП). До її заснування залучилися М.Ганкевич, Р.Яросевич, Ю.Бачинський, В.Охримович, які вважали себе марксистами та соціал-демократами.

На організаційних зборах РУРП була ухвалена партійна програма, що ґрунтувалася на принципах наукового соціалізму [16, с. 185]. Програма містила суспільно-економічні, політичні та культурні вимоги. Політичні постулати мали загальнодемократичний характер і включали: свободу совісті, слова, друку, зборів і товариств, рівних політичних прав чоловіків і жінок, запровадження прогресивного оподаткування прибутків [11, с. 65].

У програмі-мінімум Русько-Української радикальної партії йшлося про те, що її найближчими завданнями є досягнення матеріального добробуту трудящих, усунення всякої експлуатації,

проведення реформ, спрямованих на економічне піднесення краю. У програмі-максимум декларувалося прагнення радикалів до встановлення колективної організації праці й колективної власності на засоби виробництва еволюційним шляхом [13, с. 9-10]. Робилася спроба вирішити аграрне питання: передбачався перехід землі у власність громад законним шляхом: громади отримували першість на придбання землі, яка знаходилася в кордонах громади, при вільному продажі або продажі на аукціоні. Програма також передбачала зміни у судовій системі: розширення компетенції громадських судів, а також відповідальності судів присяжних у справах про важливі злочини і правопорушення; ліквідація обмежень при виборі судів присяжних; відповідальність урядовців перед судом присяжних за порушення законів під час виконання обов'язків [11, с. 66, 68].

У національному питанні програма РУРП не ставила метою досягнення державної самостійності України, а пропонувала лише запровадження в Австро-Угорській імперії «правдивого автономізму, який би бачив силу монархії в якнайкращім культурнім і національнім розвої провінції і народностей, в задоволенні всіх їхніх жадань...», так щоб усі життєво важливі справи вирішувалися місцевою адміністрацією [13, с. 12]. Однак далі вказувалося, що розвиток народних мас можливе тільки на національному ґрунті, а тому у національних справах радикальна партія намагатиметься підносити «почуття національної самосвідомості, солідарності в масах усього руско-українського народу». Це передбачалося здійснювати легальним шляхом, за допомогою зборів, з'їздів, товариств, демонстрацій, пресу [11, с. 69].

Виникнення української національної секції австрійської соціал-демократії розтягнулося на період 1896 – 1899 рр. і остаточно завершилося лише виходом частини «молодих» із РУРП та проголошенням ними у вересні 1899 р. про утворення Української соціал-демократичної партії як складової СДРПА. Лідерами УСДП були М. Ганкевич, С. Вітик, Ю. Бачинський та ін. Як і австрійська соціал-демократія, УСДП визнавала революційну за суттю основну мету робітничого руху – запровадження соціалізму, але відмовлялася від найрадикальніших, насильницьких засобів її досягнення. Основу ідеології було взято Гайнфельдська програма австрійської соціал-демократії (30 грудня 1888 – 1 січня 1889 р. на з'їзді в містечку Гайнфельд) [4, с. 149]. А також уточнену Брюнську (1899 р.) і Віденську програми (1901 р.).

Концепції провідних діячів СДРПА щодо національного питання знайшли відображення в рішеннях VII з'їзду австрійської соціал-демократії, що проходив 24 – 29 вересня 1899 р. у Брюні (Брно). Уперше на з'їзді австрійської соціал-демократії окремою делегацією в складі двох осіб була репрезентована українська секція партії – УСДП (М.Ганкевич і Р.Яросевич). Основний зміст програми зводився до п'яти пунктів:

1. Австрію належить перетворити на «демократичну союзню державу національностей».
2. Замість історичних коронних країв мають бути утворені національно розмежовані самоврядні адміністративні одиниці, в кожній із яких законодавство й управління перебувало б у руках національної ради, обраної на основі загального, рівного й безпосереднього виборчого права.
3. Усі самоврядні території одної нації творитимуть разом один національний союз, котрий буде вирішувати всі свої національні справи цілком автономно.
4. Права національних меншин мають бути забезпечені окремим законом, прийнятим імперським парламентом.
5. Соціал-демократія не визнає жодних національних привілеїв, тому відкидає вимогу єдиної державної мови, а про потребу спільної посередницької мови для спілкування має прийняти рішення імперський парламент.

Заклучна частина програми, містила тезу про «право кожної нації на національне існування і розвиток» [5, с. 206], однак вона була відсутня в програмі соціал-демократичної партії Австрії, а вище згаданий партійний конгрес поставив вимогу перебудови Австро-Угорщини на засадах територіальної та культурно-національної автономії. Необхідність збереження Австро-Угорської держави соціал-демократи мотивували загрозою Європі з боку Російської імперії. Брюнська національна програма була компромісом, ухваленим із метою уникнення розколу.

Брюнську національну програму СДПА з'їзд Української соціал-демократичної партії (1903 р.) визнав для себе обов'язковою.

Представник УСДП на конгресі М.Ганкевич, підкресливши, що партія вважає повне національне визволення й рівноправність передумовою дійсного інтернаціоналізму, заявив, «змагатимуться до національної свободи свого народу, щоби возз'єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член» [12, с. 138]. ППСД виступила з аналогічною заявою.

Початок XX ст. був періодом ідейно-політичного і організаційного зміцнення партії. Під впливом австрійської соціал-демократії домінуючими в УСДП стали ідейні концепції соціал-реформізму і парламентаризму. Партія орієнтувалася на мирні поетапні перетворення у суспільстві в напрямку до соціалізму, на легальні форми політичної діяльності. Як і вся соціал-демократія Австрії, УСДП поділяла стратегічні цілі і тактичні методи боротьби за соціалізм.

2 – 6 листопада 1901 р. відбувся VIII з'їзд СДРПА, у числі його 149 делегатів було й 20 представників Галичини, зокрема 15 польських і 5 українських соціал-демократів. Своїми рішеннями він переглянув Гайнфельдську програму, усунувши з неї положення про обмежене значення парламентаризму й необхідність використання парламентської трибуни для революційної агітації, про необхідність захоплення пролетаріатом державної влади та інші. У програмі не було положень про зміни форми правління в Австро-Угорській державі з монархії на республіку, тим паче встановлення диктатури пролетаріату [8, с. 97]. Хоча засуджувалося національне гноблення і проголошувала остаточне врегулювання національної і мовної проблем в напрямку рівноправ'я [1, с. 12]. Головні політичні гасла партії зводилися до введення загального, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права до всіх законодавчих і представницьких органів, пропорційної системи виборів та дотримання демократичних прав і свобод громадян. Це фактично розглядалося як основна передумова посилення політичного впливу робітничого класу в тій мірі, яка дозволила б уже в рамках існуючої держави й капіталістичного ладу здійснювати поетапні суспільні перетворення в соціалістичному напрямку, в інтересах трудящих класів законодавчим шляхом, через здобуття більшості в парламенті, хоч про це й не було прямо сказано в тексті. Суттєвим недоліком політичної платформи партії була відсутність селянської програми, що утруднювало діяльність соціал-демократів у таких аграрних регіонах, як Галичина.

З прийняттям Віденської програми партія остаточно віддала перевагу мирним, легальним формам політичної боротьби, стала на шлях реформізму та парламентаризму. Ідеологія національних секцій СДРПА формувалась під безпосереднім впливом австрійської соціал-демократії, а також відповідних тенденцій у міжнародному робітничому русі, про які їх діячі були добре поінформовані через різноманітну соціалістичну пресу, книжкові видання й брошури, що надходили з-за кордону. Теорія і практика реформізму краще, ніж революційні доктрини, відповідала конкретним умовам Галичини й Буковини як аграрних регіонів із численними феодальними пережитками, де соціал-демократи покликані були боротися насамперед за здійснення загальнодемократичних перетворень. Тому галицько-польські соціал-демократи практично відразу солідаризувалися з ідеями ревізіонізму [5, с. 231].

Активізація соціал-демократичного руху в Галичині була викликана подіями російської революції 1905–1907 рр. В Австро-Угорщині і Галичині, зокрема, суспільно-політичний рух був націлений на досягнення прямого виборчого права в Державну раду – австрійський парламент. Проблема полягала в тому, що галицька громадськість вимагала ліквідації куріальної виборчої системи (куріальна система передбачала поділ виборців по 4 куріях, приналежність до яких визначалися соціальним статусом і майновим цензом) в парламент та введення в державі демократичного загального виборчого права [10, с. 238].

Під час боротьби західноукраїнського суспільства за запровадження загального виборчого права у 1905 році В. Левинський під егідою УСДП опублікував агітаційну брошуру «Про загальне виборче право», в якій обґрунтовував позитивне значення демократичних форм волевиявлення внаслідок запровадження загального виборчого права до законодавчих та представницьких органів держави різних рівнів, розглядав можливі перспективи приходу до політичної влади представників трудових мас і, відповідно, використання ними законодавчих механізмів державної влади для забезпечення суспільних перетворень [7, с. 167].

Важливою формою політичної діяльності соціалістів В.Левинський вважав боротьбу за представницькі мандати в державних і самоврядних органах. Він наголошував на важливості розвитку демократії, її основних критеріїв і цінностей, декларував потребу демократичних перетворень «... що мають на меті забезпечити політичну рівноправність українців у державі і краю, домагане заведення загального голосування до сойму, рад повітових і громад, домагане національної автономії українського народу» [9, с. 49].

Ключовим моментом у формуванні політико-правових постулатів українського соціал-демократичного руху в Галичині стала конференція УСДП 12 – 13 червня 1907 р. у Львові. З доповіддю про найближчі політичні завдання партії на конференції виступив В.Левинський в якій запропонував резолюцію, що вимагала поділу коронного краю на українську й польську автономні території при забезпеченні широких прав національним меншинам. Як на головну перешкоду на шляху до здійснення цього постулату резолюція вказувала на галицький сейм і висувала як основне політичне завдання партії організацію боротьби за загальне, рівне, безпосереднє й таємне виборче право до крайового законодавчого органу. Цей же політичний постулат висунули в числі своїх першорядних вимог також НДП і УРП [3]. Після короткої дискусії резолюцію доповідача було одностайно ухвалено [4, с. 145-146].

Вибух світової війни поставив соціал-демократів перед альтернативою втрати усіх здобутків у сфері прав і свобод людини, з можливим їх подальшим розширення у разі перемоги Росії, або боротьба на боці Австро-Угорщини з перспективою визволення усіх українських земель. Вибравши перший варіант УСДП стала на шлях консолідації з іншими політичними силами у результаті чого 1-2 серпня у Львові було утворено Головну Українську Раду. У своєму маніфесті від 3 серпня 1914 р. ГУР закликала український народ виступити проти царської імперії, у складі тої держави, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку. Таким чином, українські політичні сили продемонстрували одностайну підтримку Австро-Угорщині. Маніфест був складений замісником голови ГУР М. Ганкевичем [9, с. 122].

Висновки. Таким чином поширення соціалістичної правової ідеології у Галичині було закономірним і обумовлене загальноєвропейськими тенденціями. Соціалізм у Галичині розвивався у руслі австрійського і не набув крайніх форм притаманних марксизму і його можна віднести до реформістського напрямку. Стрижень соціалістичної правової ідеології складала теза про верховенство громадських інтересів над приватними і що суспільство повинно базуватися на економічній і соціальній рівності, справедливому розподілі виробленого продукту. Це можна було досягти завдяки відповідному соціальному механізмові, побудованому державою. Особливістю правової ідеології соціалістів Галичини стала кристалізація на фоні польсько-українського протистояння ідей незалежної, соборної держави, як гаранта реалізації соціально-економічних постулатів.

Список використаних джерел

1. Босак О. І. Українська соціал-демократична партія в соціальному і національному рухах Галичини (90-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : (07.00.01 – історія України) / Орест Іванович Босак ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 19 с.
2. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я.Грицак // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.СХХІІ. – С.71–110.
3. Діло. – 1907. – 8 лип.
4. Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Вид-во «Основні цінності», 2004. – 283 с.
5. Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890 – 1918 рр.). – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.
6. Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократична партія (1899 – 1918 рр.). – Івано-Франківськ: Івано-Франківська обласна друкарня, 1997. – 102 с.

7. Кобута Л. Сутнісні засади соціал-демократії в політичних поглядах В. Левинського / Л.Кобута // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 165-173.
8. Коропатник М. Особливості соціалістичного та соціал-демократичного руху в Україні: історична ретроспектива / М. Коропатник // Сіверянський літопис. – 2013. – № 1. – С. 94-105. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2013_1_13.
9. Левицький К. Українські політики. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів / К. Левицький. – Львів, 1936.
10. Стрельбицька С. Микола Ганкевич – галицький соціал-демократичний та профспілковий діяч / С. Стрельбицька // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 14. – С. 235-241. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_14_24.
11. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). – Львів: Каменяр, 1998. – 132 с.
12. Тараненко М. Г., Тараненко М. М. Ідеї відродження національної державності в програмних документах політичних партій і організацій України (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1/2 (25/26), 2015. – С. 133-140. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/119344/113875>.
13. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Упорядники: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен, «Сучасність», 1983. – 510 с.
14. Франко І. Що таке соціалізм? // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т.45. – К.: Наукова думка, 1986.
15. Франко І.Я. Програма галицьких соціалістів. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т.45. – К.: Наукова думка, 1986.
16. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К., Либідь, 1999. – 480 с.

Давганыч В. А. Идеология социал-демократической направления и этапы ее трансформации в правовом сознании галичан конца XIX – начале XX в.

В статье раскрываются особенности становления и генезис идеологии социал-демократического типа в среде галицких мыслителей. Акцентируется внимание на правовых взглядах И. Франко и Павлика. Аргументируется мысль о том, что развит идеологии социал-демократии в Галичине обуславливалст правовой системой Австро-Венгрии, конституция которой бvткf либеральный характер и не запрещала развитие различных идеологических течений.

Ключевые слова: правовая идеология, Австро-Венгрия, правовая система, конституция, И.Франко, Павлик.

Dovhanych V. A. The ideology of the social-democratic direction and the stages of its transformation in the legal consciousness of Galicians late XIX – early XX century

The article reveals the peculiarities of the formation and genesis of the ideology of the Social-Democratic type among Galician thinkers. The attention is focused on the legal views of I. Franko and Pavlik. It is argued that the development of the ideology of social democracy in Galicia conditioned the legal system of Austria-Hungary, whose constitution was liberal in nature and did not prohibit the development of various ideological trends.

Key words: legal ideology, Austria-Hungary, legal system, constitution, I.Franko, Pavlik.

Надійшла до редакції 12 червня 2018 р.

УДК 340.11

Кузь Софія Василівна,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університету Короля Данила

КОНЦЕПЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ В ТЕОРІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню функціональності в теорії природного права. Функціональність автором розглядається крізь призму філософії права, а саме її основних функцій: світоглядної, методологічної, гносеологічної, аксіологічної, виховної та ідеологічної. Розглянуто основні риси підходів до природного правового розуміння з метою функціональної характеристики кожної з концепцій та всього природно-правового напрямку. Розкрито сутність кожної із функцій природно-правової доктрини. Робиться висновок про значення функціональності в концепції природного права.

Ключові слова: *природне право, функціональність, доктрина, філософія, концепція, функція, теорія, буття, філософія права, божественний розум, ідея, справедливість.*

Постановка проблеми. Потреба функціонального аналізу полягає в тому, що теорія природного права вміщає в собі безліч різноманітних функцій, які відображають як призначення права щодо буття загалом, так і буття соціуму та буття людини. Це створює проблему в розумінні суті цих функцій, а також з якою концепцією природного права їх слід співвіднести.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження про функції природного права були висвітлені в роботах таких радянських і сучасних українських вчених як: В.В. Лапаєва, М.Б. Шевців, В.В. Карий, О.В. Гришук, Д.І. Попов, Д.Є. Прокопов та ін.. Однак, питання функціональності в теорії природного права крізь призму основних функцій філософії права, науковцями не розглядалось.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз функціональності в природно-правовій доктрині.

Для досягнення даної мети автором були поставлені такі **завдання**:

- розглянути основні риси підходів до природного правового розуміння;
- визначити сутність кожної із функцій природно-правової доктрини;
- розкрити роль функцій в концепції природного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все необхідно розглянути основні риси підходів до природного правового розуміння, щоб в подальшому правильно дати функціональну характеристику кожної з концепцій та по можливості – всьому природно-правовому напрямку.

Доктрина природного права являє собою дещо більше, ніж просто теорію права. Розуміння природного права ґрунтується на ідеї єдиних нормативно ціннісних принципів, які панують в космосі, природі і суспільстві та здатних служити критерієм справедливості норм, встановлених державою. Норми природного права мають універсальне значення і адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів. Будучи похідними від природного стану речей, способу світобудови і природи людини, як невід'ємної частини світового порядку, вони дозволяють людям пов'язувати своє існування з загальними першоосновами буття [1].

Природно-правовий тип правового розуміння охоплює різноманітні за своїм правовим змістом концепції, кожна з яких визначає поняття права по своєму. Природно-правова типологія розуміння права розвивалась в трьох напрямках: космологічному – трактуючи право як прояв загальних законів світобудови, християнсько-теологічному – розглядаючи право як прояв божественної волі та гуманістичному напрямку, що пов'язує виникнення і розвиток права з розумною природою людини. Теорії природно-правового типу праворозуміння ґрунтувались на ідеях Аристотеля, Цицерона, Фоми Аквінського, Августина, Г. Гроція, І. Канта, Г.В. Ф. Гегеля, В. Лейбніца і т.д [3, с. 84].

Історично першою була космологічна версія природного права, згідно з якою «божественний Розум керує Космосом і всім родом людським, але разом з тим і перебуває в людському розумі,

будучи потенційно доступним кожній особистості» [4, с. 84]. Християнсько-теологічна концепція в цілому сприймала і розуміла право як вічно існуючу справедливість, як реалізацію божественного задуму в людській природі, як боговстановлені цілі людської природи, як форми причетності людини до божественного розуму. Теорії розуміння права висловлені представниками гуманістичного напрямку трактували право як припис здорового розуму, як явище, що не залежить від релігії, як свободу [4, с. 89].

Всі розглянуті вище напрямки природно-правового розуміння права так чи інакше пов'язують право з ідеєю розуму, розумної вільної волі. Адже, незалежно від того, чи йде мова про право як про відображений в людському розумі космічний порядок світобудови, як про вираження божественного розуму, як про сукупність розумних законів природи і суспільства, як про систему в суспільстві уявлень про розумне, справедливе і належне, – у всіх цих випадках ідея розуму стоїть на першому місці та породжує норми природного права.

Природне право виникає разом з першими паростками людської цивілізації і культури у вигляді неписаних правил і традицій звичаєвого права. Його вимоги були присутні ще в міфах, релігійних і моральних нормативах і лише пізніше, з появою філософії, стали знаходити метафізичну обґрунтованість [2, с. 89]. Філософський вплив на право ставить саме право у функціональну залежність від філософії, а вплив права на суспільні відносини формує відповідну залежність розвитку суспільних відносин від права [6].

Розділом філософії, що займається дослідженням соціального буття людини та основ права, як регулятора суспільних відносин є філософія права. Тому, функціональність в теорії природного права можна розглядати крізь призму філософії права, а саме її основних функцій: світоглядної, методологічної, гносеологічної, аксіологічної, виховної та ідеологічної.

Методологічна функція обґрунтовується світоглядними, гуманістичними засадами, які мають онтологічні імперативи, тобто ті установки, та програма свідомості, яка закладена в людині. Зокрема, методологічна функція скерована на моделювання правомірної поведінки людини, на захист і розвиток її свободної волі. Адже, втілення свободи людини у її власному дусі права повинно здійснюватися активно і тими життєвими установками, які відповідають природному праву [6].

В умовах розвитку суспільних відносин, для забезпечення утвердження прав і свобод людини, для задоволення потреб соціуму загалом особливого значення набуває прагнення отримати нові знання про право не тільки як нормативний чинник організації суспільного життя, але й як певний момент суспільного буття, результат розвитку суспільної культури, цивілізації. Мова йде про роль світоглядної функції в природному праві. Світоглядна функція дозволяє виробляти найбільш загальні уявлення (знання) про правову реальність, місце людини у взаємодії системного світу з повсякденною реальністю [7]. Вона певним чином вирішує питання про сутність природного права і місце у світі, його цінності і значущості в житті людини і суспільства в цілому або, іншими словами, формує правовий світогляд людини [8]. Конституцією України визначений обов'язок держави захищати права і свободи людини, тому окрім того, що у людини є загальні знання про даний обов'язок, необхідне і реальне виконання такого обов'язку держави стосовно будь-якої людини.

Гносеологічна функція є однією з найважливіших в природному праві. За допомогою даної функції відбувається процес пізнання природного права. У гносеологічному контексті природно-правовий підхід є історично першою спробою теоретичного – філософсько-правового, наукового – осмислення об'єктивної природи права, досягнення його істини. Вказаний шлях пізнання призводить до розрізнення природного та позитивного права в якості розумової передумови і початкової пізнавальної схеми у сфері теоретичного розуміння і вивчення права [5, с. 62].

Ще однією функцією природного права є аксіологічна функція, що спрямована на вироблення цінностей в природному праві, таких як свобода, рівність, справедливість. У просторі природного права діють правові принципи-аксіоми, що одночасно є моральними імперативами: не роби замах на життя іншої людини та її майно, дотримуйся обіцянки, віддавай кожному своє та інші. Відповідність позитивного права критеріям природного права і є саме право як вираз і міра свободи і справедливості. Тому, на думку прихильників природно-правової концепції, справедливість, а не норма – ключове поняття природно-правової теорії. З позицій аксіологічного підходу закон і право

розглядаються як різні речі. Закон виступає як форма права і уживається як тотожне праву поняття лише тоді, коли є справедливим, тобто відповідає критеріям природного права [2].

Виховна функція реалізується в процесі формування правосвідомості та правового мислення, власне через розробку правових установок, зокрема таких важливих якостей особистості, як справедливість і повага до права [8].

Зміст виховної функції не пов'язаний з ідеологією держави чи правлячої політичної еліти, він лежить в основі духовного життя людини та суспільства. Значення даної функції неможливо недооцінювати, адже без правосвідомості немає суб'єкта права, а є тільки духовно пуста людина. Тоді і право стає пустим, і правопорядок стає фіктивним. Виховна функція в теорії природного права популяризує загальнолюдські цінності, та є дієвим інструментом забезпечення захисту інтересів особистості, матеріального і духовного прогресу суспільства.

Безпосередньо пов'язаною з раніше розглянутими функціями природного права є ідеологічна функція. Особливістю даної функції, як і інших значущих функцій природного права, є можливість її вираження в рамках різних правових напрямків дії. Ця функція передбачає природне право як реалізовану всередині чинного права ідею права. Наповнення ідеї права може бути різним, що пов'язує її з аксіологічною функцією, але все ж головне її завдання полягає в іншому. Тут природне право виступає середовищем, критерієм, який дозволяє розрізняти нормативні та інші правові засоби в реальному правовому житті в залежності від їх цінностей (можливостей). Таким способом дана функція формує можливість вибору в індивідуальному правовому житті, робить її креативною.

Висновки. Таким чином, всі вище проаналізовані функції природного права, є в тій чи іншій мірі системоутворюючими в контексті природно-правової теорії. Однак в юридичній та філософсько-правовій літературі можна зустріти твердження і про інші функції, такі як гуманістичну, інтегративну функцію права, функцію одухотворення людського життя і так далі. Тому, зміст даних функцій та їх місце в природно-правовій концепції, ми розглянемо в наступних наукових дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Гришук О.В., Попов Д.І. Застосування природного права при здійсненні судового угляду: філософсько-правові аспекти : монографія / О.В. Гришук., Д.І. Попов // Хмельницький університет управління та права. – 2014. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kafedr.at.ua/_bd/4/483.pdf.
2. Карий В.В. Природно-правові і позитивно-правові концепції праворозуміння: протидія і взаємовплив / В.В. Карий // Науково-практична Інтернет-конференція. – м. Тернопіль 17.09.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_id=157&lang=ru.
3. Кузь С.В. Теоретико-методологічні засади праворозуміння / С.В. Кузь // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – Вип. №1 (13). – С. 80-85.
4. Лапаєва В.В. Типи праворозуміння: правова теорія і практика / В.В. Лапаєва // Монографія. – М. : Російська академія правосуддя. – 2012. – 580 с.
5. Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Кузьменка. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 246 с.
6. Сливка С.С. Філософія права. навч. посіб. / С. С. Сливка // Онтологічна імперативність функцій права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1228112856526/pravo/ontologichna_imperativnist_funktsiy_filosofiyi_prava.
7. Філософія права : навч. посіб. / Функції філософії права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stud.com.ua/85209/pravo/funktsiyi_filosofiyi_prava.
8. Філософський портал : функції філософії права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://all-filosof.ru/filosofija-prava/62/718-funkci%D0%A1%E2%80%94filosofi%D0%A1%E2%80%94prava>.

9. Шевців М.Б. Роль природного права у формуванні інтуїтивного мислення правника / М.Б. Шевців // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – №1 (1). – 2011. – С. 242-251.

Кузь С. В. Концепция функциональности в теории естественного права

Статья посвящена исследованию функциональности в теории естественного права. Функциональность автором рассматривается сквозь призму философии права, а именно ее основных функций: мировоззренческой, методологической, гносеологической, аксиологической, воспитательной и идеологической. Рассмотрены основные черты подходов к естественному правовому пониманию с целью функциональной характеристики каждой из концепций и всего естественно-правового направления. Раскрыта сущность каждой из функций естественно-правовой доктрины. Делается вывод о значении функциональности в концепции естественного права.

Ключевые слова: естественное право, функциональность, доктрина, философия, концепция, функция, теория, бытия, философия права, божественный разум, идея, справедливость.

Kuz S. V. The concept of functionality in the theory of natural law

The article is devoted to the study of functionality in the theory of natural law. The functionality is considered by the author through the prism of the philosophy of law, namely its main functions: world-view, methodological, epistemological, axiological, educational and ideological. The main features of approaches to natural legal understanding are considered with the purpose of functional characterization of each concept and the whole natural-legal direction. The essence of each of the functions of the natural-legal doctrine is revealed. The conclusion is drawn about the importance of functionality in the concept of natural law.

Key words: natural law, functionality, doctrine, philosophy, concept, function, theory, being, philosophy of law, divine mind, idea, justice.

Надійшла до редакції 12 червня 2018 р.

УДК 340.1

Шевчук Любомир Васильович,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університет Короля Данила

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті здійснюється виокремлення основного ідеологічного спрямування положень конституційних актів періоду західноукраїнської Народної Республіки. Акцентується увага на тому, що правова ідеологія, яка утверджувалася в той час характеризувалася ліберальним спрямуванням. Однак, вагомий вплив на право того часу відігравали соціалістичні погляди. Визначальний вплив на зміст правової ідеології конституційних актів ЗУНР мала, на думку автора, австрійська правова система, а також ідеї соборності українських земель. Відомо про ти конституційні проекти, один з яких отримав практичну реалізацію будучи прийнятим 13 листопада 1918 р. як Тимчасова конституція. Правова ідеологія українського конституціоналізму досліджуваного періоду характеризується як ліберальна, оскільки в конституційних актах основоположною була ідея соціальних і громадянських прав і свобод громадян.

Ключові слова: правова ідеологія, Конституція ЗУНР, ЗУНР, конституційні акти, лібералізм, соціалізм.

Постановка проблеми. Цьогоріч минає сто років з моменту проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Короткотривалий період її існування жодним чином не вплинув на активні процеси державотворення, що мали місце протягом 1918-1923 рр. Більше того, саме в умовах ЗУНР була сформована найдієвіша система правовідносин у порівнянні з іншими українськими національними урядами періоду національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється тим, що система правових норм, яка формувалася на західноукраїнських землях була реципієвана з правової системи Австро-Угорщини, а тому зберіглася чітка традиція романо-германського права, в основі якого була ліберальна ідеологія. З іншого боку, наростання на межі XIX – XX ст. соціалістичного руху та поширення комуністичних ідеалів призвело до виокремлення специфічного симбіозу, внаслідок якого сформувалася ідеологія нового типу, яка передбачала не лише ліберальний підхід до утвердження норм права, а й до вирішення суспільних відносин. Після створення ЗУНР, було сформовано кілька правових актів, які мали статус конституційних. Вони були різні за змістом і за характером, але у своїй основі зберігали ліберальний і демократичний правовий зміст, що на нашу думку, навіть заважав їх реалізації в умовах військового конфлікту з Польщею, а також процесом облаштування повоєнного світу. З огляду на відсутність наукових праць у даній сфері видається доцільним і науково актуальним дослідити дану проблематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці протягом останніх років зростає увага до дослідження особливостей національного державотворення з огляду на його ідеологічну складову. Правова ідеологія, яка в незалежній Україні тільки формується, повинна ґрунтуватися на міцних історичних підвалинах. Окрім того, в Україні міцна і тривала практика формування конституційного законодавства.

Вивчаючи зміст правової ідеології часів ЗУНР, слід розділити теоретичну базу на дві частини. До першої належать праці українських правників, які аналізували зміст системи права і законодавства, що встановлювалася на західноукраїнських землях з листопада 1918 р. До другої – праці правників, які вивчали зміст та еволюцію правової ідеології на українських землях і взаємозв'язок з відповідними процесами на європейському континенті.

Загалом, методологічною основою нашого дослідження стали праці М.І.Луцького, М.М.Мацькевича, П.Б.Стецюка, Б.Й.Тищика та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних ідеологічних засад конституційних актів Західноукраїнської Народної Республіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Листопадовий зрив у Львові призвів до встановлення у краї національної української держави, яка досить швидко вжила заходів до свого інституційного оформлення. Характерною рисою державотворчих процесів у Галичині було формування норм конституційного законодавства, традиційного власне українській правовій традиції. Якщо норми цивільного та кримінального права були рецепційовані з австрійського, то текст прийнятої 13 листопада 1918 р. Конституції відображав історично сформовані підвалини до організації державної влади та врахування принципів народовладдя і демократії.

Відомо про кілька проектів конституцій, які розроблялися та діяли в ЗУНР, але найяскравішими з них є «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» прийнятий 13 листопада 1918 р., проект конституції С.Дністрянського та конституційний проект, який у 1921 р. представили на розгляд Ліги Націй. М.Луцький таку законотворчу активність пояснює тим, що «більшість учасників державотворчого процесу того часу були правниками, випускниками юридичного факультету Львівського університету і мали власне бачення структури, принципів та механізмів побудови і функціонування держави» [4, с. 207].

Слід також зауважити, що прийнятий 13 листопада 1918 р. правовий акт був досить лаконічним за своїм змістом і нагадував радше інструкцію організації держави. Саме конституційне законодавство було значно ширшим. На думку Б.Тищика, до нормативно-правових актів, які доповнювали конституцію ЗУНР можна віднести Закони «Про тимчасову адміністрацію», «Про Виділ Української Національної Ради», «Про незайманість членів Української Національної Ради», «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків», «Закон про мови», «Закон про громадянство» та ін. [9, с. 303–308]. Окремі з цих законів, як наприклад «Про тимчасову адміністрацію» був прийнятий Українською Національною Радою ще 18 жовтня 1918 р. в умовах відсутності національної держави, але зберігав чинність і після прийняття конституції. Загалом до сфери конституційного законодавства ЗУНР можна віднести цілу групу нормативно-правових актів, які регламентували процедуру функціонування основних суспільних сфер.

Якщо характеризувати їх ідеологічну спрямованість, то можна однозначно вказувати на яскраво виражений ліберальний зміст, оскільки основоположним їх змістом було гарантування особистих прав і свобод людини, а держава мала стати механізмом досягнення соціальної гармонії. Чітко був дотриманий принцип поділу влади та акцентувалася увага на винятковій формі республіканізму. Однак, слід наголосити на притаманній тогочасній політичній думці консервативні ідеали, які обумовлювалися рядом суб'єктивних і об'єктивних чинників.

Суб'єктивними чинниками були:

1) усталені в умовах імперського законодавства Австро-Угорщини консервативні практики правотворення, що проявлялися в поміркованій еволюції суспільних відносин;

2) відсутність реального практичного досвіду у формуванні державного законодавства (практика нормотворення у стінах Галицького крайового сейму була досвідом у процесі вирішення господарських і фінансових питань, що виникали у ЗУНР).

Об'єктивними були:

1) умови військового часу, які не дозволяли реалізувати принципи народовладдя і широких соціальних свобод;

2) поширення соціалістичної ідеології в кінці XIX ст., врахування, якої у нормотворчій практиці призвело до виокремлення консервативного лібералізму, який гарантував особисті права людини через збереження традиційних форм організації держави, які уникали широкої участі населення в управлінні країною.

Загалом, усі згадані закони регламентували роботу окремих органів влади та доповнювали зміст «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії». Сама конституція була дуже стислою і лаконічною. Вона складалася з п'яти розділів (артикулів): I. – Назва, II. – Границі, III. – Державна суверенність, IV – Державне заступництво, V. – Герб і прапор» [8, с. 3–4]. Однак, такий обсяг конституції говорив про її консервативне спрямування, але зміст статей мав виразний ліберальний характер, що підтверджує

наведену нами тезу про ліберальний консерватизм властивий для галицької правової думки досліджуваного періоду.

Виявом демократизму «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» було декларування принципу народовладдя у країні й проголошення загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного права голосу із рівними правами чоловіків та жінок. Цим шляхом передбачалося скликання Установчих зборів, які й мали здійснювати державну владу від імені українського народу. До часу їхнього скликання вся повнота влади належала УНРаді, яку М. Мацькевич пропонує класифікувати у вигляді конститuantи й одночасно загальнонаціонального законодавчого органу [5, с. 258] та Державного секретаріату, що мав виконавчі функції.

Окрему увагу слід звернути також і на конституційний проект автором якого був відомий галицький правник С.Дністрянський. Проект був підготовлений у 1920 р., а його безпосереднім замовником, на думку П.Стецюка був Є.Петрушевич [7, с. 59]. На відміну від затвердженої у листопаді 1918 р. тимчасового проекту конституції, сформований проект С.Дністрянського був більш виважений і ґрунтовніший. Позитивним було і те, що автор врахував увесь попередній європейський досвід у сфері конституціоналізму, при цьому акцент робився на ліберальні приклади конституцій. У 130 статтях, які ділилися на три окремі глави «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення» [2], чітко регламентувалися основні норми права стосовно поділу трьох окремих гілок влади, які мали бути незалежними. Окрім іншого, основний акцент робився на забезпечення соціальних прав і свобод громадян.

У першій главі містяться розділи «Людські та громадянські права», «Права народу», які були яскравим виразом ліберального типу правової ідеології, оскільки ставили особисті права окремої людини в прерогативу розвитку держави [3].

Ліберальний характер конституційного проекту С. Дністрянського проявляється у трьох основоположних складових – існування постулату про правову, самостійну (суверенну), демократичну, соціальну та національну державу; людина, з її правами та свободами, визнається державою як найвища соціальна цінність; поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову з одночасною самостійністю місцевого самоврядування [4, с. 212].

Можна стверджувати, що притаманний конституційному законодавству ЗУНР лібералізм, мав у своїй основі постулат про державу соціального типу з високими демократичними нормами та повною незалежністю усіх гілок влади.

Третій конституційний проект, який заслуговує уваги в контексті визначення її ідеологічного змісту, був представлений на розгляд громадськості 30 квітня 1921 р. під час засідання послів Ради Антанти. Представлений конституційний проект отримав назву «Основи державного устрою Галицької республіки», а його основною метою було декларування готовності до самостійного існування державного утворення українців та відповідного міжнародного сприяння у звільненні територій від польської окупації. Основним виразом ліберальної правової ідеології можна вважати такі основоположні права і свободи людини, які проголошувалися в конституції, а саме: право на громадянство; рівність перед державою та законами; доступ до публічної влади; недоторканість майна та побуту; право на підприємницьку діяльність; недоторканість особистих прав і свобод; недоторканість житла; таємниця листування; право на збори та заснування об'єднань; право публічного висловлювати власні переконання; свобода віросповідання; право на освіту та заняття наукою [2, с. 567–568]. Наведені соціальні права і гарантії були новими для тогочасної правової і конституційної думки, а тому викликали навіть закономірне здивування.

Згаданий конституційний проект складався з 12 розділів та перехідних положень, що загалом вміщували 42 статті (артикули). Розділи мали назву: «Державна суверенність»; «Державна територія»; «Державні народности»; «Форма правління»; «Загальні права горожан»; «Державна рада»; «Президент Держави»; «Державна міністерія»; «Національні права»; «Судівництво»; «Адміністрація»; «Оружна сила» [1]. Проект був об'ємним і, мабуть, найдемократичнішим серед тогочасних європейських конституцій. Головний принцип цього Проекту – принцип народовладдя, оскільки саме жителям країни належали суверенні права держави [1].

Аналізований проект був також просякнутий моральними нормами, які на думку українських дослідників мали забезпечити матеріальний добробут жителів [2, с. 567], через досягнення морального забезпечення населення.

Висновки. Визначаючи зміст правової ідеології конституційних актів ЗУНР можна сформулювати наступні висновки:

- досвід участі українців у представницьких органах влади Австро-Угорщині (Галицькому сеймі та імперському парламенті) сприяв активній законотворчій діяльності. Однак з огляду на сукупність внутрішніх та зовнішніх обставин, основний акцент робився на конституційне законодавство, яке стало володіло оригінальним підходом до визначення форми державного ладу, співвідношення гілок влади та громадянських прав і свобод;

- протягом 1918-1921 рр. було сформовано три конституційні проекти, а саме: «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» прийнятий 13 листопада 1918 р., проект конституції С.Дністрянського та конституційний проект «Основи державного устрою Галицької республіки» який у 1921 р. представили на розгляд Ліги Націй;

- за ідеологічним спрямуванням дані правові акти належали до ліберального типу, оскільки основну увагу зосереджували на гарантуванні різного роду прав і свобод для громадян країни, чіткого розподілу повноважень органів державної влади. «Основи державного устрою Галицької республіки» був найдемократичнішою конституцією досліджуваного періоду в повоєнній Європі і демонстрував не тільки зрілість політико-правової і законотворчої думки галичан, а й готовність до формування національної держави на західноукраїнських землях;

- основним фактором, що перешкоджав реалізації державницьких устремлінь галичан, був зовнішньополітичний. Традиційний ліберальний світогляд галицьких правників, які не відходили від усталеної в Австро-Угорщині правової системи і покладалися на розв'язання військового конфлікту з Польщею через демонстрацію власних конституційних актів на розгляд європейських держав, не мав позитивних наслідків.

Список використаних джерел

1. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 309. – (Машинопис. Оригінал).
2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Документи і матеріали : у 5 т. Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. / за ред. О. Карпенка; укл. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ, 2001. – 712 с.
3. Конституція Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського) 1920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>.
4. Луцький М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.
5. Мацькевич М. М. Конституційне законодавство у ЗУНР: історико-правові аспекти / М. М. Мацькевич // Право України. – 2011. – № 2. – С. 255–261.
6. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша : посіб. для студ. / П. Б. Стецюк. – Львів : Астролябія, 2004. – 232 с.
7. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Б. Стецюк. – Львів : [б. в.], 1999. – 232 с.
8. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні дня 13 листопада 1918 р. // Зб. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 3–4.
9. Тищик Б. Конституційне законодавство Західно-Української Народної Республіки // Наук. зб. Укр. вільного ун-ту. – Мюнхен ; Львів, 1995. – Т. 17. – С. 303–308.

Шевчук Л. В. Отображение правовой идеологии в конституционных актах Западно-Украинской Народной Республики

В статье осуществляется выделение основного идеологического направления положений конституционных актов периода Западно-Украинской Народной Республики. Акцентируется внимание на том, что правовая идеология, которая утверждалась в то время характеризовалась либеральным направлением. Однако, особое влияние на право того времени играли социалистические взгляды. Определяющее влияние на содержание правовой идеологии конституционных актов ЗУНР имела, по мнению автора, австрийская правовая система, а также идеи соборности украинских земель. Известно о трех конституционных проектах, один из которых получил практическую реализацию и был принят 13 ноября 1918 как Временная конституция. Правовая идеология украинского конституционализма исследуемого периода характеризуется как либеральная, поскольку в конституционных актах основополагающей была идея социальных и гражданских прав и свобод граждан.

Ключевые слова: правовая идеология, Конституция ЗУНР, ЗУНР, конституционные акты, либерализм, социализм.

Shevchuk L. V. The mapping of legal ideology in the constitutional acts of the West Ukrainian People's Republic

The article highlights the main ideological direction of the provisions of the constitutional acts of the period of the West Ukrainian People's Republic. Attention is focused on the fact that the legal ideology, which was approved at that time, was characterized by a liberal direction. However, socialist views played a special influence on the law of that time. According to the author, the Austrian legal system, as well as the ideas of conciliarity of the Ukrainian lands, had a decisive influence on the content of the legal ideology of the constitutional acts of the ZUNR. Three constitutional drafts are known, one of which received practical implementation and was adopted on November 13, 1918 as a Provisional Constitution. The legal ideology of the Ukrainian constitutionalism of the studied period is characterized as liberal, since the idea of social and civil rights and freedoms of citizens was fundamental in the constitutional acts.

Key words: legal ideology, Constitution ZUNR, ZUNR, constitutional acts, liberalism, socialism.

Надійшла до редакції 3 червня 2018 р.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК: 347.952:342.924

Івасин Олександр Романович,

кандидат юридичних наук; начальник юридичного відділу Київського національного торговельно-економічного університету, адвокат,
старший викладач кафедри адміністративного,
інформаційного та фінансового права
Київського національного торговельно-економічного університету

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: СПЕЦІАЛЬНІ СПОСОБИ

В даній статті розкривається зміст спеціальних способів судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах. До таких способів віднесені: зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення; накладення штрафу за невиконання судового рішення; визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такої постанови суду або порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду.

В статті запропоновані механізми удосконалення спеціальних способів судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві шляхом внесення змін до чинного Кодексу адміністративного судочинства України.

Ключові слова: судовий контроль, адміністративне судочинство, звіт про виконання судового рішення, штраф за невиконання судового рішення, способи судового контролю, види судового контролю.

Постановка проблеми. Взаємодія фізичних та юридичних осіб з державними органами та їх посадовими особами постійно знаходиться в центрі уваги демократичного суспільства. При цьому виконання судових рішень є ключовою проблемою, яка потребує удосконалення з метою реалізацією завдань, які стоять перед правовою державою.

З метою удосконалення механізму розгляду скарг фізичних та юридичних на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, був прийнятий Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України), яким законодавець ввів новий вид судового контролю як судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення судового контролю має важливе значення, оскільки цей механізм забезпечує ефективний захист прав сторін – учасників судового процесу. Так, питанню судового контролю приділили увагу такі автори Б. М. Лазарев, В. М. Горшенев, В. М. Маляренко, А. І. Селиванов, Ю. П. Бітак та інші.

Постановка завдання. Питання судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах досліджувалася не повно та має певні протиріччя в його як науковому розумінні, так і в практичному застосуванні. Як практиками, так і теоретиками допускається неоднакове розуміння та застосування норм статті 267 КАС України. Так, зокрема, позивач обмежений в праві вимагати судового контролю за виконанням судового рішення після його ухвалення, відсутність обов'язку суду штрафувати винну особу за невиконання судового рішення в адміністративній справі.

Завданням даної статті є удосконалення механізмів судового контролю за виконанням судового рішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судовий контроль це специфічний вид контролю в сфері державного управління. Особливість цього контролю полягає в тому, що його здійснюють не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одноразово під час розгляду справ (адміністративних, цивільних, кримінальних) [1, с. 262].

Питання судового контролю за виконанням судового рішення в адміністративній справі досліджували, зокрема, В. М. Кравчук та І. Б. Коліушко.

В. М. Кравчук дає класифікацію видів та способів судового контролю, обґрунтовує своє бачення правозастосування норм статті 267 КАС України. І. Б. Коліушко в свою чергу розкриває зміст судового контролю в адміністративних справах.

Головна мета судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах полягає насамперед у реалізації основних завдань адміністративного судочинства при здійсненні адміністративними судами правосуддя, оскільки воно не обмежується винесенням судового рішення, а також передбачає його виконання. Кожний судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Тому після вирішення публічно-правового спору і набрання судовим рішенням законної сили суд продовжує відігравати активну роль у реалізації сторонами прав та законних інтересів, із приводу захисту яким він прийняв судові рішення. Від здійснення судом належного контролю за виконанням судового рішення прямо залежить і ефективність правосуддя [4]. Саме така позиція суду після винесення рішення щодо його виконання забезпечує ефективний захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

В.М. Кравчук при цьому виділяє загальні та спеціальні способи контролю. Загальні способи контролю мають усі суди, незалежно від спеціалізації, і вони полягають у розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних виконавців [4].

Спеціальними способами В.М. Кравчук називає:

- 1) зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення;
- 2) накладення штрафу за невиконання судового рішення;
- 3) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом повноважень – відповідачем на виконання такої постанови суду або порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду [4].

З такою позицією можна погодитися та класифікувати способи контролю за наслідками, які застосовуються до відповідача (суб'єкта владних повноважень). При цьому спеціальні способи передбачають певні наслідки (як позитивні, так і негативні) для суб'єкта владних повноважень – відповідача, тоді як загальний спосіб контролю передбачає певні наслідки для посадової особи державної виконавчої служби або органу державної виконавчої служби, тобто суб'єкт на який покладений обов'язок забезпечити виконання судового рішення.

Частиною 1 статті 267 КАС України передбачено, що суд, який ухвалив судові рішення в адміністративній справі, має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судові рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

Частиною 12 статті 267 КАС України передбачено, що судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах здійснюється також у порядку, встановленому статтею 181 цього Кодексу.

У силу принципу офіційності суд має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень, який програв справу і на якого покладено певні обов'язки, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення [6]. Вважаємо, що такий спосіб судового контролю є доволі ефективним.

Строк для звіту може бути встановлений для контролю за виконанням не лише постанов, а й ухвал, якими суд вирішує, зокрема, питання про відшкодування судових витрат, поворот виконання, зміну способу виконання судового рішення тощо [4].

При цьому в КАС України чітко не визначено, момент, коли саме суд може ініціювати покладення на суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судові рішення, обов'язку подати звіт. На думку І.Б. Коліушко, судом це може бути зроблено у тому ж самому

судовому рішенні (у резолютивній частині) або в письмовій ухвалі [6]. Такої ж позиції дотримується В.М. Кравчук, який вважає, що «особа, яка бере участь у справі, може звернутися до суду із заявою про вирішення питання щодо судового контролю за виконанням судового рішення в будь-який час після проголошення постанови. Така заява (клопотання) передається судді, який розглядав справу (поза автоматизованим розподілом) і розглядається в межах того самого провадження. Нова адміністративна справа не оформлюється. У цьому випадку строк для надання звіту встановлюється ухвалою суду. Цією ухвалою може одночасно судові засідання для розгляду звіту суб'єкта владних повноважень» [4].

Крім того, Кравчук В.М. зазначає про те, що суд такою ухвалою може призначити судові засідання, але статтею 267 КАС України такий механізм не передбачений і не може здійснюватися судом. Тому, ми вважаємо, що з метою більш ефективного врегулювання правовідносин щодо подання такого звіту, варто було б закріпити можливість призначення судового засідання.

Судді застосовуючи норми КАС України також тлумачать статтю 267 КАС України по-різному, так на думку судді Голосіївського районного суду м. Києва Н.В. Антонової по справі № 6-а-7/12 момент встановлення обов'язку для подання суб'єктом владних повноважень звіту про виконання судового рішення у суду в наявності лише під час ухвалення судового рішення та лише в судовому рішенні, яке ухвалюється за результатами розгляду адміністративного позову [2].

Крім того, суддя зазначає, що «зобов'язання суб'єкта владних повноважень, проти якого ухвалене судові рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення є правовим наслідком судового рішення, тому відповідно до пункту 4 частини 1 статті 163 КАС України, саме в резолютивній частині постанови має бути визначено обов'язок звітування суб'єкта владних повноважень про виконання судового рішення перед судом» [2].

З зазначеною вище позицією можна погодитися виходячи з принципу диспозитивності, який закріплений в статті 11 КАС України, а саме те, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, і не може виходити за межі позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять.

Крім того, згідно з абзацом 7 пункту 4 частини 1 статті 163 КАС України саме в резолютивній частині постанови має міститися встановлений судом строк для подання суб'єктом владних повноважень – відповідачем до суду звіту про виконання постанови, якщо вона вимагає вчинення певних дій.

З цього приводу Вищий адміністративний суд України висловив свою позицію та зазначив, що «встановити судовий контроль за виконанням рішення суб'єктом владних повноважень – відповідачем у справі суд першої чи апеляційної інстанції може під час прийняття постанови у справі» [5].

При цьому Вищий адміністративний суд України зазначає, що «у разі звернення позивача із заявою про зобов'язання відповідача подати звіт про виконання судового рішення після прийняття постанови у справі суд ухвалою відмовляє у задоволенні такої заяви» [5]. Приходимо до висновку, що варто було б закріпити можливість подати заяву про подання звіту після прийняття рішення, оскільки це призведе до більш повного захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Крім того, зазначена позиція не зовсім відповідає КАС України, оскільки суд згідно з статтею 19 Конституції України діє лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. КАС України не передбачено, що суд у разі надходження заяви про зобов'язання відповідача подати звіт про виконання судового рішення після прийняття постанови у справі має своєю ухвалою відмовляти у задоволенні такої заяви.

Вищий адміністративний суд України обмежує суд у виборі, оскільки вже наперед встановлює обов'язок саме відмовити, а не задовольнити, хоча по суті суд мав би залишати без розгляду таку заяву з наступних підстав.

З аналізу норм статей 101 та 163 КАС України у разі, якщо позивач просить суд зобов'язати суб'єкта владних повноважень подати звіт після ухвалення постанови, тоді позивач вчиняє дії, а саме подає заяву вже після того моменту, де має вирішуватися питання про зобов'язання подати звіт. А тому позивач по суті вчиняє процесуальні дії поза межами можливого строку.

Отже, суд при отриманні заяви про зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт має не відмовляти у задоволенні заяви, а повинен залишати її без розгляду.

Згідно з частиною 2 статті 267 КАС України за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання постанови суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, штраф у розмірі від десяти до тридцяти мінімальних заробітних плат.

Такий спосіб судового контролю є можливим лише у випадку застосування судом, який постановив постанову (а не судові рішення) та зобов'язання подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. При цьому, суд, встановивши строк для подання звіту, зі спливом такого строку перевіряє надходження звіту, але КАС України не визначає чіткої процедури дій суду при надходженні звіту, його ненадходженні, порядку розгляду звіту.

В.М. Кравчук зазначає, що «процесуальна форма розгляду звіту законом не передбачена. Тому він може розглядатися як у судовому засіданні із викликом зацікавлених осіб, так і без судового засідання, без виклику осіб, у порядку письмового провадження. На мою думку, якщо строк для звіту встановлений постановою, то звіт може розглядатися суддею без проведення засідання. В інших випадках доцільно проводити засідання за участю сторін для того, щоб з'ясувати причини можливого невиконання і вжити необхідних заходів» [4].

В частині 2 статті 267 КАС України визначено два випадку, коли суд може продовжувати здійснювати подальший судовий контроль, а саме:

- 1) за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання постанови суду;
- 2) в разі неподання такого звіту.

При цьому суд може при наявності обставин, зазначених вище має право:

- 1) встановити новий строк подання звіту;
- 2) накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, штраф у розмірі від десяти до тридцяти мінімальних заробітних плат.

При цьому в КАС України не визначено, які саме наслідки розгляду звіту слугують здійсненню подальшого судового контролю.

При надходженні звіту суд зобов'язаний здійснити розгляд такого звіту, оскільки лише так можна визначити чи є необхідність подальшого судового контролю чи судові рішення виконане і суд може припинити подальше переслідування суб'єкта владних повноважень.

У випадку подання суб'єктом владних повноважень звіту про повне виконання судового рішення, суд не буде здійснювати подальший судовий контроль.

У випадку ж подання звіту про неможливість виконання судового рішення, КАС України не передбачає, що саме має зробити суд. З аналізу частини 1 статті 255 України суд має встановити або новий строк або накласти штраф, оскільки припинення судом здійснення судового контролю може призвести до знівечення судом принципу обов'язковості судового рішення.

Із зазначеного можна зробити висновок, що при поданні суб'єктом владних повноважень звіту з якого не вбачається про виконання судового рішення, суд має встановити новий строк для подання звіту або накласти штраф.

При неподанні звіту, суд застосовує порядок, визначений частиною 2 статті 267 КАС України.

Встановлення нового строку для подання звіту або накладення штрафу оформлюється письмовою ухвалою з дотриманням вимог, визначених статтею 165 КАС України. Зазначена в частині 2 статті 267 КАС України ухвала має постановлятися в нарадчій кімнаті та викладається окремим документом.

З аналізу частини 5 статті 267 КАС України після надходження звіту, яким судові рішення не виконане повністю або частково або закінчення строку для подання звіту та у випадку його ненадходження суд призначає справу для розгляду з повідомленням сторін та за результатами розгляду постановляє ухвалу.

Окрім встановлення нового строку для подання звіту, суд може покласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, штраф у розмірі від десяти до тридцяти мінімальних заробітних плат.

При цьому згідно з частиною 4 статті 267 КАС України половина суми штрафу стягується на користь позивача, інша половина – до Державного бюджету України. У свою чергу, відповідно до частини 5 статті 267 КАС України питання про накладення штрафу вирішується за клопотанням позивача або за ініціативою судді у судовому засіданні з повідомленням сторін. Неприбуття у судові засідання сторін, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду цього питання.

По суті, суд застосовує до особи, яка відповідальна за виконання судового рішення допустила порушення в частині своєчасності подання звіту або виконання судового рішення. При покладенні обов'язку, за постановою суду, вчинити певні дії суб'єктом владних повноважень, особою, яка є відповідальною за виконання постанови, виступатиме керівник такого суб'єкта владних повноважень.

В свою чергу, В.М. Кравчук зазначає, що «відповідальним за виконання постанови може бути не лише посадова особа відповідача, а й державний виконавець» [4].

З такою позицією погодитися не можна, оскільки даною нормою статті не передбачений судовий контроль за рішеннями, діями або бездіяльністю державного виконавця, оскільки механізм судового контролю за виконанням постанови державним виконавцем визначається статтею 181 КАС України.

При цьому не слід виключати випадку, за якого суд, при визнанні протиправним рішення, дії або бездіяльності державного виконавця, встановить строк для подання звіту, а після ненадання або за результатами розгляду такого звіту накладе на посадову особу державної виконавчої служби, відповідальну за виконання судового рішення, штраф.

Конституційний Суд України в своєму рішенні у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011 зазначає про те, що для накладення штрафу має бути склад правопорушення, а також «у частинах другій, шостій, восьмій статті 267 КАС України передбачено право судді накладати штрафи за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання постанови суду або у разі неподання такого звіту на винну посадову особу, відповідальну за виконання цієї постанови...».

В.М. Кравчук визначає питання, які суд має визначити при накладенні штрафу, а саме: «що постанова не виконана повністю або в частині, з'ясувати причини невиконання судового рішення, встановити посадову особу, відповідальну за виконання постанови, вислухати її... викликати потрібно не лише сторони, а й осіб, відповідальних за виконання постанови, зокрема державного виконавця» [4].

Тобто, лише при наявності винної поведінки керівника, відповідального за виконання постанови, суд має право застосувати накладення на нього штрафу.

Такої ж позиції дотримується Кравчук В.М., оскільки «якщо під час судового розгляду цього питання (накладення штрафу – від автора) буде встановлено, що посадову особу або орган, відповідальні за виконання постанови, діяли добросовісно, то саме лише невиконання постанови не містить складу правопорушення, за яке можна притягувати на підставі ст. 267 КАС до юридичної відповідальності у вигляді накладення штрафу. Водночас слід враховувати, що окремі порушення, допущені під час виконання постанови суду не можуть бути підставою для накладення штрафу. Зокрема, якщо буде встановлено відсутність причинно-наслідкового зв'язку між ними порушеннями і невиконання постанови».

Частиною 6 статті 267 КАС України передбачено, що суддя за клопотанням органу чи посадової особи, відповідальних за виконання постанови, на підставі відповідних доказів зменшує розмір штрафу на користь Державного бюджету України за невиконання або неналежне виконання постанови на суму штрафу, який було наложено за ці ж дії державним виконавцем відповідно до законодавства про виконавче провадження.

Значний розмір штрафу (фактично в декілька разів більша штрафу, передбаченого за вчинення злочину) є реальним важелем впливу на суб'єкта владних повноважень – відповідача, не

на користь якого ухвалено судові рішення, для своєчасного виконання постанови. Це також стало причиною дуже незначного застосування цієї норми судами України.

Згідно з частини 8 статті 267 КАС України сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати постанову суду і подати звіт про її виконання. Повторне невиконання цього обов'язку тягне за собою застосування наслідків, установлених частинами першою і другою цієї статті, але розмір нового штрафу при цьому збільшується на суму штрафу, який було або мало бути сплачено за попередньою ухвалою.

На жаль, механізм встановлення обов'язку надати звіт суб'єктом владним повноважень про виконання судового рішення є недосконалим.

Перейдемо до розгляду такого способу судового контролю як подання особою-позивачем, на користь якої ухвалено постанову суду, заяви про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такої постанови суду або порушення прав позивача.

Частиною 9 статті 267 КАС України визначено, що особа-позивач, на користь якої ухвалено постанову суду, має право подати до суду першої інстанції заяву про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такої постанови суду або порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду.

Таку заяву може бути подано протягом десяти днів з дня, коли позивач дізнався або повинен був дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів, але не пізніше дня завершення строку пред'явлення до виконання виконавчого листа, виданого за відповідною постановою суду.

На думку В.М. Кравчука, «вказана заява не є позовною заявою, а тому може розглядатися в межах того самого провадження» [4]. З такою позицією можна погодитися, але лише, що заява не є позовною заявою, а є ініціативою позивача у здійсненні судового контролю за виконанням постанови суду, яка раніше ухвалювалася.

При цьому предметом заяви не можуть бути вимоги про встановлення строку для подання звіту суб'єктом владних повноважень – відповідачем, не на користь якого ухвалено судові рішення, та стягнення штрафу.

Схожій позиції дотримується суддя Шевченківського районного суду м. Києва Д.І. Кравець при ухваленні ухвали від 24.02.2012 по справі № 2610/4599/2012 року та зазначає, що «статтею 267 КАС України не передбачено можливості звернення позивачів до суду з заявами про застосування до відповідачів штрафних санкцій за невиконання постанови суду та встановлення строку для подачі звіту про виконання судового рішення» [3].

Згідно з частиною 10 статті 267 КАС України за відсутності обставин протиправності відповідних рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень – відповідача та порушення ним прав, свобод, інтересів особи-позивача, суд залишає заяву без задоволення. У разі наявності підстав для задоволення заяви суд ухвалює одну із постанов, що передбачені частиною другою статті 162 цього Кодексу.

Така постанова може бути оскаржена лише в апеляційному порядку.

Висновки. Отже, в статті досліджені спеціальні способи судового контролю.

На жаль, спеціальні способи мають певні вади, а саме:

- позивач не має право подавати до суду заяву або позовну заяву про зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення;
- без зобов'язання судом подати звіт неможливо накласти штраф за невиконання судового рішення.

Тому, вважаю за доцільне з метою удосконалення механізму судового контролю внести зміни до КАС та надати позивачу право подавати до суду, який постановив постанову (не на користь суб'єкта владних повноважень) протягом 1 місяця з моменту вступу такої постанови у законну силу, заяву про зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати суду звіт. А також, надати позивачу право подавати до суду, який постановив постанову (не на користь суб'єкта владних повноважень) протягом 1 місяця з моменту вступу такої постанови у законну силу, заяву про стягнення штрафу з керівника суб'єкта владних повноважень.

Доцільно також в КАС визначити склад правопорушення за невиконання судового рішення суб'єктом владних повноважень, а саме: штраф накладається у випадку наявності дій або бездіяльності керівника суб'єкта владних повноважень, які призвели до невиконання судового рішення.

Вважаю, до статті 267 КАС України було б доцільно внести зміни щодо:

1. Надати можливість позивачу подавати після ухвалення постанови заяви про встановлення строку для подання звіту.

2. У випадку неподання звіту або подання звіту про невиконання постанови зобов'язати суд накладати штраф на особу, відповідальну за виконання постанови.

Вважаю також за доцільне виключити частину 9 статті 267 КАС України, оскільки по суті постанова, прийнята за результатами розгляду такої заяви, лише встановить факт порушень з боку суб'єкта владних повноважень та не сприятиме виконанню судового рішення. З іншого боку накладення штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень в обов'язковому порядку приведе до його подальшого належного виконання.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21344320>
3. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21828847>.
4. Кравчук В.М. Способи та форми здійснення судом контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах / В.М. Кравчук // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2011. – № 2 (27). – С. 80-83. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.journal.yurpayintel.com.ua/442/>.
5. Лист Вищого адміністративного суду України від 09.01.2013 р. № 28/12/13-13.
6. Науково-практичний коментар до ст. 267 Кодексу адміністративного судочинства України. Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991 – 2012 (п. 3).

Ивасын А.Р. Судебный контроль за исполнением судебных решений в административном судопроизводстве: специальные способы

В данной статье раскрывается содержание специальных способов судебного контроля над исполнением судебных решений в административных делах. К таким способам отнесены: обязанность субъекта властных полномочий предоставить отчет об исполнении судебного решения; наложение штрафа за неисполнение судебного решения; признание противоправными решений, действий или бездействий, совершенными субъектами властных полномочий – ответчиком на исполнение такого постановления суда или нарушение прав истца, подтвержденных таким постановлением суда.

В статье предложены механизмы усовершенствования специальных способов судебного контроля над исполнением судебных решений в административном судопроизводстве путем внесения изменений к действующему Кодексу административного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: *судебный контроль, административное судопроизводство, отчет об исполнении судебного решения, штраф за неисполнение судебного решения, способы судебного контроля, виды судебного контроля.*

**Ivasyn O. R. Judicial control over the execution of court rulings in administrative proceedings:
special methods**

In the given article the content of the special ways of judicial review over execution of judgment in administrative cases is revealed. Such ways are: the obligation of the office subject to give a report about the execution of judgment; imposition of a fine for the non-execution of judgment; acknowledgement of the decisions, action or inaction to be unlawful and performed by the office subject – defendant to the execution of adjudication or abuse of rights of the claimant approved by such adjudication.

In the article the mechanisms of special ways of judicial review over execution of judgment in administrative cases improvement by the way of change the administrative court proceeding code of Ukraine.

Key words: judgment review, administrative process, execution of judgment report, imposition of a fine for the non-execution of judgment, ways of judicial review, types of judicial review.

Надійшла до редакції 11 квітня 2018 р.

УДК 342.72/73

Миколасенко Юрій Іванович
аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»

ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ В ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЯХ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

У статті проаналізовано наукові концепції і погляди на проблему реалізації права людини на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, досліджено генезу категорії «праворозуміння» і подано її типологізацію.

Грунтуючись на усесторонньому аналізі відомих наукових концепцій із означеної проблематики, автор подає своє визначення категорії «право людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання».

Ключові слова: праворозуміння, вільний вибір місця проживання, свобода пересування, правореалізація, права людини.

Постановка проблеми. У процесі інтеграції України у світове економічне співтовариство на порядок денний гостро виступають проблеми, пов'язані з праворозумінням свободи пересування і вільного вибору місця проживання. Такій ситуації сприяє низка факторів, серед яких запровадження безвізового режиму з Європейським Союзом.

Отримавши де-юре «зелене світло» на перетин кордону, людина все ж таки нашоується на легітимні перепони, які виникають як результат неузгодженості вітчизняного і європейського законодавства в частині розуміння категорій «свобода пересування» і «вільний вибір місця проживання». У зв'язку із цим для науковців у галузі права виникла необхідність додатково і більш глибоко досліджувати правові норми, якими врегульовуються означені вище правовідносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних із реалізацією особами права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, присвятили свій доробок такі вчені, як Рабінович П.М., Голубка І.І., Подковенко Т.О., Фігун Н.І. Шемшученко Ю.С., Луцький А.І., Нерсисянц В.С., Пархоменко Н.М., Динько О.Ф., Анисимова М.Ф., Аносенков А.А., Лукашева О.А., Орзих М.П. та інші.

До теперішнього часу науковцями не достатньо глибоко досліджено структурні елементи понять «свобода пересування» і «вільний вибір місця проживання», не розроблено загально прийнятного підходу до тлумачення категорії «праворозуміння» і її типів.

Не віднайдено «межових знаків», які б, як правові інструменти, вирізняли філософську і юридичну сторони цих понять.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття «праворозуміння» як основного інструменту під час реалізації особами їх невід'ємного права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізаційні процеси сучасності змінюють уявлення людей щодо багатьох визнаних класичними понять та категорій, у тому числі, дають потужний поштовх для переосмислення практичної сторони права не тільки як регулятора суспільних відносин, а й як особливого феномена суспільного життя, що має складну та багатоаспектну архітектоніку. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання не є виключенням з цього правила і також потребують оновленого погляду, який би надав можливість детально дослідити їх юридичну природу, цілісно розкрити сутнісні властивості та більш глибоко зрозуміти соціальне призначення.

У відповідності до положень статті 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються

законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну [9].

Таке право задеклароване статтею 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, відповідно до якої кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання [13].

Слід погодитись з висновками тих вітчизняних дослідників, які схильні відносити проблему аналізу праворозуміння до «вічних» глобальних проблем юриспруденції. Дійсно, у питанні дослідження проблематики концепцій праворозуміння передчасно ставити крапку, воно залишається актуальним для правової науки, містить у собі ряд невирішених, відкрито дискусійних проблем. Адже спроби відповісти на запитання «що таке право?», усунути розбіжності у його розумінні та тлумаченні прослідковуються із глибини віків, та не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Це, зокрема, пов'язано і з тим, що праворозуміння виступає основою сучасної юридичної науки та прагне збагатити і наповнити практичну юриспруденцію гуманістичним змістом, а плюралізм сучасних концепцій праворозуміння дає потужний поштовх для переосмислення його змістовних характеристик та призначення у суспільстві. Загалом, відсутність єдиної авторитетної доктрини веде до пошуку нового типу праворозуміння, що повинен одночасно враховувати історичний досвід та відповідати наявним суспільним відносинам [19, с. 261-262].

Вважаємо, що поняття праворозуміння не є суто теоретичним питанням правової науки, оскільки у більшій мірі пов'язане з історичним процесом розвитку суспільно-правової думки, викладеної в тих концепціях, доктринах та теоріях, які слугували фундаментом для формування певних шкіл права, що домінували у різні історичні періоди, та ставали основою типологізації праворозуміння.

Згідно з тлумаченням, викладеним у Юридичній енциклопедії, праворозуміння – це усвідомлення прав, дійсності через призму прав, теорій, доктрин, концепцій. Є формою пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин. Засноване на науковому обґрунтуванні прав, явищ, належній правовій культурі і правосвідомості громадян. Формуванню праворозуміння сприяють також різні види тлумачення права, в т. ч. конституційними судами. Праворозумінню як складному явищу властиві такі підходи до пізнання права: нормативний, генетичний, системний, соціологічний, функціональний, аксіологічний, психологічний тощо. Провідне місце серед них займає гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації. Праворозуміння передбачає усвідомлення не тільки фактичної прав, дійсності, а й прав, моделей майбутнього. Прогностична спрямованість праворозуміння є основою реформування правової системи в Україні [22].

Перш ніж проаналізувати різноманітні типи праворозуміння у ракурсі їх практичного застосування для визначення юридичної природи та властивостей прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, необхідно детально проаналізувати поняття «тип праворозуміння».

Як зазначає Луцький А.І., упродовж останніх десятиліть (включаючи і період незалежності України) термін «тип праворозуміння» утвердився серед правових категорій вітчизняної теорії права, що потребує понятійного осмислення та чіткої дефініції. Аналіз наявних наукових досліджень показує, що тип праворозуміння за своїм пізнавальним статусом в юриспруденції отримав назву наукової парадигми. Під парадигмою розуміються загальні для певної частини наукового співтовариства теоретико-методологічні підстави наукового пошуку, які забезпечують єдність і внутрішню несуперечливість процесу пізнання в рамках заданої парадигми [11, с. 25].

На думку Козюбри М.І., тип праворозуміння можна визначити як зумовлений світоглядною позицією пізнаючого суб'єкта образ права, що відображає найбільш суттєві ознаки права. У вітчизняній юриспруденції переважає виокремлення матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, що зумовлене ставленням до основного питання філософії – співвідношення матеріального й ідеального [7].

Типологізацію праворозуміння, яка ґрунтується на ототожненні чи розмежуванні самих понять права та закону, що відповідно веде до виокремлення юридичного (*jus* – право) та легістського (*lex* – закон) типів праворозуміння, можна віднайти у наукових працях В. С. Нерсисянца [14, с. 32].

Пархоменко Н.М., класифікуючи праворозуміння за причинами виникнення права, виокремлює Боже право (лат – *jus divinum*), суть якого полягає у визнанні походження права від вищого об'єктивного духовного начала, Вищого духу – Логосу як абсолютного розуму. Відповідно, ідея права надприродна; природного права (лат. – *jus naturale*), що стверджує природне походження права від фізичної природи. Закони, які встановлені людьми, – це лише недосконала подoba законів; Людського права – (лат – *jus humanum*), яка визнає, що право походить тільки від природи соціальної і є особливим винаходом людей, вищим продуктом людського розуму. Найдосконаліший закон той, що максимально відповідає людській природі [16].

Узагальнюючи представлені науково-методологічні підходи до тлумачення поняття «тип праворозуміння», очевидним стає висновок, що вони зводяться до виокремлення трьох основних концепцій праворозуміння: природно-правової, яка акцентує увагу на праві як духовному феномені, побудованому на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності та інших ціннісних характеристиках права; позитивістської, яка ґрунтується на нормативно-інституціональних аспектах права та соціологічній, яка розглядає право у його динаміці, функціонуванні та дії в реальному житті, іншими словами, правовідносинах та юридичних рішеннях. Тому, на нашу думку, доцільно визначити вектор аналізу розвитку вчень про право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання саме у таких рамках.

Висвітлюючи історичну обумовленість виникнення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, перш за все, необхідно акцентувати увагу на тому, що вони належать до категорії особистих (природних) прав людини. Через усвідомлення та визнання, зокрема, даних прав як невід'ємних прав будь-якої людини якраз і втілюються ідеї свободи і рівноправності, з яких власне бере початок розвиток великої ідеї природної рівності людей і волі всіх людей, яка вперше була висловлена античними мислителями, та заклала основи концепції природного права.

Динько О.Ф., досліджуючи зміст гарантій забезпечення реалізації свободи пересування людини і громадянина в Україні, вважає, що в контексті статті 33 Конституції України свобода пересування виступає як власне свобода, і як право на свободу пересування. Вони не виключають одне одного, а використовуються спільно, переплітаються з інтересами людини. Таке поєднання дає загальне визначення: право є свобода, яка у необхідних випадках може обмежуватися законом в інтересах національної безпеки, підтримання правопорядку, охорони здоров'я, захисту прав та свобод інших осіб, а також в умовах воєнного або надзвичайного стану [5, с. 7-9].

Голубка І.І. дотримується думки, що у теоретичному розумінні право на свободу пересування — це складне і комплексне утворення, що включає у себе такі елементи як «свобода», «свобода пересування», «право на свободу», кожне із яких має ряд трактувань [4].

На думку Анісімової М.Ф., в Конституції України термін «право» застосовується лише до вільного залишення території України, щодо пересування законодавець застосував термін «свобода», а відносно вільного вибору місця проживання взагалі не застосував жодного з вказаних термінів, тобто, законодавець не проводить чіткого розмежування між даними поняттями, що може означати лише те, що терміни «право» і «свобода» у даному контексті використовуються як синоніми [1, с. 95].

Загалом підтримуючи цю наукову позицію, ми також погоджуємось з науковими висновками Аносенкова А.А., який зазначає, що співвідношення понять «свобода» і «право» полягає в тому, що поняття «свобода» в його суб'єктивному значенні тотожне поняттю «суб'єктивне право», і його застосування пояснюється історичними чинниками [2, с. 147], Лукашевої К. А., за словами якої, термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи його конкретного результату, а термін «право» визначає конкретні дії людини. За своєю юридичною природою та системою гарантій права і свободи ідентичні, відповідно, розмежування між ними провести складно, а розбіжності в термінології, які склалися ще в XVIII – XIX ст. і є більшою мірою традиційними, а не принциповими [10, с. 133], та Рабіновича П. М., який вважає, що різниця між правами та свободами і донині однозначно не досліджена навіть на загальнотеоретичному рівні. Тому терміни «право» і «свобода» практично використовуються як синоніми [21].

Однак, існують інші погляди науковців на ці проблеми, які суттєво різняться. Так, на думку Погорілка В.Ф. та Федоренка В.Л., потрібно розмежовувати терміни «право» і «свобода» саме відносно можливостей вільно пересуватися та обирати місце проживання, оскільки вони ґрунтуються на максимально вільному самовизначенні особи, що не потребує втручання державного механізму [8, с. 45].

Така позиція вчених видається дещо сумнівною. На наш погляд, якщо і можливо застосувати такий механізм до частини права на свободу пересування, яка стосується пересування у межах держави, то використати її, наприклад, для перетину кордону без проходження відповідних процедур неможливо. До того ж, навіть у рамках країни пересування особи може бути обмежене у передбачених законодавством випадках.

Підсумовуючи вказане вище, доцільно навести слова І. Канта, який писав, що поняття права повністю випливає з поняття свободи людини [6, с. 534-535]. Причому саму свободу людини, філософ тлумачив як перший апіорний принцип громадянського стану.

У цьому випадку доцільно погодитись із судженням Пушкіної О.В., яка, ставлячи людину предметом правового аналізу і розглядаючи її як носія певних прав, вважає, що від самого початку слід виходити із того, що ця людина є, по-перше, живою, а, по-друге, вільною [20, с. 21].

Певної уваги, на нашу думку, заслуговує й розкриття такого критерію прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання як природна рівність, що є однією із моральних засад права у природно-правовій концепції праворозуміння.

Г. Гегель вважав, що за своєю природою люди бувають лише нерівними... те, що ми маємо цю рівність, що саме людина (а не так, як у Греції, Римі та ін., тільки деякі люди) є тим, що визнається за особистість і має значення такої за законом, – це до такої міри мало існує від природи, що є скоріше лише продуктом і результатом усвідомлення найбільш глибокого принципу духу, а також всезагальності й культури його осмислення [3, с. 352-353].

Доцільність диференційованого підходу у застосуванні цих понять визначається й науковими позиціями більшості учених-правників.

Так, Патюлін В.О. розуміє рівність як фактичну наявність у людей однакових (рівних) соціальних можливостей для задоволення потреб, реалізації інтересів, досягнення мети, а рівноправність, зазначає він, – є закріплений принцип рівності громадян перед законом, тобто юридично закріплена рівність можливостей, і відсутність у законах будь-яких обмежень (чи, навпаки, привілей) відносно тих чи інших категорій громадян, за тією чи іншою соціально значущою ознакою (стать, національність, віросповідання тощо) [17].

Подібною думки дотримується й Орзіх М.П., який переконаний, що рівність людей у конституційному (правовому) розумінні – це насамперед рівноправність, рівність прав, рівність перед законом, незалежно не лише від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних поглядів, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови, але й від будь-яких інших обставин [15, с. 48].

Водночас, акцентуємо увагу на тому, що попри проголошення і гарантування рівноправності на міжнародно-правовому та національно-правовому рівнях, не можна ігнорувати те, що у фактичній реалізації прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання існують певні обмеження щодо окремих категорій осіб (неповнолітні, божевільні, засуджені до позбавлення волі тощо), іншими словами, правосуб'єктність та суб'єктивні права будь-якої особи не є тотожними.

У цьому контексті слушною є думка С. Погребняка, який зазначає, що принцип рівності у праві являє собою діалектичне поєднання концепцій формальної і фактичної (реальної) рівності. Саме це дозволяє забезпечити в праві чесну (справедливу) рівність можливостей як провідну сучасну інтерпретацію ідеї рівності [18, с. 33-34].

Тому, на нашу думку, рівність як один із основоположних моральних критеріїв, у правовій площині слід розглядати як принцип рівноправності, який полягає, насамперед, у тому, що для всіх учасників суспільних відносин встановлюються єдині можливості та застосовуються єдині правові засоби, які становлять основу механізму правового регулювання. Іншими словами, оскільки здатність виступати учасником правовідносин щодо фактичної реалізації прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання може бути обмежена у передбачених законом

випадках, то рівноправність у цьому випадку означає реальну наявність у всіх осіб однакового об'єму таких можливостей.

Максимов С.І. вважає, що права людини є універсальними за своєю природою. У трансцендентальному аспекті – це права, які кожна людина має саме як людина, незалежно від юридичного простору та історичного часу [12, с. 115]. Тому, завдяки й природно-правовій концепції праворозуміння, в національній правовій доктрині утвердилася думка про універсальність прав людини, у тому числі, й на свободу пересування та вільний вибір місця проживання.

Висновки. Отже, якщо використати комплексний підхід до з'ясування та розуміння юридичної природи та властивостей права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, то слід розуміти їх природними, невід'ємними від людини, загальними, універсальними та рівними для кожного, тобто такими, що проголошуються, гарантуються та забезпечуються державою та обумовлені соціальною реальністю.

Як результат проаналізованих нами сутнісних характеристик прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, які відображають їхні властивості та юридичну природу крізь призму інтегральної (комплексної) концепції праворозуміння, пропонуємо наступне їх авторське визначення: «Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання – це правові можливості, визнані природними та невід'ємними, які обумовлені соціальною реальністю та необхідні для задоволення кожного у здійсненні своїх біологічних і соціальних потреб у вільному пересуванні та вільному виборі місця проживання з метою гармонійної організації своєї життєдіяльності, що гарантуються і забезпечуються державою на засадах загальності та рівноправності».

Список використаних джерел

1. Анисимова М. Ф. Право на свободу передвижения и свободный выбор места жительства в Украине: история, современное состояние и перспективы развития / М. Ф. Анисимова. – Запорожье : Дикое Поле, 2005. – 207 с.
2. Аносенков А. А. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання в системі прав людини / А. А. Аносенков // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса : Юрид. л-ра, 2007, Вип. 35. – С.143-148.
3. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3. Философия духа. – 1977. – 471 с.
4. Голубка І. І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти / І. І. Голубка // Порівняльно-аналітичне право, 2015. – № 5. – С. 58-61.
5. Динько О. Ф. Зміст гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини і громадянина в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Ф. Динько. – Київ, 2003. – 18 с.
6. Кант И. О поговорке «Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики» / И. Кант. Основы метафизики нравственности. – М. : Мысль, 1999. – С. 534-535.
7. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10-21.
8. Конституційне право України. Академічний курс : Підруч. у 2 томах. Т. 2 [за ред. В.Ф. Погорілка]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 800 с.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Лукашева О. А. Права человека : учеб. для вузов / [Отв. редак. Е.А. Лукашева]. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 573 с.
11. Луцький А. І. Аналіз науково-практичного потенціалу типів право розуміння / А. І. Луцький // Науково- інформаційний вісник. – 2012. – № 6. Серія Право. – С. 23-28.
12. Максимов С. І. Універсальність прав людини / С. І. Максимов // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 110-117.
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
14. Нерсисянц В. С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец / В. С. Нерсисянц / Ин-т гос-

- ва и права РАН. Академ. правовой ун-т. – М.: НОРМА, 2000. – 647 с.
15. Орзих М. П. Конституционная свобода и равенство людей // Юридический вестник. – 1998. – №2. С. 48.
16. Пархоменко Н. М. Визнання природи джерел права у зв'язку з його пізнанням / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 2. – С. 10-15.
17. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (Правовые аспекты взаимоотношений). – М.: Наука, 1974. – 144 с.
18. Погребняк С. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 4. – С. 31-39. С. 33-34.
19. Подковенко Т. О., Фігун Н. І. Проблеми праворозуміння в основних школах права / Т. О. Подковенко, Н. І. Фігун // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 2. – С. 261-264.
20. Пушкіна О. В. Особисті права людини в конституційному законодавстві України / О. В. Пушкіна // Юридична Україна. — 2013. -№ 5. — С. 17-24.
21. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
22. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/15450619/legal/pravorozuminnya>.

Миколаєнко Ю. І. Права человека на свободу передвижения и свободный выбор места проживания в основных концепциях современного правопонимания

В статье проанализированы научные концепции и взгляды на проблему реализации права человека на свободу передвижения и свободный выбор места жительства, исследованы генеза категории «правапонимание» и подано ее типологизацию. Основываясь на всестороннем анализе известных научных концепций с обозначенной проблематики, автор представляет свое определение категории «право человека на свободу передвижения и свободный выбор места жительства».

Ключевые слова: правопонимание, свободный выбор места жительства, свобода передвижения, правореализация, права человека.

Mykolaenko J. I. Human rights to freedom of movement and free choice of place living in the basic concepts of modern legal thinking

The article analyzes the scientific concepts and views on the problem of realizing the human right to freedom of movement and free choice of place of residence, explored the genesis of the category of «legal thinking» and its typologization. Based on a comprehensive analysis of the well-known scientific concepts on this problem, the author submits his definition of the category of «human right to freedom of movement and free choice of place of residence».

Key words: legal thinking, free choice of place of residence, freedom of movement, right-realization, human rights.

Надійшла до редакції 18 квітня 2018 р.

УДК 342.92: 342.98: 35.075.3

Жуковська Людмила Аркадіївна,

аспірант кафедри кримінального права і правосуддя

«Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена вивченню завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні. Проаналізовано положення нормативно-правових актів України, якими закладено концептуальні засади діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, зокрема у частині визначення їх основних завдань. Запропоновано авторське визначення поняття «завдання спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні». Окреслено проблеми законодавчого визначення завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні. Акцентовано на необхідності удосконалення чинного антикорупційного законодавства та надано відповідні пропозиції.

Ключові слова: спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції в Україні, протидія корупції, завдання спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, органи державної влади, правоохоронні органи, антикорупційне законодавство.

Постановка проблеми. Після підписання Україною 30 листопада 2015 року Угоди про Асоціацію [11] з Європейським Союзом, в якій, з-поміж іншого, головним принципом для посилення відносин між Сторонами визначено боротьбу з корупцією (стаття 3), проблема розроблення ефективної антикорупційної політики в Україні, набула особливої актуальності.

Так, із прийняттям таких законів України як-от: «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції», «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про вищий антикорупційний суд» тощо, було утворено систему антикорупційних органів в Україні. Водночас, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні належать лише органи прокуратури, Національної поліції України (далі – НПУ), Національне антикорупційне бюро (далі – НАБУ) та Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд окремих питань діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції на сучасному етапі в своїх наукових працях здійснювали В. Б. Авер'янов, М. Ю. Бездольний, С. М. Івасенко, В. Г. Козленко, М. І. Мельник, О. П. Мусієнко, В. І. Литвиненко, М. І. Хавронюк, К. І. Хромова та ін.

Проте, вивчення завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні наразі є фрагментарним та потребує додаткового дослідження. Адже, як слушно відмічає В. Г. Гриценко, у цілому про правоохоронну систему, загальнотеоретичне осмислення завдань правоохоронної системи, їх детальний та комплексний аналіз і характеристика сприятимуть внесенню реальних якісних змін у практичну діяльність правоохоронних органів [1, с. 89]. На нашу думку, зазначене є актуальним і для спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як розпочати аналіз положень нормативно-правових актів України, якими закладено концептуальні засади діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, у частині визначення їх основних

завдань, вважаємо за необхідне з'ясувати зміст поняття «завдання спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні».

Загалом, у Словнику української мови термін «завдання» визначено у двох значення: у першому – наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; у другому – мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити [10, с. 40]. Відмітимо, що з першим тлумаченням ми погоджуємося частково. На нашу думку, завдання мають бути наперед визначеними. Втім, з другим – абсолютно не згодні. Адже мета і завдання це різні теоретичні категорії, хоча і взаємообумовлені. Так, для досягнення певної мети необхідно виконати певні завдання.

В. І. Литвиненко, досліджуючи завдання правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні, наводить тлумачення таких дефініцій як «завдання державного органу», «завдання правоохоронних органів» та «завдання правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні».

Зокрема, «завдання державного органу» автором визначено, як «певні нормативно визначені умови, здійснення яких відбувається за допомогою процедурно передбачених способів і засобів з урахуванням мети створення та діяльності такого державного органу». «Завдання правоохоронних органів», на його думку, це «нормативно визначені та науково обґрунтовані напрями вирішення проблемних суспільно важливих питань спеціалізованими державними органами у сфері охорони прав і законних інтересів людини, суспільства, держави». У свою чергу, «завдання правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні» він тлумачить як нормативно визначену та науково обґрунтовану діяльність спеціально уповноважених державних органів, що є спрямованою на вирішення проблем, пов'язаних зі здійсненням профілактики, боротьби з корупцією, мінімізації та (або) ліквідації наслідків корупційних правопорушень [3, с. 419-420].

У цілому, аналізуючи праці учених, у межах обраної проблематики, видається очевидним, що зміст поняття «завдання спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні» залишається не визначеним. Коли йдеться про завдання якогось із спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, автори наукових праць здійснюють посилання на законодавство України, яким визначено правові основи діяльності відповідного органу.

Загалом, формулювання змісту поняття «завдання спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні», є узагальнюючим поняттям стосовно визначених суб'єктів, тому, власне, для того щоб надати власне формулювання зазначеної дефініції, перейдемо до вивчення завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні установлених законодавцем.

Так, у Законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [9] завдання органів прокуратури у цілому, як і у частині протидії корупції зокрема, не окреслено. Водночас, аналізуючи нормативно-правові акти, що складають правову основу діяльності органів прокуратури, необхідно відмітити, що, згідно із статтею 131-1 Конституції України [2], на органи прокуратури покладаються такі завдання: підтримання публічного обвинувачення в суді; організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках, і в порядку, що визначений законом.

Таким чином, завдання органів прокуратури України визначено Основним Законом нашої держави. У контексті зазначеного, необхідно зауважити, що статтею 2 Закону України «Про прокуратуру», закладені у Конституції України завдання органів прокуратури означено, як функції [9], що, у свою чергу, створює плутанину з такими змістовно різними термінами як завдання та функції.

Подібне законодавче закріплення й щодо завдань Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), яка є самостійним структурним підрозділом Генеральної прокуратури України, на який безпосередньо покладено завдання щодо протидії корупції.

Так, Законом України «Про прокуратуру», статтею 5, закріплено вичерпний перелік лише функцій цього органу, як-от: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним

бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями [9].

Лише у Положенні про цей орган [4], пунктом 3, окреслено основні завдання та функції САП. Принагідно зазначимо, що пунктом 4 цього Положення встановлено, що «Відповідно до покладених завдань САП забезпечує». На нашу думку, назву цього пункту необхідно викласти у такій редакції: «Відповідно до покладених завдань САП здійснює такі функції». При цьому, вважаємо за доцільне внести зміни до статей 2 і 5 Закону України «Про прокуратуру» у частині заміни терміну «функції» на «завдання».

Щодо питання визначення завдань органів Національної поліції України як спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції в Україні, то тут також існують певні прогалини у чинному законодавстві.

Так, у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» [5] визначено, що органи Національної поліції є одним із спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Водночас, на які саме підрозділи Національної поліції України покладено виконання завдань щодо протидії саме корупції, у законі не конкретизовано.

Завдання поліції визначено статтею 2 Закону України «Про Національну поліцію» [8], зокрема законодавцем їх потрактовано, як надання поліцейських послуг у таких сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Необхідно наголосити, що перелічені завдання, у цілому, стосуються загальної діяльності Національної поліції України. Таким чином, незважаючи на те, що Національна поліція України є одним із спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, жодних спеціальних завдань у зазначеній сфері на законодавчому рівні для цього органу не визначено.

Принагідно відмітимо, що у Положенні про Національну поліцію [6], з-поміж основних завдань Національної поліції України, що визначені пунктом 3, такого завдання як протидія корупції також немає. Лише у підпункті 1 пункту 5 цього Положення йдеться про те, що Національна поліція України з метою організації своєї діяльності «забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції, порушень законності, службової дисципліни і контроль за їх реалізацією в центральному органі управління Національної поліції, територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління». Очевидно, що означене завдання у сфері протидії корупції спрямовано виключно на протидію корупційним правопорушенням серед поліцейських.

Таким чином, ми вважаємо, що на законодавчому рівні потребують: уточнення структурні підрозділи органів НПУ, на які безпосередньо покладено здійснення протидії корупції; закріплення завдань НПУ як спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції в Україні.

Вагома роль серед спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні належить й таким новоствореним антикорупційним органам, як НАБУ та НАЗК.

НАБУ, згідно із абзацом першим пункту 1 статті 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [7] є державним правоохоронним органом, на який покладено попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Водночас, абзацом другим пункту 1 статті 1 цього Закону чітко окреслено завдання цього органу – протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинено вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [7].

Таким чином, на відміну від органів Національної поліції України та органів прокуратури України, завдання НАБУ, як спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції в Україні, законодавцем є чітко сформульованими.

НАЗК, у свою чергу, частиною 1 статті 4 Закону України «Про запобігання корупції» визначено

як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [5].

Водночас, незважаючи на очевидність основних завдань цього органу, на рівні законодавчих актів завдання НАЗК не конкретизовано. Останні, безумовно, можна тлумачити виходячи із окреслених законодавцем прав, повноважень та компетенції цього органу, проте, на нашу думку, з метою уникнення не правильного тлумачення завдань НАЗК їх необхідно чітко сформулювати та визначити у законі.

Таким чином, у результаті аналізу нормативно-правових актів України, якими закладено концептуальні засади діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, зокрема у частині вивчення їх основних завдань можемо констатувати проблеми їх законодавчого визначення. Так, з-поміж спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні чітко сформульовано завдання лише для НАБУ. Водночас, завдання органів прокуратури, у тому числі і САП, органів НПУ та НАЗК потребують чіткого законодавчого визначення.

Повертуючись до визначення самого поняття «завдання спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні», вважаємо що його необхідно тлумачити як законодавчо визначену діяльність спеціально уповноважених органів, спрямовану на протидію корупції.

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що впорядкування на законодавчому рівні завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні є вкрай важливим етапом на шляху нашої держави до подолання корупції. Адже саме такі прогалини у законодавстві уповільнюють досягнення зазначеними антикорупційними органами мети їх діяльності.

Вказане вище, у свою чергу, обумовлює необхідність подальшого наукового вивчення завдань спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні та законодавчого впровадження.

Список використаних джерел

1. Гриценко В. Г. Завдання правоохоронної системи України / В. Г. Гриценко // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 89- 92.
2. Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Литвиненко В. І. Поняття та класифікація завдань правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні / В. І. Литвиненко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Т. 16 / голов. ред. М. В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – С. 418-424.
4. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України: затв. наказом Ген. прок-ри України від 12.04.2016 р. № 149 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/polstr.html>.
5. Про запобігання корупції: закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII (зі змінами від 23.03.2017) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Каб. Мін-в України від 28.10.2015 р. № 877 (у ред. пост. від 12.07.2017 № 496). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF> (дата звернення 03.06.2018).
7. Про Національне антикорупційне бюро України: закон України від 14.10.2014 № 1698-VII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
8. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

9. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
10. Словник української мови: в 11 томах. – Том 3. – 1972. – С. 40.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

Жуковская Л. А. Проблемы законодательного определения задач специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции в Украине

Статья посвящена изучению задач специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции в Украине. Проанализированы положения нормативно-правовых актов Украины, которыми заложены концептуальные основы деятельности специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции в Украине, в частности относительно определения их основных задач. Предложено авторское определение понятия «задачи специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции в Украине». Очерчены проблемы законодательного определения задач специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции в Украине. Акцентируется на необходимости совершенствования действующего антикоррупционного законодательства и представлены соответствующие предложения.

Ключевые слова: *специально уполномоченные субъекты в сфере противодействия коррупции в Украине, противодействие коррупции, задания специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции в Украине, органы государственной власти, правоохранительные органы, антикоррупционное законодательство.*

Zhukovska L. A. Problems of legislative definition of tasks of specially authorized subjects in the field of combating corruption in Ukraine

The article is dedicated to the study of tasks of specially authorized agencies fighting corruption in Ukraine. The author analyses provisions of the normative legislative acts of Ukraine, laying the conceptual foundation of the activity of specially authorized agencies fighting corruption in Ukraine, in particular, regarding the definition of their main tasks. The author proposes to interpret the concept of «task of specially authorized agencies fighting corruption in Ukraine». Outlined issues of legislative defining tasks of specially authorized agencies fighting corruption in Ukraine. The emphasis is on the need to improve existing anti-corruption legislation and provide relevant proposals.

Key words: *specially authorized agencies fighting corruption in Ukraine, counteraction to corruption, tasks of specially authorized agencies fighting corruption in Ukraine, state authorities, law enforcement agencies, anti-corruption legislation.*

Надійшла до редакції 24 травня 2018 р.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.132

Бабецька Іванна Ярославівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Університету Короля Данила

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНТЕРЕСУ ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена визначенню поняття «інтерес», «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес» та з'ясуванню питання про його класифікацію. У статті обґрунтовується теза про роль інтересів у праві, здійснюється класифікація інтересів за різними критеріями. Також дана стаття присвячена з'ясуванню питання про співвідношення таких ключових нормативних категорій як «право (суб'єктивне право)» та «законний інтерес», а також «охоронюваний законом інтерес». Правова категорія «законний інтерес у цивільному праві» визначено як усвідомлене прагнення особи чи кількома особами спільно та (або) державою певних соціальних благ для задоволення потреб, які не заборонені законодавством, які реалізуються у цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту.

Ключові слова: інтерес, законний інтерес, охоронюваний законом інтерес, суб'єктивне цивільне право, класифікація інтересів.

Постановка проблеми. Тематика інтересу була, залишається і буде достатньо актуальною в юридичній науці та, зокрема, у сучасній цивілістиці. Адже питання щодо співвідношення захисту прав та інтересів у цивільному праві є достатньо важливим, з огляду неможливості окреслити весь перелік прав, які можуть належати особі. Дана можливість забезпечується категорією інтерес як передумовою виникнення права, рушійною передумовою встановлення, зміни та припинення правовідносин. Реалізація охоронюваного законом інтересу передбачає вчинення дій у правовому полі – це умова поширення законного захисту та можливість звернутися до компетентних органів у разі, якщо з боку будь-кого виникнуть незаконні перешкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий вклад у розробку проблеми інтересу в цивільному праві внесли: С. Алексєєв, С. Братусь, А. Венедиктова, О. Вінник, В. Грибанов, Р. Гукасян, О. Йоффе, Д. Керімов, М. Коркунов, М. Матузов, С. Муромцев, Л. Петражицький, С.Сабікенов, В. Степанян та ін. Разом із тим, більшість науковців з досліджуваної проблематики належать до російської школи права. На сьогоднішній день в Україні категорію інтересу досліджували переважно в господарських, адміністративних та кримінальних правовідносинах. Питання класифікації інтересів у цивільному праві України займалися у дисертаційних дослідженнях Венедиктова І. В. «Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві» та Самбор М. А. «Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації».

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження та аналіз категорій «інтерес», співвідношення та окреслення ознак та на цій підставі здійснити класифікацію інтересів у цивільному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходячи до питання класифікації інтересів у цивільних правовідносинах, першочергово необхідно вказати, що в наукових джерелах така класифікація не достатньо охарактеризована. Виходячи з цього, існує необхідність у виокремленні окремої групи – інтереси у цивільних правовідносинах, здійснити їх класифікацію для визначення як загальних рис, так і індивідуальних властивостей.

Так, наведена класифікація правових норм може мати не лише теоретичне, а й практичне значення у законотворчій діяльності, незважаючи на наявність можливостей її подальшого вдосконалення. Однак це лише свідчить про необхідність подальшого наукового аналізу даної проблеми.

На думку І. В. Венедиктової, правові інтереси – це інтереси, які перебувають у правовій площині, не суперечать закону, але є ширшими в розумінні настільки, наскільки поняття «право» ширше від поняття «закон» з урахуванням критеріїв справедливості, доречності, свободи вибору поведінки тощо. Якщо право – це система відповідних суспільних відносин і правил поведінки, реалізація яких охороняється державою, то законодавство, будучи джерелом права, є своєрідною «можливістю» для існування і зовнішнього вираження цих правил поведінки і суспільних відносин. При цьому існування закону ще не свідчить про існування самого права.... Таким чином, не всі правові інтереси закріплені в нормах законодавства та охороняються законом. Законний інтерес, насамперед, спонукає суб'єктів правовідносин формувати свої правові зв'язки лише в межах чинного законодавства [1, с. 151].

Відповідно до загальної Вільної енциклопедії «Вікіпедії» інтерес (у праві) – прагнення особи повніше задовольняти свої потреби і бажання, що прямо не формалізовано в конкретному суб'єктивному праві, проте не суперечить праву як такому [3].

Конституційний Суд України дав визначення поняттю «охоронюваний законом інтерес»: це – прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного права і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [2].

У структурі законного інтересу виділяють два елемента:

1. прагнення суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом;
2. звернення в деяких випадках за захистом до компетентних органів [7].

Юридичні інтереси, відповідно, – це інтереси суб'єктів у вузькій процесуальній площині, обмежені сферою реалізації правових норм (наприклад, укласти заповіт, вчинити правочин, виграти справу в суді тощо). Терміни «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» за своїм смисловим навантаженням є тотожними, оскільки саме законність обумовлює існування зазначеної категорії інтересу і надання інтересу законної (легітимної) охорони.

Концепція співвідношення понять «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес», «правовий інтерес» та «юридичний інтерес» має бути викладена у такій послідовності: «законний інтерес (охоронюваний законом) – правовий інтерес – юридичний інтерес». Охоронюваний законом інтерес є набагато ширшим за правовий та юридичний інтереси, охоплює їх як складові і є відповідною «площиною» для існування зазначених двох категорій інтересів. При цьому правовий інтерес – це інтерес у сфері «спрацювання» юридичних норм, а юридичний інтерес – інтерес у процедурній реалізації процесуальних норм [1, с. 152].

Інтерес в праві – це спрямованість суб'єкта, обумовлена його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони у досягненні такого блага, так і бажаним для нього способом, а також спирається на забезпечення компетентними органами у разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення [6, с. 12].

Юридичний інтерес – це соціальний інтерес, який виражений в праві. Цивільний інтерес – це об'єкти цивільних прав, блага, прагнення особи. Нормативне закріплення цивільного інтересу визначено у ч. 2 ст. 15 ЦК, за якою кожна особа має право на захист власного інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Рішення Конституційного Суду від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 справі № 1-10/2004 визначає офіційне тлумачення положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України про охоронюваний законом інтерес [5].

Так, поняття «охоронюваний законом інтерес» розуміється як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо неопосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення

індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим засадам права.

Подібне розмаїття визначень поняття інтересу зумовлено тією обставиною, що вони належать представникам різних суспільних наук та/або наукових напрямів, які досліджували складну категорію інтересу з різних точок зору і з різною метою. Відтак в кожному з визначень, отриманих різними дослідниками, є (як слушно зауважує І. О. Дзера, аналізуючи позиції численних науковців щодо поняття цивільно-правового захисту права власності) раціональне зерно. Рівночасно жодне з наведених вище визначень поняття інтересу (через зазначені обставини та у зв'язку з їх лаконізмом) не дають комплексного (а, отже, більш повного) уявленні про природу та роль цієї категорії в суспільному житті, включаючи і його правовий аспект [4].

Виходячи з положень Конституції України та інших нормативно-правових актів, правоохоронювані інтереси – це усвідомлення особою певної потреби в набутті соціальних благ, встановлення та користування якими не заборонено законом та є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони, визначених вже як право суб'єкта. Таким чином, за допомогою інтересу виникає усвідомлення потреб та необхідність їх задоволення. Законний інтерес – це те, на основі чого виникає дія чи бездіяльність, що здійснюється для досягнення будь-якого блага та спрямоване для задоволення потреб людини. Можливість діяти будь-яким чином – це право людини, а тому законний інтерес полягає у заінтересованості такими чи набутті певних соціальних благ, які не заборонені законом. Під поняттям соціальних благ як об'єкта інтересу розуміють ті важливі цінності (інтелектуальні, творчі, нематеріальні, матеріальні), які є визначальними потребами людини, суспільства та держави.

Законні інтереси – це не опосередковані правовими нормами та які не суперечать загальним засадам цивільного законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціально-економічні потреби, які реалізуються у цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту.

Таким чином, можна визначити законний інтерес як правову категорію як усвідомлене прагнення особи чи кількома особами спільно та (або) державою певних соціальних благ для задоволення потреб, які не заборонені законодавством, задоволення яких безпосередньо впливає з положень закону.

Для більш ґрунтовного аналізу поняття інтересу спробуємо здійснити спеціальну класифікацію. Залежно від того, з якою метою потрібно виконати класифікацію, обирають ту чи іншу класифікаційну ознаку.

Класифікація інтересів у цивільному праві покликана поєднати різноманітні та суперечливі прояви досліджуваних інтересів, пов'язати їх у єдину, цілісну систему.

Зокрема, науковці вбачають класифікувати інтереси за різними критеріями: 1) за сферою вияву – на трудові, виробничі, професійні, споживацькі тощо; 2) за носієм – індивідуальні, групові, класові, національні, державні і т. ін.; 3) за об'єктом (умовою, засобом) реалізації, задоволення – матеріальні, духовні, політичні; 4) за значущістю – корінні (базові) й некорінні, основні й неосновні (другорядні); 5) за часовою ознакою – довготривалі і короткотривалі; 6) за сферою охоплення інтересом – всезагальні, загальні, часткові; за характером потреб – політичні, економічні, юридичні, культурні; 7) за актуальністю – поточні і перспективні. Розрізняють також безпосередній інтерес, що викликається привабливістю об'єкта, та опосередкований інтерес до об'єкта як засобу досягнення цілей діяльності. Р. А. Майданик розрізняє ще один різновид інтересу – залежний інтерес, яким керується наділений правом власності фідуціарій, визначаючи його (цей інтерес) як «передумову або основу суб'єктивного права та можливість задоволення за його допомогою вимог, що ґрунтуються на зобов'язаннях доброї совісті, переважно або виключно у чужому інтересі (фідуціанта та вигодонабувача)» [4].

На думку, Венедиктової І. В. варто взяти до уваги, що охоронювані законом інтереси в цивільному праві можна класифікувати за загальними соціогуманітарними критеріями, які також будуть мати велике значення для класифікації охоронюваних законом інтересів. По-друге, основну увагу при класифікації охоронюваних законом інтересів у цивільному праві доречно приділити класифікації, побудованій на системі цивільного права, оскільки вона найбільш повно охоплює можливості сфери прояву охоронюваних законом цивільних інтересів. По-третє, варто зробити

акцент на тому, що охоронювані законом інтереси і суб'єктивні права є дуже близькими спорідненими поняттями, а тому можна проводити певні аналогії. Однак треба враховувати, що суб'єктивні права поділяються на загальні – універсальні, які належать усім без винятку особам, та спеціальні, які наділені лише окремим особам внаслідок або виконання ними певних дій, або спеціального статусу, або за інших підстав, передбачених законом. Проте на охоронювані законом інтереси таке положення навряд чи поширюється. Інтерес є завжди індивідуальним, спеціальним. І навіть якщо він певним чином зачіпає інші інтереси, співпадає з ними, вони не ототожнюються між собою, оскільки завжди окреслюється суб'єктивним станом окремої особи і йде далі від схожого інтересу іншої особи [1, с. 156].

На основі вказаного пропонуємо власну класифікацію інтересів у цивільному праві України:

1) залежно від учасників цивільних правовідносин: приватні інтереси фізичної особи, приватні інтереси юридичної особи, приватні інтереси держави Україна, приватні інтереси Автономної Республіки Крим, приватні інтереси територіальної громади, приватні інтереси іноземної держави, приватні інтереси інших суб'єктів публічного права;

2) залежно від суб'єктів права: приватні інтереси суб'єктів публічного права та приватні інтереси суб'єктів приватного права;

3) за формою закріплення інтересу в нормах права: – інтереси, які опосередковуються суб'єктивними правами інтереси; – інтереси, які прямо закріплені в нормах цивільного права; – інтереси, які містяться в загальних засадах законодавства; – інтереси, які містяться в принципах права.

4) за відображенням в нормах цивільного права: – інтереси, опосередковані суб'єктивними правами; – інтереси, неопосередковані суб'єктивними правами;

5) залежно від відповідності вимогам норм права: правомірні та неправомірні інтереси;

6) за підгалузями цивільного права: інтереси в договірному праві, речовому праві (стосовно права власності та обмежених речових прав), зобов'язальному праві, сімейному праві, спадковому праві, інтереси у сфері інтелектуальної власності, у корпоративному праві тощо.

7) залежно від присутності інтересу в засобах досягнення правових цілей: інтерес у цивільному матеріальному праві та інтерес у цивільно-процесуальному праві;

8) залежно від форми законодавства: закріплені в Конституції, в законах, в підзаконних нормативно-правових актах, в міжнародних нормативно-правових документах, які опосередковують цивільно-правові відносини;

9) за територіальним поділом: загальнодержавні інтереси, місцеві (інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст тощо);

10) залежно від характеру блага та його змісту, на задоволення якого спрямований інтерес: майновий інтерес (у сфері договірному, зобов'язального права, деліктзобов'язаннях, корпоративних правовідносинах, речових правовідносинах, виникають із майнових прав інтелектуальної власності тощо) та немайновий інтерес (забезпечення особистих немайнових прав, у сфері інтелектуальної, творчої діяльності, сімейних правовідносинах);

11) залежно від мети: первинний та вторинний (похідний);

12) залежно від присутності суб'єктивного права у процесах реалізації та захисту: цивільно-правові інтереси, законні інтереси, охоронювані законом інтереси;

13) за часом дії: короткострокові інтереси (за своєю суттю виникають на незначний проміжок часу), довгострокові інтереси (виникають на неосяжний проміжок часу і за своєю суттю можуть існувати довго), постійно існуючі інтереси (які не зникають упродовж усього життя), поточні інтереси (відображають реальність), перспективні інтереси (відображають майбутнє);

14) за об'єктом: речові інтереси (об'єктом є певна річ), зобов'язальні інтереси (об'єктом є певні дії), немайнові (немайнове право), майнові (майно, майнове право);

Така класифікація інтересу в цивільному праві здійснена на підставі вимог системного підходу, який забезпечує вивчення всієї сукупності існуючих інтересів та зв'язків між ними.

Висновки. Висвітлення низки важливих проблем, пов'язаних із забезпеченням та реалізацією інтересів у приватному праві є одним із важливих питань цивілістики. Поняття інтересу, змісту, ознак (включаючи й ті з них, що породжують конфлікт інтересів), механізм реалізації та їх

класифікація як окремо визначених груп інтересів, має важливе значення для захисту учасників цивільних правовідносин. Забезпечення за допомогою правових засобів збалансованого врахування визначених інтересів у цивільному законодавстві дозволить вдосконалити правовий механізм охорони та захисту прав, попередити значну частину конфліктів, а також ефективно та справедливо вирішити спори між учасниками цивільних відносин.

Список використаних джерел

1. Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України / І.В.Венедіктова // Приватне право. – №1. – 2013. – С. 146-156.
2. Малєин Н. С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право. – 1980. – № 1.
3. Поняття інтересу. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтерес_\(право\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтерес_(право)).
4. Поняття та роль публічних і приватних інтересів у сфері господарювання [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://studopedia.su/15_125693_ponyattya-ta-vidi-interesiv.html.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) № 18-рп/2004 від 01.12.2004 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.
6. Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Микола Анатолійович Самбор. – Київ., 2010. – 20 с.
7. Экимов А. И. Интересы и право в социалистическом обществе. – Л., 1984. – 134 с.

Бабецкая И. Я. Классификация интереса как гражданско-правовой категории

Статья посвящена определению понятия «охраняемый законом интерес» и выяснению вопроса о его классификации. В статье обосновывается тезис о ключевой роли интересов в праве, осуществлена классификация интересов в праве по различным критериям. Уточняется их соотношение. Данная статья посвящена выяснению вопроса о соотношении таких ключевых нормативных категорий как «право (субъективное право)» и «законный интерес», а также «охраняемый законом интерес». Правовая категория «законный интерес в гражданском праве» определено как осознанное стремление человека или несколькими лицами совместно и (или) государством определенных социальных благ для удовлетворения потребностей, которые не запрещены законодательством, которые реализуются в гражданских правоотношениях и подлежат гражданско-правовой защите.

Ключевые слова: интерес, законный интерес, охраняемый законом интерес, субъективное гражданское право, классификация интересов.

Babetska I. Y. Classification of interest as a civil law category

This paper focuses on the definition of «legally protected interest» and clarifying questions about its structure. In this article substantiate the idea about the main role of interests in law, realize the classification by different criterion. This article is devoted finding out of question about correlation of such key normative categories as «right (equitable right)» but «legal interest», and also by a «legitimate interest». The legal category of «legitimate interest in civil law» is defined as a conscious desire of the person or several persons jointly and (or) the state of certain social benefits to meet the needs that are not prohibited by law, implemented in civil matters and subject to civil law protection.

Key words: interest, legal interest, legitimate interest, subjective civil law, classification of interest.

Надійшла до редакції 23 травня 2018 р.

УДК 347.4

Гуйван Петро Дмитрович,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу

ЧАСОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

В роботі пропонується наукова оцінка об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливають на своєчасність судочинства. Проаналізовано елементи, що забезпечують темпоральну стабільність права особи на судовий захист. Досліджено окремі складові поняття «розумний строк» процесу, у тому числі його тлумачення Європейським судом з прав людини. Наведені приклади неоднозначності та суперечливості чинного процесуального законодавства, що сприяє невинуватеному затягуванню розгляду справ та навіть неправомірній відмові у доступі до суду. Надані відповідні пропозиції щодо коригування законодавства у цій сфері.

Ключові слова: розумний строк, визначеність права, право на суд.

Постановка проблеми. Юридична визначеність як невід'ємний елемент верховенства права, передбачений Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, притаманна правовій системі у сфері як правотворчості, так і правозастосування, у тому числі на етапі здійснення судочинства. При цьому неабияке значення приділяється певності часових характеристик при створенні актів права і їхньому використанні для регулювання суспільних відносин та захисту суб'єктивних прав особи. Важливу роль відіграють показники якості правової норми у темпоральному вимірі, що гарантує забезпечення принципу законного очікування особи, впевненості її у стабільності правових актів та вчинків, їх незворотності та послідовності, доведеність норм до осіб, яких вони стосуються, а відтак, – зрозумілість і доступність права тощо.

Окрім гарантування темпоральної стабільності та справедливості правової норми (у цьому проявляється значення принципу юридичної визначеності у правотворчій царині), юридична певність має досягатися і в сфері правозастосування. У даному контексті досліджуваний принцип має широке використання у рішеннях Європейського суду з прав людини. При цьому він охоплює декілька окремих проявів, які мають різне спрямування, але, тим не менше, всі вони направлені на досягнення спільного результату – забезпечення визначеності правозастосування і у такий спосіб – ефективного захисту прав особи. Відтак, при вирішенні конкретної справи Європейським судом досягається реалізація теоретичної вимоги щодо коригування певної норми, усунення її неоднозначності, надання чіткості та зрозумілості її змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій публіцистиці питанням часової певності юридичних актів присвячено праці таких вчених, як М. Буроменський, Д.Гомьєн, О.Гончаренко, В.Городовенко, В. Мармазов, О.Прокопенко, П. Рабінович, Д. Супрун, С.Шевчук та інші. Однак, вказані дослідження були спрямовані на надання загальної характеристики поняття справедливого судочинства, в тому числі і в часовому його вимірі. В той же час, доктринальних напрацювань концепцій щодо ефективності своєчасності правозастосування європейськими інституціями та адаптації його до українського правового механізму поки що вкрай недостатньо. Залишається практично не вивченою проблематика юридичних наслідків для країни у разі визнання її такою, що припустилася порушень Конвенції, що підтверджується практикою повторних звернень до ЄСПЛ з приводу порушень, за якими даний орган уже визначався.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз правових результатів судових рішень ЄСПЛ проти України в контексті здійснення конкретних організаційних заходів держави щодо приведення свого законодавства та правозастосовної практики до європейських стандартів стосовно забезпечення своєчасного та справедливого розгляду справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення належної тривалості розгляду і вирішення судових спорів Європейський суд використовує поняття «розумний строк» (частина 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). При цьому як розумний

тлумачиться найкоротший строк розгляду і вирішення судової справи, достатній для надання своєчасного (без невинувинуваних зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів особи. У національному українському процесуальному законодавстві також можна помітити намагання нормативного вирішення цього питання. Так, у ч. 2 ст. 210 ЦПКУ вказується, що суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Спеціальні строки розгляду встановлені для деяких справ окремого провадження, таких як заява про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку (розглядається судом у такі строки з дня її надходження до суду: про госпіталізацію особи до психіатричного закладу – протягом 24 годин; про психіатричний огляд – протягом трьох днів; про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом десяти днів (ст. 349 ЦПК), про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю (п'ятиденний строк з дня надходження заяви (ст. 289 ЦПК), про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування (не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі (ст. 345 ЦПК).

Втім, дане визначення не повністю співпадає з європейським тлумаченням сутності та змісту «розумного строку». Адже, за принципами, яких дотримується ЄСПЛ, поняття розгляду справи протягом розумного строку є оціночним. Під ним розуміється час, необхідний для правильного та справедливого вирішення кожної конкретної справи у передбаченій законом процесуальній формі. Відтак, «розумний строк» не може бути чітко встановлений для усіх видів спорів, але для оцінки того, чи відповідав строк в даних обставинах параметрам розумності, слід опиратися на встановлені у прецедентній практиці чинники як базові критерії даного явища. Для цивільно-правових спорів до подібних критеріїв необхідно віднести складність справи як з фактичної, так і правової сторони, поведінка позивача, судової установи, органів державної влади, важливість справи для зацікавленої особи [1, с. 15-17]. Немалозначною обставиною є і суб'єктивний чинник, такий як законність рішення. Адже постановлення необґрунтованого та немотивованого вердикту приводить до винесення неправомірних, з точки зору норм матеріального права, судових рішень.

В темпоральному сенсі таке порушення закону призводить до затягування розгляду справи, недотримання розумного строку процесу внаслідок необхідності перегляду та відміни несправедливого рішення в апеляційному чи касаційному порядку. Нарешті, неправильне обґрунтування внаслідок підміни понять, спотворення та ігнорування національними судами позиції позивача і оскарження таких дій до Європейського суду істотно віддаляє в часі момент досягнення істини від фактичного часу правопорушення. Наприклад, у справі «Шаповалов проти України» ЄСПЛ встановив, що заявник у 2004 році намагався отримати інформацію про хід та результати виборів Президента України, але територіальна виборча комісія йому у цьому відмовила. Усі судові інстанції національного судочинства також відмовили заявнику у захисті його права на інформацію, констатували, що він оскаржує процедуру проведення виборів. Не погодившись з такою позицією, ЄСПЛ відмітив, що у даному випадку заявник є журналістом і запитував інформацію для своєї професійної діяльності, тобто для публікації у зв'язку з виборами. Невдале виконання цього завдання могло зашкодити його діловій репутації та кар'єрі. Тож, Європейський суд, визнаючи факт порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, дійшов висновку, що національні суди невірно зрозуміли суть скарги заявника, а саме те, що ним порушувалось не питання процедури виборів Президента України у 2004 р., а питання доступу до інформації [2, п. 49, 55, 57].

Подібні приклади умисного чи неумисного перекошування позиції особи, яка звертається до адміністративних чи судових органів з метою отримати належне та справедливе застосування правових норм, є досить показовими для вітчизняної правової системи. Скажімо, популярним порушенням права особи на інформацію є визнання її інформаційного запиту не відповідною дією, спрямованою на її отримання, а зверненням громадянина. Свобода шукати, одержувати та поширювати інформацію є одним з найважливіших політичних та особистих прав людини та включена в Загальну декларацію прав людини (стаття 19). У статті 34 Основного Закону України сказано, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. У статті 32 Конституції також

зазначено, що кожен громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Спеціальними законами в Україні регулюється порядок доступу до інформації, у тому числі шляхом подання інформаційного запиту. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Під публічною інформацією мається на увазі відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Кваліфікуючи надісланий до розпорядника інформації інформаційний запит як звернення громадянина, останній у такий спосіб робить підміну понять з метою застосування неналежних засобів реагування. Відмінності у даних способах спілкування громадянина з владою наведені у роз'ясненні Міністерства юстиції України від 03 травня 2012 року. В ньому, зокрема, вказується, що право на звернення та право на доступ до публічної інформації тісно пов'язані між собою. Проте необхідно проводити розмежування звернення громадянина та запиту на інформацію. Право на звернення – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заява (клопотання) і скарги (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян»), до суб'єктів владних повноважень, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації. Натомість, під запитом на інформацію розуміється прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні (ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Звернення стосується відстоювання прав і законних інтересів громадянина та пропозицій до діяльності суб'єктів владних повноважень, викриття їх недоліків (зауваження) в роботі. А в запитах на інформацію мова йде про надання публічної інформації, якою володіє або повинен володіти її розпорядник. Тож, строки і порядок реагування (а відтак, способи порушення прав особи, яка звернулася до суб'єкта владних повноважень) істотно відрізняються. Скажімо, відповідь на запит на інформацію має бути надіслана упродовж 5 днів, а на звернення – 30 днів від часу їх отримання відповідним органом. Встановлення реальної суті відносин має визначальне значення для судового захисту конкретних прав особи. В іншому разі рішення правозастосовного органу неодмінно набуде ознак неналежної обґрунтованості та немотивованості, отже – не може претендувати на законність.

Маємо також зазначити, що на тривалість процесу неодмінно впливає визначеність чинного законодавства. Його суперечливість, неоднозначність, що викликає різне тлумачення та застосування, може серйозно та невиправдано затягнути процес. Часто це проявляється у різнобаченнях процесуальних законів щодо підсудності тих чи інших спорів. Скажімо, повторюваними є ситуації, коли, наприклад, суб'єкт пред'являє позов до господарського суду, а справа підлягає розгляду у судах загальної юрисдикції. У такому разі суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, тому що заява не підлягає розгляду в господарських судах України (ч. 1 ст. 175 ГПК). Підставою для повернення позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги, що впливає на тривалість процесу, у такому разі є необхідність дотримання заявником певних процесуальних вимог, встановлених законом: направити заяву до конкретного суду, сплатити судовий збір, надати копії документів у певній кількості. Якщо ці обов'язки заявника встановлені нормативно, то, зазвичай, їхнє недотримання тягне унеможливлення розгляду спору. Разом з тим, таке правило застосовується ЄСПЛ не завжди. Розглядаючи справу «Креуз проти Польщі» [3, п. 53], Суд зазначив, що право на суд не є абсолютним. Воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави. Разом з тим, обмеження не буде сумісним з пунктом 1 статті 6 Конвенції, якщо воно не має правомірної мети і якщо відсутнє пропорційне співвідношення між вжитими засобами та поставленою метою. Те саме відноситься і до випадків неправомірного

застосування правила правової визначеності щодо встановлення юрисдикції тих чи інших судів, що призводить до порушення права людини на своєчасний розгляд її справи, а то і взагалі – на доступ до суду.

Скажімо, при розгляді справи за позовом особи про визнання незаконним рішення Київської районної ради про надання дозволу на виготовлення проекту землеустрою на ділянку, що належить позивачці на праві власності, має кадастровий номер, але не відображена на генеральному плані міста, і адміністративний суд, і суд загальної юрисдикції почергово відмовляли у розгляді справи з огляду на непідсудність її цим судам. Цьому значною мірою сприяла суперечливість постанов пленумів відповідних судів, які по-різному визначали предметну підсудність справ, а в результаті страждали від цього конкретні суб'єкти, що потребують захисту. Як наслідок такого пінг-понгу закінчився встановлений піврічний строк звернення до адміністративних судів, і якби не втручання апеляційних інстанцій, позивачка взагалі була б позбавлена права на доступ до суду [4].

Для вирішення вказаної проблематики був напрацьований прецедентний правозастосовний підхід, який ілюструє тлумачення, використовуване Європейським судом у декількох справах. До прикладу, при розгляді справи «Перетяка та Шереметьєв проти України» було встановлено, що спір про виплату пенсій колишнім пенсіонерам, який національними судами першої та апеляційної інстанцій був розглянутий в порядку цивільного судочинства, у зв'язку із змінами в процесуальному законодавстві – набранням чинності Кодексом адміністративного судочинства з 1 вересня 2005 року – став підпадати під юрисдикцію адміністративного судівництва. Відтак, касаційні скарги, подані відповідно до вказівок законодавства, що було чинним на час перегляду рішень в апеляційному порядку до Верховного Суду України у двомісячний строк, були переправлені останнім на розгляд Вищого адміністративного суду України, який відмовив у розгляді, оскільки одномісячний строк, передбачений КАСУ для касаційного оскарження, був пропущений. Європейський суд вирішив, що за таких умов, обмеження права на доступ було застосовано непропорційно [5, п. 36, 40].

В інших випадках, внаслідок конкуренції відповідних кодексів касаційні скарги на рішення судів по пенсійним спорам, подані до ВСУ і пізніше передані ним на розгляд ВАСУ, відхилені останнім як такі, що мали бути розглянуті в порядку цивільного судочинства. Констатуючи порушення ст. 6 Конвенції, Європейський суд мотивував це тим, що ВАСУ не діяв у відповідності з інструкціями ВСУ, який за Конституцією є найвищою інстанцією в системі судів загальної юрисдикції. Компетенція Верховного Суду має поширюватись на вирішення спорів між вищими спеціалізованими судами, зокрема, і у питаннях процесуального закону. Верховний Суд повинен вирішувати питання щодо прийнятності справ, в яких надається суперечливе застосування закону. Також він має вирішувати спори з підсудності між трьома юрисдикціями (цивільною та кримінальною, господарською, адміністративною) [6, п. 25]. Відмова ВАСУ розглянути касаційні скарги заявників всупереч рішенням ВСУ не тільки позбавила заявників доступу до суду, але й знівельовала авторитет судової влади.

Отже, як бачимо, згадана ситуація була пов'язана не лише з деякою ускладненістю встановлення підсудності по певним категоріям справ, а і з недостатньою визначеністю самого акту, який був прийнятим парламентом (КАСУ), в частині незабезпечення в результаті такого прийняття принципу гарантування законних очікувань особи та пропорційності при застосуванні нового акту шляхом запровадження перехідного періоду. Це призвело, зокрема, до того, що окремі касаційні скарги залишалися просто нерозглянутими. Проблема, пов'язана з неузгодженістю позицій судів стосовно підсудності, що зрештою призвело до порушення права особи на справедливий розгляд справи, була підставою для висновку про недотримання статті 6 Конвенції у справі «Церква села Сосулівка проти України». Зокрема, у ній позов організації-заявника про передачу церковного приміщення у виключне користування не було розглянуто ні в порядку цивільного, ні в порядку господарського судочинства, оскільки суди кожної з юрисдикцій послалися на підсудність справи суду іншої юрисдикції. При розгляді цієї справи Суд знову повторив, що його завданням не є досліджувати питання, чи мають, зокрема у світлі статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», суди загальної юрисдикції чи

господарські суди компетенцію розглядати справу по суті, або встановлювати, якому з цих судів підсудний розгляд скарг заявника по суті. Суд зазначив, що заявник мав доступ до цих судів, проте жодний з них не розглянув по суті скарги його на неможливість користуватись церковною будівлею, оскільки вони вважали, що не мають юрисдикції розглядати такі питання, не дивлячись на те, що процедурні вимоги прийнятності було дотримано. Тож, Суд зробив висновок, що така ситуація прирівнюється до відмови у здійсненні правосуддя, що порушує саму суть права заявника на доступ до суду, яке гарантується пунктом 1 статті 6 Конвенції. Відповідно мало місце порушення цього положення [7, п. 51, 53]

Подібна ситуація також розглядалася ЄСПЛ У справі «Сутяжник проти Росії». Заявник скаржився на незаконність правил Арбітражного процесуального кодексу, які припускають двозначність тлумачення стосовно юрисдикції арбітражного законодавства щодо некомерційних організацій. Власне, підставою для скасування рішень нижчих судів в порядку нагляду стало те, що спір між заявником та його опонентом перебував поза межами компетенції арбітражних судів. Питання щодо помилок у підсудності, в принципі, можна вважати «істотним недоліком», який може бути виправленим в порядку нагляду. Але виникає питання, чи може за певних обставин справи порушення правил підсудності вважатися підставою для перегляду рішення, яке заявник вважає *res judicata*. З'ясувавши конкретні обставини даної справи, Європейський суд прийшов до висновку, що він не вбачає якої-небудь нагальної суспільної потреби, яка б виправдала відступ від принципу правової певності. Рішення арбітражного суду було скасоване, передовсім, в інтересах правового пуризму, а не з метою виправлення помилки, яка має істотне значення для судової системи [8, п. 37-38].

В українській правозастосовній практиці також показовими є випадки неузгодженості інтерпретацій окремих положень одного й того ж закону різними національними судами. Приміром, у справі «Мацюк проти України» [9] Європейський суд встановив порушення п. 1 статті 6 Конвенції з урахуванням того, що заявника було позбавлено практичної можливості оскаржити відмову в компенсації за статтею 12 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» внаслідок неналежного оформлення правоохоронними органами відповідного документу. Річ у тім, що відділом податкової міліції було порушено, а потім закрито кілька кримінальних справ щодо заявника у зв'язку із привласненням майна та ухиленням від сплати податків. В подальшому заявник двічі надсилав до податкової міліції вимоги щодо відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої йому внаслідок кримінального провадження, але податкова міліція відмовила у задоволенні цих вимог, про що повідомила листом. Отримавши оформлену у такий спосіб відмову, заявник звернувся з відповідною вимогою про відшкодування до суду, який, у свою чергу, відмовив у розгляді його скарги, оскільки відмова податкової міліції була викладена у формі листа, а не постанови. Заявник повторно звертався до податкової міліції, але результат був той же: останні систематично відмовляли у задоволенні позасудових вимог листом, тоді як органи судочинства не визнавали даний документ об'єктом оскарження. Відтак суди трьох інстанцій відмовили заявнику у задоволенні позовних вимог щодо відшкодування моральної шкоди, що було визнано Європейським судом порушення його права на доступ до суду.

Висновки. Як бачимо, не абсолютність права на доступ до суду, за обставин, коли держава сама не в змозі належним чином усунути колізії та різнобачення щодо процесуальних питань, пов'язаних з підсудністю окремих справ, призводить до невиправданої відмови в доступі до суду, неправомірного затягування розгляду справи, а відтак до свавільлля та порушення права на справедливий розгляд справи. Вирішити проблему суперечностей між національними судами різної юрисдикції намагалася Венеційська комісія. Так, у своєму висновку на 84-ому пленарному засіданні цей орган вказував, що створення в Україні трьох різних юрисдикцій, очолюваних трьома касаційними судами, незалежними один від одного, може призвести до численних та часто складних колізій юрисдикції. Як мінімум, чого можна очікувати у такій ситуації: створення ефективної системи, наприклад, спеціального суду «колізій» для вирішення таких колізій. Для цієї мети міг би підійти Верховний Суд, але його юрисдикція, як касаційного суду, обмежується питаннями застосування норм матеріального права. Не зрозуміло, навіщо відмовляти Верховному

Суду у повноваженнях стосовно процесуального права, особливо, якщо найбільше питань щодо справедливого судочинства (стаття 6 Європейської конвенції з прав людини) стосуються саме процесуальних моментів. Розбіжності в судовій практиці вищих спеціалізованих судів можуть виникати і в зв'язку з нормами процесуального права, і тому було б корисно, якби існувала інстанція, здатна забезпечити однакове застосування і в цих питаннях. Верховний Суд повинен надавати загальне тлумачення законодавства найвищого судового органу і, таким чином, забезпечувати однакове тлумачення закону всіма судами навіть до виникнення суперечностей [10, п. 28-29, 31].

Наразі, вирішити підняті у даній праці питання можна було б за рахунок нормативного забезпечення їхнього регулювання у нових редакціях законодавства про судоустрій та процесуальних кодексів. На жаль, мусимо констатувати розмитість формулювань у цих законах (приміром є п. 6) ч. 2 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Тож залишається сподіватися, що українське судівництво ширше застосовуватиме практику європейського правозастосування, і таким чином забезпечить дотримання прав людини на справедливий суд.

Список використаних джерел

1. Гуйван П.Д. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського суду з прав людини. Ч. 2. Критерії розумності строку процесу за Європейською конвенцією та українські правозастосовні реалії [Текст] / П.Д.Гуйван // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 7. – С. 14-19.
2. Рішення ЄСПЛ від 31 липня 2012 року у справі «Шаровалов проти України» (Sharovalov v. Ukraine), заява № 45835/05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://precedent.in.ua/2016/05/15/sharovalov-protiv-ukrainy-2/>.
3. Рішення ЄСПЛ від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (KREUZ v. POLAND), заява N 28249/95 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_030.
4. Рішення у справі № 552/7393/17. Архів Київського районного суду м. Полтави за 2017 рік.
5. Рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2010 р., остаточне від 20 червня 2011 р. у справі «Перетяка та Шереметьєв проти України» (Peretyaka and Sheremetyev v. Ukraine), заяви № 17160/06 та 35548/06, [Електронний ресурс], Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_657.
6. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 2010 року, остаточне від 9 березня 2011 року у справі «Буланов та Купчик проти України» (Bulanov and Kupchik v. Ukraine), заяви № 7714/06 та 23654/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_664.
7. Рішення ЄСПЛ від 28 лютого 2008 року у справі «Церква села Сосулівка проти України», заява N 37878/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_350.
8. Рішення ЄСПЛ від 23 липня 2009 року у справі «Сутяжник против Российской Федерации», заява № 8269/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/sutyazhnik-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
9. Рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 року, остаточне від 10 березня 2010 р. у справі «Мацюк проти України» (Matsyuk v. Ukraine), заява №. 1751/03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://taxlink.ua/ua/court/sprava-macyuk-proti-ukraini/>.
10. Спільний висновок № 588 / 2010 Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Ухвалений Венеціанською Комісією на 84-ому пленарному засіданні (Венеція, 15-16 жовтня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU10109.html.

Гуйван П. Д. Временная определенность национальной правовой системы

В работе предлагается научная оценка объективных и субъективных факторов, влияющих на своевременность судопроизводства. Проанализированы элементы, обеспечивающие темпоральную стабильность права человека на судебную защиту. Исследованы отдельные

составляющие понятия «разумный срок» процесса, в том числе его толкование Европейским судом по правам человека. Приведены примеры неоднозначности и противоречивости действующего процессуального законодательства, что способствует неоправданному затягиванию рассмотрения дел и даже неправомерному отказу в доступе к суду. Предоставлены соответствующие предложения по корректировке законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: разумный срок, определенность права, право на суд.

Guyvan P. D. Temporary determination of the national legal system

The paper offers a scientific assessment of objective and subjective factors affecting the timeliness of legal proceedings. The elements ensuring the temporal stability of the human right to judicial protection are analyzed. The individual components of the concept of «reasonable time» of the process, including its interpretation by the European Court of Human Rights, were examined. Examples are given of the ambiguity and inconsistency of the current procedural legislation, which contributes to an unjustified delay in the consideration of cases and even to the illegal denial of access to court. Appropriate proposals have been made to amend the legislation in this area.

Key words: reasonable term, certainty of law, right to court.

Надійшла до редакції 29 травня 2018 р.

УДК 347.66

Піцик Христина Зіновіївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС СПАДКОЄМЦІВ ПРИ СПАДКУВАННІ ЗА ЗАКОНОМ

Стаття присвячена питанню спадкування за законом в Україні. Цивільний кодекс України при визначенні підстав спадкування надав пріоритет спадкуванню за заповітом, однак нотаріальна практика свідчить, що найбільш поширеним видом спадкування в Україні залишається спадкування за законом. Існуючий рівень правового регулювання спадкових правовідносин є не достатнім для того, щоб належним чином захистити права та визначити обов'язки спадкоємця при спадкуванні за законом.

Ключові слова: спадкування, спадкування за законом, спадкоємець, права та обов'язки спадкоємця.

Постановка проблеми. Складні суспільні відносини в умовах ринкової економіки зумовили потребу розв'язання проблем, що стосуються долі майна, яке залишається після смерті людини. Дослідження правових питань спадкування зумовлена зростаючим значенням приватної власності та необхідністю розроблення правового механізму, який міг би захистити права та інтереси громадян України. Проте існуючий рівень правового регулювання спадкових правовідносин є не достатнім для того, щоб належним чином захистити права та визначити обов'язки спадкоємця при спадкуванні за законом. Це зумовлює виникнення проблем у нотаріальній практиці, що часто роблять процес спадкування за законом надзвичайно складним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці таких відомих вчених О. В. Кохановської, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, О. П. Орлюк, А. А. Рубанова, Є. О. Рябоконя, Н. О. Саніахметової, В. І. Семчика, В. І. Серебровського, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Ю. К. Толстого, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Р. О. Халфіної, Є. О. Харитонova, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, С. І. Шимон, Р. Б. Шишки.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність наукових праць, в яких досліджуються спадкові правовідносини, в них не приділена достатня увага правам та обов'язкам спадкоємця при спадкуванні за законом. Поза увагою авторів залишилося чітке окреслення можливої та необхідної поведінки спадкоємця при спадкуванні за законом, яке служитиме гарантією непорушності і захисту прав та обов'язків цих суб'єктів спадкових правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільний кодекс держави містить п'ять черг спадкоємців за законом. ЦК значно розширив коло спадкоємців за законом, а це робить впевненими громадян у тому, що надбані ними за життя матеріальні блага перейдуть до найближчих їм осіб або за їх відсутності стануть надбанням територіальної громади. У разі відсутності спадкоємців п'ятої черги нотаріус має повідомляти про це заінтересованих осіб – представників територіальної громади за місцем відкриття спадщини і спадкова справа має передаватися до суду для розгляду справи по визнання спадщини відумерлою.

При спадкуванні за законом спадкоємцям надається певна сукупність прав. Ці права є суб'єктивними правами конкретних осіб. Як зазначає Р. Є. Гукасян, суб'єктивне право в загальному вигляді являє собою певну правову можливість, яка належить особі. Реалізація суб'єктивного права знаходиться в залежності від волі суб'єкта [1, с. 3]. Отже, спадкоємці за законом на власний розсуд можуть реалізувати свої спадкові права, надані їм чинним законодавством України.

Першим правом спадкоємця, яке виникає в процесі спадкування за законом, є право бути повідомленим про відкриття спадщини. Зокрема, стаття 63 Закону України «Про нотаріат»

гласить: «Нотаріус, який одержав від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, зобов'язаний повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відоме. Нотаріус може також зробити виклик спадкоємців шляхом публічного оголошення або повідомлення про це у пресі» [2].

Однак, тут необхідно визначитись, що собою являє факт відкриття спадщини. У ст. 1220 ЦК України зазначено, що спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Відкриття спадщини пов'язане насамперед із днем смерті спадкодавця, факт і дата смерті якого підтверджуються свідоцтвом органів реєстрації актів цивільного стану чи іншим документом, що видається у встановлених законом випадках.

Отже, оскільки днем відкриття спадщини є день, а не година чи хвилина смерті, до комморієнтів слід віднести осіб, які померли в різний час, але в межах одного дня, й осіб, щодо яких існує припущення, що вони загинули одночасно внаслідок нещасного випадку.

Місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця. При цьому під місцем відкриття спадщини мається на увазі не місце, як точка на місцевості, конкретне помешкання, дім, вулиця, а певний населений пункт (місто, село тощо).

Місце відкриття спадщини може не співпадати з місцем смерті спадкодавця. У цих випадках місце відкриття спадщини вважається той населений пункт, де громадянин постійно проживав. Місце проживання неповнолітніх або осіб, що перебувають під опікою, визнається місце проживання їх батьків, усиновлювачів, опікунів.

Щодо громадян України, які постійно проживали за кордоном, місцем відкриття спадщини буде країна, де вони постійно проживали. Свідоцтво про право на спадщину в такому випадку видається консульською установою або дипломатичним представництвом України (крім випадків, коли держава, де постійно проживав померлий, має на це виключну компетенцію). Для громадян України, які тимчасово проживали за кордоном і померли там, місцем відкриття спадщини буде їхнє останнє місце проживання в Україні до їх виїзду за кордон.

Якщо місце проживання спадкодавця встановити неможливо (наприклад, через те, що він часто міняв місця проживання, ніде не затримуючись надовго), місцем відкриття спадщини вважається місце, де знаходиться нерухоме майно або його основна частина. Якщо ж спадкодавець мав одночасно декілька квартир, будинків, земельних ділянок тощо, що знаходилися у різних населених пунктах, то місце відкриття спадщини визначається з урахуванням вартості цього нерухомого майна. Де знаходиться майно більшої вартості, там і відкривається спадщина [3, с. 692].

Отже, форма нотаріальної послуги щодо повідомлення спадкоємців має складати нотаріальне провадження, здійснюватись юридично грамотно, а також повинна мати офіційно визначений правовий зміст і передбачені випадки застосування. Тому слід не тільки регламентувати процедуру і зміст провадження щодо повідомлення спадкоємців, а й передбачити відповідну плату за це.

Оплата цієї нотаріальної дії має рахуватись окремо, незважаючи на те, що вона входить до єдиного нотаріального процесу щодо видачі свідоцтва про право на спадщину, що є можливість пояснити її необов'язковим характером для всіх процесів. Доказом отримання повідомлення має бути власноручний підпис адресата на зворотному поштовому повідомленні про вручення заяви нотаріуса.

Отже, під відкриттям спадщини слід розуміти не тільки офіційне заведення спадкової справи на ім'я померлої особи, а цілий комплекс нотаріальних дій, що з цим процесом пов'язані.

В ст. 5 ЗУ «Про нотаріат» йдеться про те, що нотаріус зобов'язаний роз'яснювати відповідні права та обов'язки громадянам, підприємствам і організаціям [2]. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що нотаріус також повинен роз'яснити спадкоємцям їх права та обов'язки під час спадкового процесу. Крім того, отримуючи відповідні роз'яснення нотаріуса, спадкоємці мають право на ознайомлення із спадковою справою та складом спадщини.

В статті 1218 ЦК України зазначається, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Спадщина посідає центральне місце у спадковому праві і являє собою сукупність прав та обов'язків, які переходять до спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва. Таке загальне визначення не дає підстав для твердження, що термін «всі права та обов'язки» охоплює всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві. Щоб визначити обсяг та межі спадщини, потрібно врахувати певні обставини та умови.

По-перше, у спадщину входять ті права та обов'язки, які належали спадкодавцеві, а не третій особі, причому ці права виникли ще за життя спадкодавця.

По-друге, існують права та обов'язки, які мають особистий характер, тобто тісно пов'язані з особою спадкодавця. Тому природно, що вони не входять до складу спадщини.

Крім того, відповідно до ст. 1219 ЦК України до спадщини не входять також право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

По-третє, до спадщини входять права та обов'язки, які не припинилися внаслідок смерті спадкодавця. Серед сукупності прав, що переходять до спадкоємців, можна знайти різні за своїм правовим змістом права. Серед них найбільшу питому вагу має право власності. Крім того, до складу спадщини входять не тільки права та обов'язки, а й правові утворення, які посідають проміжне становище між правоздатністю і суб'єктивним правом (обов'язком). Такі права ще називають права на правоутворення, оскільки на їх підставі виникають певні суб'єктивні права.

Коло спадкових прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві за життя і які б могли переходити в процесі спадкування, може зменшуватися внаслідок прямої вказівки закону або таке зменшення може настати через певні обставини, вірогідність настання яких на момент відкриття спадщини невідома.

Оскільки з моменту відкриття спадщини і до її прийняття має пройти певний термін, протягом якого вона залишається ніби без господаря, виникає необхідність в охороні спадкового майна [4, с. 260].

Метою вжиття заходів до охорони спадкового майна є його збереження до прийняття спадщини спадкоємцями. Виходячи з інтересів, які переслідуються при охороні спадкового майна, можна встановити тих осіб, які вправі ініціювати вжиття заходів до його охорони, а саме: спадкоємці, відказоодержувачі та кредитори. При цьому важко погодитися з тим положенням, що ініціатива щодо вжиття заходів до охорони спадкового майна може виходити від нотаріуса або органів місцевого самоврядування. Тут пропонується розуміти, що вжиття таких заходів має починатись з отримання певної інформації: про смерть особи; належність такій особі майна, що потребує охорони. В цьому випадку нотаріус та інші особи будуть зобов'язані вжити заходів до охорони спадкового майна [5, с. 620].

Отже, спадкоємці мають право на вжиття заходів до охорони спадкового майна.

Перш ніж зупинитися на аналізі такого права спадкоємців, як вжиття заходів до охорони спадкового майна слід сказати, що сутність самої охорони спадкового майна, її значення, строки, суб'єкти, які здійснюють таку охорону, та їх права і обов'язки регламентовано нормами ЦК України.

Так, у ст. 1283 ЦК передбачається, що охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями.

Охорона спадкового майна – це його зберігання до прийняття спадщини спадкоємцями як за законом, так і за заповітом, підтримання у належному стані тощо [6, с. 142].

Отже, спадкоємці мають право звернутися до нотаріуса із заявою про необхідність вжиття заходів до охорони спадкового майна. Лише після отримання заяви особи нотаріус може прийняти обґрунтоване рішення про необхідні заходи захисту спадкового майна. Так, заходи захисту майна самотнього спадкодавця мають суттєво відрізнятися від засобів захисту, коли разом із спадкодавцем мешкали у будинку й інші особи на підставі різних прав тощо. Тобто у такому разі

універсальний засіб проведення захисту майна як проведення опису майна також має узгоджуватись із правами інших осіб, обставинами спадкової справи тощо.

Одним із основних прав спадкоємця визнається право на прийняття спадщини. У ч. 1 ст. 1268 ЦК України зазначено, що спадкоємець має право прийняти спадщину або не прийняти її.

Відкриття спадщини недостатньо для того, щоб той чи інший потенційний спадкоємець став правонаступником прав та обов'язків померлого і здійснив своє право на спадкування. Спадщина не переходить до спадкоємців автоматично, вони повинні її прийняти. Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, зміст якого полягає в тому, що спадкоємцю надається альтернатива: прийняти спадщину або відмовитися від неї.

Ще одним правом спадкоємців є право черговості спадкування за законом.

Ст. 1258 ЦК України гарантує на те, що спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергові.

Спадкоємці кожної наступної черги спадкують за відсутності спадкоємців попередньої черги (тобто, якщо спадкоємців попередньої черги взагалі немає або жоден з них не має права спадкувати, або вони усунуті від спадкування, або позбавлені спадщини, або ніхто з них не прийняв спадщину, або відмовився від неї).

Коло спадкоємців вичерпним чином встановлено законом, і його розширення неможливе.

Однак, спадкоємці при спадкуванні за законом можуть змінити черговість спадкування. У ЦК України з'явилася новела, яка передбачає зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України).

Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінено нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере в ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Спадкоємець має право на продовження строку для прийняття спадщини.

На нашу думку, тут варто більш детально ознайомитися з строками для прийняття спадщини. Так, ч. 1 ст. 1270 встановлює для прийняття спадщини строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

Час відкриття спадщини підтверджується свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця і є днем смерті особи або днем, з якого вона оголошується померлою відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, яким встановлюється порядок оголошення такої особи померлою. За правилами ст. 46 ЦК України днем смерті вважається день вступу в законну силу рішення суду про оголошення її померлою, або особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю чи дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку, або у зв'язку з військовими діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

Якщо спадкоємець пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, він має право звернутися до суду з позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини. Якщо суд встановить, що причини пропуску строку для прийняття спадщини були поважними (тривале відрядження, хвороба), то він визначає додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини. Законодавство не встановлює перелік поважних причин, тому вони визнаються поважними на думку суду. Головною ознакою поважних причин є те, що вони роблять своєчасне звернення неможливим. Суд виносить рішення, в якому зазначає додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини без жодних обмежень його певним числом днів чи місяців. Таким чином, лише суд встановлює скільки часу може знадобитися спадкоємцю для подання заяви про прийняття спадщини [3, с. 721].

До прав спадкоємця при спадкуванні за законом можна також віднести переважне право окремих спадкоємців на виділ їм спадкового майна в натурі.

Дане положення регламентується ст. 1279 ЦК України, в якій зазначається, що спадкоємці, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом із спадкодавцем однією сім'єю, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм в натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки у спадщині, яка їм належить.

Перехід права на прийняття спадщини (спадкова трансмісія) також відноситься до прав спадкоємця при спадкуванні за законом.

Зокрема, ст. 1276 ЦК України гласить: «Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія).

Право на прийняття спадщини у такому разі здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців».

Перехід права на прийняття спадщини або спадкова трансмісія – законодавчо визначений випадок переходу права від спадкоємця, що був закликаний до спадкування, але помер після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти, до його спадкоємців. У юридичній літературі запропоновано спеціальні поняття для суб'єктів цих правовідносин. Так, трансмітентом прийнято називати спадкоємця, який помер після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти, а трансмісарами – його спадкоємців [7, с. 132].

Спадкування за правом представлення теж є одним із прав спадкоємця при спадкуванні за законом.

Сутність спадкування за правом представлення полягає в тому, що, хоча деякі родичі спадкодавця (його онуки, правнуки, прабаба, прадід, племінники, двоюрідні брати та сестри) не включаються до жодної з черг спадкоємців за законом, проте вони не усуваються повністю від спадкування і за певних умов набувають право спадкування. Спадкоємцями вони виступають, ніби «представляючи» більш близького родича спадкодавця, який на момент відкриття спадщини помер (звідси й назва – «спадкування за правом представлення») [3, с. 718].

Традиційно спадкування за правом представлення вважається лише особливим порядком закликання до спадкування спадкоємців за законом. Як зазначає В. І. Серебровський, низхідний спадкоємець особи, яка померла до відкриття спадщини, є не представником свого висхідного родича, який вибув із порядку спадкування, а виступає прямим спадкоємцем спадкодавця. При спадкуванні за правом представлення не відбувається ніякого правонаступництва між спадкоємцем, який вибув із-за смерті до відкриття спадщини, і його прямим спадкоємцем. Спадкоємці за правом представлення спадкують не за правом, яке належало їх висхідному родичу, а за правом, яке належить їм самим [8, с. 102 – 103].

Важливим правом спадкоємця є право відмовитися від спадщини. Однак, необхідно розрізняти відмову особи (спадкоємця) від права й її відмову в реалізації права на спадкування. Точніше, такою відмовою, від кого вона б не виходила, особа (спадкоємець) не просто не набуває право, а втрачає можливість вибору (вступити в господарське товариство чи кооператив або вимагати проведення розрахунків з нею) [9, с. 97]. Якщо для прийняття спадщини спадкоємець повинен так чи інакше демонстративно засвідчити свою волю прийняти спадщину, то відмовитися від спадщини можна не тільки шляхом вчинення певних дій (подачі заяви про це), а й не вчиняючи дій, які б свідчили про прийняття спадщини [10, с. 191].

Спадкоємець, який не бажає прийняти спадщину може відмовитися від належної йому частки на користь інших спадкоємців: спадкоємець за заповітом – на користь спадкоємців за заповітом, спадкоємець за законом – на користь спадкоємців за законом.

До прав спадкоємця відноситься також право відкликати відмову від прийняття спадщини. Відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття (ч. 6 ст. 1273 ЦК).

Право відкликати відмову від прийняття спадщини, яке може бути реалізоване протягом строку, встановленого для її прийняття, ускладнює діяльність нотаріусів, оскільки вони не можуть її брати до уваги до останнього дня, який встановлено для прийняття спадщини. Водночас таке право спадкоємців дозволяє більш виважено переглянути свою відмову від спадщини.

Раніше такого права закон спадкоємцям не надавав. Інколи при зміні обставин спадкоємець, який подав заяву про відмову від спадщини, мав бажання повернути назад право на отримання

спадщини, але оформити це юридично вже не мав права, оскільки подав заяву нотаріусу про відмову від спадщини.

Ще одним правом спадкоємця при спадкуванні за законом визнається можливість відмови від спадщини на користь іншого спадкоємця за законом.

Ч. 2 ст. 1274 ЦК України гласить, спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги.

В. М. Гордон називає вказане право спадкоємця направленою відмовою, тобто заявкою, згідно якої спадкоємець передає своє право на спадщину певній особі з числа інших спадкоємців за законом чи за заповітом. Направлена відмова збільшує долю того спадкоємця на користь якого вона зроблена. Направлена відмова спрощує розділення майна між спадкоємцями. Замість того, щоб прийняти свою долю спадщини і потім подарувати це майно іншому спадкоємцю, спадкоємець, який відмовився від спадщини, може одразу передати цьому спадкоємцю свої права на частку у спадщині. Наприклад, предметом спадкування є житловий будинок, а серед спадкоємців є особа, яка проживає в іншому місті і в отриманні частини цього будинку не має потреби. Ця особа може заявити, що вона відмовляється від своєї долі на користь того спадкоємця, який буде користуватися будинком. Направлена відмова відрізняється від дарування; вона являється лише способом перерозподілу долей у спадщині. Тому направлена відмова може бути здійснена не на користь будь-якої особи, а тільки на користь тієї особи, яка може стати спадкоємцем за законом або за заповітом [11, с. 84].

Слушним є право спадкоємця відмовитися від частки у спадщині спадкоємця, який відмовився від спадщини на його користь.

Цивільним кодексом (ч. 3 ст. 1274) передбачено також положення про те, що спадкоємець має право відмовитися від частки у спадщині спадкоємця, який відмовився від спадщини на його користь. Право спадкоємця, на користь якого було здійснено відмову від прийняття спадщини, не викликає сумніву, оскільки в даному випадку йдеться не про спадкування, а про перерозподіл спадщини за волею одного спадкоємця. Тому виходячи із рівності прав усіх спадкоємців можна стверджувати, що лише законом або волею заповідача може бути встановлено розмір спадщини. Тобто в разі безадресної відмови від спадщини спадкоємці мають приймати належну їм частку і частку спадщини, від якої відмовився спадкоємець.

Законодавством України передбачено ще одне право спадкоємців при спадкуванні за законом, а саме, право на прирощення спадкових часток.

Під прирощенням спадкових частин варто розуміти природний процес збільшення часток спадкового майна одних спадкоємців за рахунок частки, що призначалася іншому спадкоємцю (маються на увазі спадкоємці одного спадкодавця), який з тих чи інших причин вибуває з числа спадкоємців у передбачених законом випадках. Прирощення спадкових частин – це перехід до інших спадкоємців частки у спадковому майні спадкоємця, який відпав.

Необхідно зазначити, що спадкоємці при спадкуванні за законом мають право одержати свідоцтво про право на спадщину. Статтею 1296 ЦК регламентується право спадкоємця на одержання свідоцтва про право на спадщину.

Свідоцтво про право на спадщину – це процесуальний нотаріальний акт, який посвідчує перехід права власності на майно спадкодавця до спадкоємців [6, с. 159].

Спадкоємці за законом наділені певною сукупністю обов'язків. Як зазначає Р. Є. Гукасян, юридичний обов'язок являє собою належну поведінку особи, яка забезпечується державним примусом. Варто зазначити, що обов'язок полягає у здійсненні певних дій або утриманні від них. У зобов'язаної особи, у зв'язку з тим, що ці дії здійснюються нею, як правило, в інтересах інших осіб, внутрішньої зацікавленості немає. Тому необхідні зовнішні соціальні стимулятори, які можуть визвати суб'єктивну зацікавленість в суспільно необхідній поведінці. Такими правовими стимуляторами являється можливість держави використати примусові заходи, що являються головною ознакою, яка відрізняє юридичний обов'язок від суб'єктивного права [12, с. 4].

Варто назвати обов'язок спадкоємців, які ініціювали відкриття спадщини або вжиття заходів до охорони спадкового майна, надавати нотаріусу відомості про існування інших відомих їм спадкоємців.

У разі подання спадкоємцями неправдивої інформації – це положення слід трактувати як приховування відповідних відомостей з метою збільшення власної частки спадщини і одночасно як правопорушення [13, с. 12].

Варто зазначити, що на спадкоємців за законом покладається обов'язок відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця.

Цей обов'язок спадкоємця за законом регламентується ст. 1232 ЦК України, яка гласить: «Спадкоємці зобов'язані відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця».

Дуже важливим є питання про можливість віднесення зазначених витрат до складу спадкового майна. Це викликано тим, що його вирішення дозволяє враховувати чи не враховувати дані витрати при обчисленні спадкового пасиву. А це необхідно для визначення меж задоволення вимог кредиторів спадкодавця згідно з вимогами ст. 1282 ЦК.

Крім того, у спадкоємців за законом виникає обов'язок відшкодувати майнову та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем.

Зокрема, ч. 1 ст. 1231 ЦК України зазначає, що до спадкоємця переходить обов'язок відшкодувати майнову (збитки) шкоду, яка була завдана спадкодавцем.

Оскільки ст. 1231 ЦК не містить якихось спеціальних застережень щодо виду шкоди (збитків), яка підлягає відшкодуванню спадкоємцями, то можна дійти висновку, що йдеться про спадкування обов'язку відшкодування будь-якої шкоди (збитків): і тієї, що виникла внаслідок неналежного виконання спадкодавцем договірних зобов'язань, і тієї, яка була завдана ним іншим особам внаслідок пошкодження їхнього майна, каліцтва або заподіяння смерті,

Крім того, до спадкоємців переходить обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, яке було присуджено судом зі спадкодавця за його життя, а також обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторів зі спадкодавця за життя спадкодавця (ч. 2 і 3 ст. 1231 ЦК).

Якщо до спадкового майна застосовувалися заходи щодо його охорони, то у спадкоємців за законом виникає обов'язок відшкодувати ці витрати особам, що здійснювали охорону. Згідно ч. 4 ст. 1283 ЦК України витрати на охорону спадкового майна відшкодовуються спадкоємцями відповідно до їхньої частки у спадщині.

Важливим, на нашу думку, є обов'язок спадкоємця задовольнити вимоги кредиторів повністю, але в межах спадкового майна, одержаного у спадщину.

Стаття 1281 ЦК регламентує пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців. Питання про заяву своїх вимог кредиторами має вирішуватися із дотриманням таких аспектів: оскільки від вчасної заяви вимог, а отже, й можливості у майбутньому довести відповідне звернення, залежить право вимоги кредитора, то доцільно звертатись до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини з відповідною заявою про претензію щодо повернення боргу і покриття його за рахунок спадкового майна.

Отже, спадкоємці, що прийняли спадщину (незалежно, за законом чи за заповітом), при зверненні до них кредитора спадкодавця зобов'язані задовольнити його вимоги, якщо вони обґрунтовані та доведені. Доказами тут можуть бути розписка спадкодавця, договір позики, кредитний договір тощо. Вказані вимоги задовольняються спадкоємцями повністю, але тільки в розмірі вартості майна, одержаного у спадщину. Якщо спадкодавець склав заповіт, в якому назначив виконавця заповіту, кредитор ще до прийняття спадщини усіма спадкоємцями може пред'явити свої вимоги до виконавця заповіту.

Вимоги кредитора спадкоємці мають задовольнити шляхом одноразового платежу. Проте за домовленістю між кредитором та спадкоємцями боржника може бути встановлений інший порядок виплати боргу. Якщо такої домовленості між кредитором та спадкоємцями боржника не досягнуто, кредитор вправі звернутися до суду з позовом про виплату боргу. Суд за позовом кредитора накладає стягнення боргу з майна, яке спадкоємці боржника отримали в натурі [3, с. 726].

У спадкоємців при спадкуванні за законом також виникає обов'язок звернутися за отриманням свідоцтва про право на спадщину, якщо у її складі є нерухоме майно. При визначенні

спадкового майна доцільно мати на увазі, що для окремих видів майна передбачено суттєві особливості, які можуть впливати на провадження щодо видачі свідоцтва про право на спадщину [14, с. 94].

Отже, якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, у спадкоємця виникає обов'язок зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна.

Державна реєстрація права власності на нерухоме майно, передбачена ст. 182 ЦК, є публічною і підтверджує факт виникнення, переходу і припинення прав на нерухоме майно.

Отже, спадкоємці при спадкуванні за законом наділені сукупністю обов'язків, здійснювати які їх зобов'язує чинне законодавство України.

Висновки. Спадкоємці за законом на власний розсуд можуть реалізувати свої спадкові права. Правами спадкоємця при спадкуванні за законом є: а) право спадкоємця бути повідомленим про відкриття спадщини та отримати відповідні роз'яснення нотаріуса; б) право на ознайомлення із спадковою справою та складом спадщини; в) право спадкоємця на вжиття заходів до охорони спадкового майна; г) право спадкоємця на прийняття спадщини; д) право рівності часток у спадщині; е) право змінити розмір частки у спадщині когось із спадкоємців; є) право черговості спадкування за законом та можливість її зміни; ж) право на продовження строку для прийняття спадщини; з) право спадкоємців, які пропустили строк для прийняття спадщини, вимагати перерозподілу спадщини; и) право на виділ окремих спадкоємцям спадкового майна в натурі; і) право на спадкування за спадковою трансмісією; й) право на спадкування за правом представлення; к) право на відмову від спадщини; л) право одержати свідоцтво про право на спадщину; м) право на доведення власного права на отримання спадщини за законом шляхом судової процедури.

Спадкоємці наділені сукупністю обов'язків, здійснювати які їх зобов'язує чинне законодавство України. Обов'язками спадкоємців при спадкуванні за законом є: а) обов'язок спадкоємців надати нотаріусу відомості про існування інших відомих їм спадкоємців; б) обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця; в) обов'язок відшкодувати майнову та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем; г) обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати з охорони спадкового майна особам, що здійснювали охорону; д) обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредиторів повністю, але в межах спадкового майна, одержаного у спадщину; е) обов'язок звернутися за отриманням свідоцтва про право на спадщину, якщо у її складі є нерухоме майно; є) обов'язок спадкоємця, який прийняв у спадщину нерухоме майно, зареєструвати це майно в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна.

Список використаних джерел

1. Гукасян Р. Е. Соотношение субъективных прав и обязанностей граждан / Р. Е. Гукасян // Вопросы развития и защиты прав граждан. – Калинин, 1975. – С. 118.
2. Про нотаріат: закон України від 2 вересня 1993 року № 3425 – XII [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Правова єдність, 2009. – 744 с.
4. Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною: Лист Міністерства юстиції України від 4 жовтня 2005 року № 31-32 / 1694 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 4. – С. 260 – 263.
5. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 2. – 640 с.
6. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 4. – С. 1 – 335.

7. Дрони́ков В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дрони́ков. – К.: Вища шк., 1974. – 160 с.
8. Серебровский В. И. Избранные труды / В. И. Серебровский. – М.: Статут, 1997. – 567 с. – (В серии Классика российской цивилистики).
9. Спаси́бо-Фате́єва І. Категорія відмови у цивільному праві України / І. Спаси́бо-Фате́єва // Вісник академії правових наук. – 2011. – № 3. – с. 94 – 105.
10. Пі́цик Х. З. Відмова від спадщини як одне із прав спадкоємців при спадкуванні за законом / Х. З. Пі́цик // Правова політика Української держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Васи́ля Стефани́ка (19-20 лютого 2010 року). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Васи́ля Стефани́ка, 2010. – Том 1.– С. 191 – 192.
11. Гордо́н М. В. Наследование по закону и по завещанию / М. В. Гордо́н. – М.: Юрид. лит., 1967. – 120 с.
12. Гри́шаев С. П. Наследственное право: учебное пособие / С. П. Гри́шаев. – М.: Юристь, 2003. – 125 с.
13. Фу́рса Є. І. Спадкові правовідносини в нотаріальній та судовій практиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є. І. Фу́рса. – К., 2004. – 20 с.
14. Пі́цик Х. З. Право на ознайомлення із спадковою справою та складом спадщини як невід’ємне право спадкоємців при спадкуванні за законом / Х. З. Пі́цик // Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів (23 квітня 2010 року). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Васи́ля Стефани́ка, 2010. – С. 92 – 94.

Піцик К. З. Правовой статус наследников при наследовании по закону

Данная статья посвящена вопросу о наследовании по закону. Гражданский кодекс Украины при определении оснований наследования предоставил приоритет наследованию по завещанию, однако нотариальная практика показывает, что наиболее распространенным видом наследования в Украине остается наследования по закону. Существующий уровень правового регулирования наследственных правоотношений является недостаточным для того, чтобы должным образом защитить права и определить обязанности наследника при наследовании по закону.

Ключевые слова: *наследование, наследование по закону, наследник, права и обязанности наследника.*

Pitsuk K. Z. Legal status of the legal heirs

A given article was devoted to the question about the inheritance according to the law. The Civil Code of Ukraine in determining grounds of inheritance gave priority to the inheritance by will, however, the notarial practice testifies that the most widespread kind of the inheritance in Ukraine is still the inheritance by law. The existing level of the legal regulation of ancestral relationship is not just enough to protect rights in a proper way and to identify duties of the legato in the inheritance by law as well.

Key words: *heritage, hereditary legal succesion, heir, heir's rights and duties.*

Надійшла до редакції 4 червня 2018 р.

УДК.347:340.5

Саветчук Віталій Миколайович,
аспірант кафедри цивільного права,
Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ВИКОНАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ПРО ЗЛИТТЯ (ПРИЄДНАННЯ) ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС

Наукова стаття присвячена дослідженню питань пов'язаних із виконанням договорів про злиття (приєднання), а також особливостей відповідальності за їх невиконання. Зосереджується увага на дослідженні правової природи договорів про злиття (приєднання), як у вітчизняному праві, так і за кордоном. Вивчаються основні законодавчі підходи щодо регламентації виконання та відповідальності за невиконання договорів про злиття (приєднання), які передбаченні чинним цивільним законодавством. На підставі проведених наукових пошуків провідного європейського досвіду пропонується запозичення відповідного правового регулювання.

Ключові слова: злиття, приєднання, правова природа договору, виконання договору, принципи виконання договірних зобов'язань, цивільно-правова відповідальність, майнові санкції.

Постановка проблеми. Останнім часом значно зріс науковий інтерес до процесів злиття та приєднання юридичних осіб. Можна стверджувати, що здійснення реорганізації у формі злиття та приєднання створює умови для подальшого стабільного росту юридичної особи, сприяє підвищенню рівня її конкурентоздатності та інвестиційної зацікавленості. Однак, попри це питання правового регулювання процесів злиття і приєднання позбавлені належного правового забезпечення. Незважаючи на значне число економічних та правових досліджень у цій сфері, все ж таки багато питань залишаються і надалі не визначеними. Не є винятком і порядок виконання договору про злиття та приєднання й відповідальності за його невиконання. Це, насамперед, пов'язано із тим, що цивільне законодавство не лише не дає відповіді на проблемні питання укладення такого роду договорів, але й взагалі не визначає їх правової природи, порядку укладення і виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів злиття та приєднання, уже неодноразово ставали предметом наукового зацікавлення, зокрема їх вивчали Архипов Б. П., Боднар Т. В., Коровайко А. В., Кучеренко І. М., Спасибо-Фатєєва І. В., Щербакова Н. В., Юркевич Ю. М. та ін. Проте правові питання пов'язані із особливостями виконання та відповідальності за невиконання договору злиття (приєднання) не відзначаються належним вивченням та розробкою.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у вивченні порядку виконання договору злиття (приєднання), а також аналізі правових наслідків, що виникають через невиконання договору злиття (приєднання).

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як аналізувати порядок виконання договору про злиття (приєднання), варто дещо зупинитися на дослідженні правової природи договору злиття (приєднання). З цього приводу, Спасибо-Фатєєва І. В. стверджує, що договір про злиття виконує роль договору про заснування товариства, проте він укладається не між засновниками, а між товариствами, які реорганізуються [8, с. 6]. З наведеного випливає, що науковець відносить такий договір до установчого договору. Існує й інша позиція, відповідно до якої договори про злиття (приєднання) слід відносити до договорів простого товариства. У цьому аспекті Коровайко А. В. стверджує, що характерною рисою, яка виділяє договір про злиття (приєднання) серед інших різновидів договору простого товариства, є перш за все, відсутність спільного майна учасників, яке належить їм на праві часткової власності [4, с. 65]. Ще іншу концепцію виловлює Архипов Б. П., який розглядає договори, що опосередковують злиття (приєднання), як різновиди договорів з майновими комплексами [1]. Натомість Юркевич Ю.М. ставить під сумнів вищенаведені позиції, адже стверджує, що договори про злиття (приєднання)

все ж неможливо ототожнити ні з установчими документами (перелік установчих документів чітко визначений законодавством, зокрема ст. 57 ГК України), ні з договором простого товариства (оскільки даний договір відповідно до ст. 1130 ЦК України не передбачає створення юридичної особи), ні з різновидом договорів з майновими комплексами (адже перехід всього майна, прав та обов'язків від юридичної особи – правопередника (правопередників) до її правонаступника (правонаступників) відбувається в силу закону, а не на підставі договору чи іншого цивільного правочину) [11, с. 69].

Щербакова Н. В., досліджуючи особливості договорів злиття (приєднання), пропонує таке їх визначення: договір про злиття – це угода двох або більше господарських товариств, що припиняються, яка спрямована на координацію спільних дій щодо створення господарського товариства на основі об'єднаного майна (цілісних майнових комплексів) шляхом злиття в установленому порядку; договір про приєднання – це угода, за якою господарське товариство, що продовжує свою діяльність, координує спільні дії щодо структурних змін у зв'язку із вливанням господарського товариства (товариств), що припиняються, у встановленому порядку [10, с. 10-11]. Цим самим дослідниця вказує на господарсько-правовий характер таких договорів. Проте варто брати до уваги те, що учасниками злиття і приєднання, а відповідно і договорів про злиття/приєднання, можуть бути не тільки господарські товариства, але будь-які юридичні особи приватного права. Зокрема, Кучеренко І. М. вказує на те, що такий договір може укладатися і при злитті та приєднанні непідприємницьких юридичних осіб. Водночас стверджується, що договори про реорганізацію товариства шляхом злиття чи приєднання є самостійними видами договорів і їх не можна ототожнити ні з установчим договором, ні з договором простого товариства [5, с. 372]. Аналогічну позицію займає і Дівер К. П., вказуючи, що договір про злиття і приєднання є самостійними видами цивільно-правових договорів [2]. Ми також солідаризуємося із позицією вищенаведених цивілістів і відносимо договори про злиття (приєднання) до самостійних не поіменованих цивільно-правових договорів.

Відповідно до ЦК України існують загальні «принципи виконання зобов'язань», які є загальновідомими правилами виконання зобов'язання. Так, виокремлюють наступні принципи: а) належного виконання; б) реального виконання; в) добросовісності, розумності та справедливості.

Перший принцип випливає з положень ст. 526 ЦК України. Зокрема, в них вказується, що зобов'язання повинні виконуватися належним чином, відповідно до умов договору та вимог цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться [9]. Розглядаючи належне виконання договору на противагу неналежному, відзначаємо, що саме належне його виконання є найбільш бажаним для сторін. Необхідно зазначити, що належне виконання зобов'язання є найпоширенішою і найбільш бажаною для сторін договору підставою його припинення. Зазвичай належне виконання полягає у: виконанні зобов'язання належними сторонами; виконанні належним предметом; виконанні у належному місці; виконанні у належний строк (термін); виконанні належним способом [3, с. 84]. Щодо договору злиття (приєднання), то належним слід визнавати саме виконання зобов'язання належним предметом. Оскільки предметом виступає здійснення спільних дій сторін щодо проведення процедури реорганізації, то зобов'язання слід вважати належно виконаним саме тоді, коли виникає новостворена юридична особа.

Ще однією засадою належного виконання зобов'язання є його реальне виконання. Відповідно до ст. 622 ЦК України, боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом [9]. Це означає, що принцип реального виконання зумовлюється двома факторами: необхідністю виконання обов'язку в натурі та недопустимістю заміни реального виконання зобов'язання грошовою компенсацією у разі його порушення.

У випадку неналежного виконання, зокрема у разі відсутності одного з елементів належного виконання договірної зобов'язання чи, взагалі, його невиконання, слідує наступна самостійна, однак факультативна стадія динаміки договірної зобов'язання – відповідальність за порушення договору. Так ст. 610 ЦК України зазначає, що порушення зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Унаслідок цього, сторона чи сторони, які допустили таке неналежне виконання, виступають порушниками, щодо яких застосовуються несприятливі для них заходи впливу.

Взагалі порушення договору є підставою виникнення охоронних цивільних правовідносин, в межах яких відбувається захист прав та законних інтересів сторін договору за допомогою певних правових засобів, які в цивільному праві визначаються як правові наслідки порушення чи невиконання договору. Виходячи із підстав невиконання договірних зобов'язань, розрізняють і різні види правових наслідків (відповідальності) [6, с. 184]. Так, санкції, які застосовуються за порушення умов договору поділяються на організаційні та майнові. Саме майнові санкції і відносять до цивільно-правової відповідальності.

Щодо класифікації цивільно-правових санкцій, то відповідно до ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання передбачає наступні правові наслідки:

припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Перераховані наслідки не є вичерпними, вони можуть бути доповнені самими сторонами безпосередньо в договорі.

Щодо першого наслідку, то ст. 525 ЦК України передбачає, що за загальним правилом одностороння відмова від зобов'язання не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом. Однак виключення встановлено ст. 615 ЦК України, яка передбачає, що у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитись від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Щодо договору про злиття (приєднання), то через відсутність врегулювання особливостей даного договору в цивільному законодавстві України виникає питання, також, і стосовно можливості застосування односторонньої відмови від договору, як санкції за неналежне виконання умов договору. В даному випадку вчені пропонують за аналогією застосовувати ст. 1142 ЦК України, яка передбачає можливість учасника простого товариства відмовитись від подальшої участі у договорі та вимагати його розірвання. На нашу думку, таке припущення є доречним, оскільки, дані договори є спорідненими, а в разі неврегульованості певних відносин їх слід регулювати за аналогією з однорідними відносинами [9].

Наступним правовим наслідком порушення зобов'язання є розірвання договору. Ст. 651 ЦК України передбачено загальні умови розірвання договору, зокрема: розірвання договору за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом; за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом, істотним, в свою чергу, є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди інша сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Щодо договору про злиття (приєднання), то на відносини, що виникають з приводу розірвання даного договору, поширюються положення ЦК України, у яких закріплено загальні правила розірвання цивільно-правових договорів. З цього випливає, що цей договір може бути розірвано як за згодою сторін, так і у судовому порядку.

Наступним майновим наслідком порушення зобов'язання є неустойка, яка виступає і засобом забезпечення виконання зобов'язань, і мірою цивільно-правової відповідальності. Ч. 1 ст. 550 ЦК України вказує, що право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Щодо правових наслідків сплати неустойки, то у ст. 552 ЦК зазначається, що сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Крім того, сплата неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання [6, ст.195]. Сторонам слід прописувати положення про неустойку і її розмір в самому договорі, однак у цьому випадку не виключається і те, що розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

Останніми із правових наслідків порушення зобов'язання, визначених у ст. 611 ЦК України, є відшкодування збитків та моральної шкоди.

Стосовно відшкодування збитків, як санкції в зв'язку з порушенням договору про злиття (приєднання), наявні труднощі у її застосуванні, як міри цивільно-правової відповідальності, через організаційний характер договору, оскільки в суду виникає складність у визначенні її розміру. Тому, на думку окремих вчених, з якою слід погодитися, доцільніше все ж в таких випадках застосовувати виплату компенсації, як один з видів цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договору, яку сторонам слід прописати в самому договорі як тверду грошову суму, що значно спростить сторонам можливість її застосування як санкції на практиці.

Отже, провівши детальне дослідження особливостей виконання договору про злиття (приєднання) та відповідальності за його невиконання в українському законодавстві, слід проаналізувати відмінні та схожі особливості цього договору за законодавством ЄС.

В ЄС реорганізація юридичних осіб шляхом злиття чи приєднання детально врегульована Директивою ЄС 2017/1132 [12]. Основним актом ЄС в галузі поглинання компаній є Директива Європейського Парламенту і Ради № 2004/25/ЄС від 21.04.2004 р., яка стосується публічних пропозицій про придбання, і є однією з основ Плану дій щодо гармонізації фінансового ринку ЄС.

Стосовно укладення та виконання договору про злиття (приєднання) за законодавством ЄС, то слід розпочати з того, що початок процедури злиття відповідно до Директивою ЄС 2017/1132 починається з опублікування компаніями письмового проекту про умови майбутнього злиття, який містить інформацію про організаційно-правову форму, найменування, юридичну адресу кожної з компаній, які вступають в процедуру злиття, коефіцієнт обміну акцій, розмір оплати й іншу інформацію. Проект злиття у відповідності з ст. 16 Директиви ЄС 2017/1132 публікується у відповідному реєстрі в порядку, передбаченому національним законодавством кожного з товариств, що зливаються за місяць до дати проведення спільних зборів акціонерів, на яких повинен розглядатися проект. При злитті шляхом створення нового товариства, спільні збори юридичних осіб, які припиняються, схвалюють проекти засновницького договору (меморандуму) і статуту нового господарського товариства. Публікація керівними чи адміністративними органами компаній, які є учасниками злиття, письмового проекту про умови майбутнього злиття є першою дією на шляху до злиття.

Керівництво компаній, які зливаються, визначає умови проекту злиття компаній. При цьому проект злиття компаній повинен обов'язково містити інформацію про організаційно-правову форму, найменування і юридичну адресу компаній, коефіцієнт обміну акцій і умови їх розподілу в компанії, що придбаває, розмір оплати, включаючи зазначення дати, з якої володіння акціями дає їх держателям право на отримання прибутку, й інші спеціальні умови, що впливають на таке право.

Публікація здійснюється в порядку, передбаченому національним законодавством кожного з товариств, що зливаються. У відповідності зі ст.16 Директиви ЄС 2017/1132 проект злиття публікується в державному чи центральному реєстрі, або в торговому реєстрі (реєстрі господарських товариств) щодо кожного включеного в нього товариства.

Фактично, проект злиття є документом, від якого залежить доля процедури злиття, оскільки саме він слугує головним джерелом інформування акціонерів (учасників) про умови злиття, заздалегідь визначеного, як правило, рішення кожного акціонера [7, с. 56-57].

Наступною важливою дією на етапі виконання договорів про злиття і приєднання є обов'язок товариства, яке реорганізується провести оцінку і викуп акцій (часток) акціонерів (учасників), які не голосували за прийняття рішення про злиття чи приєднання. Після викупу акцій (часток) необхідно провести обмін (конвертацію) акцій чи часток на акції (частки) в установчих фондах товариств, які реорганізуються шляхом злиття чи приєднання. При цьому, якщо говорити про Німеччину, то проводиться саме обмін, в інших же країнах частіше за все говориться про конвертацію. Потім необхідно провести розробку статуту (при злитті) чи внести відповідні зміни в статут (при приєднанні). Питання затвердження статуту і обрання органів управління новоутвореного товариства вирішуються на спільних зборах товариств, що беруть участь в злитті, при приєднанні ж спільні збори учасників приймають рішення про внесення додаткових змін до статуту.

Рішення про злиття компаній повинно бути прийнято одночасно спільними зборами акціонерів кожної з компаній, при цьому національним законодавством повинно бути

установлено, що кворум для прийняття рішення повинен складати не менше двох третин голосів. Однак законодавство Англії передбачає інакший кворум, зокрема це три четверті голосів, що підтримують деякі вітчизняні науковці і вносять пропозиції щодо передбачення саме такого кворуму в національному законодавстві.

Директива не визначає дату вступу в силу злиття, надає вирішення цього питання національному законодавцю. Так, наприклад, у Франції утворення нового товариства вважається дійсним з дати запису такого товариства до реєстру торгівлі і компаній, дана норма є імперативною. Оскільки, національним законодавством не визначено моменту вступу в силу злиття, то на нашу думку, все ж потрібно взяти до уваги досвід Франції і встановити імперативну норму в ЦК України, яка б передбачала, що нове товариство вважалось б дійсним з дати запису такого товариства до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Стосовно захисту прав акціонерів при злитті Директива ЄС 2017/1132 передбачає можливість за місяць до спільних зборів ознайомитися всім акціонерам з умовами проекту злиття, щорічними рахунками і річними звітами компаній злиття за період трьох останніх фінансових років. У відношенні захисту прав кредиторів, директива, лише рекомендує в законодавстві країн-учасниць ЄС передбачати громадянську відповідальність членів керівних органів компаній, що втратили правосуб'єктність в результаті злиття, а також експертів, які брали участь у підготовці злиття, перед акціонерами цих компаній за допущені ними помилки і порушення [12].

У випадку визначення державами-членами ЄС правил недійсності договорів про злиття, європейський законодавець приписує в обов'язковому порядку застосовувати наступні умови: недійсність підлягає доказуванню у суді; злиття компаній, які вступили в силу можуть бути визнані недійсними, якщо не було ніякого судового чи адміністративного профілактичного нагляду їх законності, або ж якщо вони не були складені і завірені в належній юридичній формі, чи якщо доведено, що рішення спільних зборів не є недійсним чи оспорюваним згідно з національним законодавством; визнання злиття недійсним (нуліфікація) не можливе пізніше шести місяців після дати вступу злиття в силу; рішення про визнання недійсним злиття компаній повинно бути видано у відповідності із законами кожної держави-члена з урахуванням ст. 16 Директиви ЄС 2017/1132; у випадку, якщо національні закони країни-члена допускають третій особі оспорити таке рішення, останнє може бути оскаржено тільки протягом шести місяців з моменту його публікації у відповідності з Директивою ЄС 2017/1132; у випадку визнання договору про злиття компаній недійсним, сторони – компанії, що зливаються, несуть солідарну відповідальність [7, с. 59-60].

Висновки. Підводячи підсумок усьому наведеному вище, можна стверджувати, що питання виконання договорів злиття (приєднання) та відповідальності за його невиконання не знайшли належного регулювання в національному правовому полі. Однак, все ж таки у чинному законодавстві є загальні норми, якими можна керуватися при виконанні такого роду договорів. Дослідивши нормативну базу ЄС щодо злиття та приєднання, слід відзначити, що необхідним є запозичення провідного досвіду в частині детальної регламентації процедури виконання договору злиття (приєднання), оскільки, вона є досить детально прописана.

Список використаних джерел

1. Архипов Б.П. Гражданско-правовой механизм слияний и присоединений акционерных обществ: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. / Б.П.Архипов. – М., 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1152770>.
2. Дивер Е.К. Правовое регулирование реорганизации коммерческих организаций: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М. 2002 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-reorganizatsii-kommercheskikh-organizatsii>
3. Калаур І. Р. Принцип належного виконання договірних зобов'язань через призму виконання зобов'язань про передачу майна в користування / І.Р.Калаур // Науковий вісник Херсонського

- державного університету. – 2013. Том 1. Вип. 3. – С. 84-86. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/pravo03/part_1/23.pdf.
4. Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ: Теория, законодательство, практика: учеб. пособие. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 112 с.
 5. Кучеренко І. М. Організаційно – правові форми юридичних осіб приватного права : дис. ... док. юрид. наук : спец. 12.00.03. – Київ : Національна академія наук України, 2004. – 468 с.
 6. Сигидин М.М. Корпоративний договір. дис... док. юрид. наук: 12.00.03. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім В. Стефаника». – Івано-Франківськ., 2016. – 236 с.
 7. Сокольников Д.Е. Правовое регулирование слияния и поглощения компаний в праве Европейского Союза: дис... канд. юрид. наук. спец. 12.00.03. – М., 2009. – 163 с.
 8. Спасибо-Фатеева И. Проблемы реорганизации акционерных обществ / И.Спасибо-Фатеева // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 5. – С. 6-11
 9. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>
 10. Щербакова Н. В. Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств: автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Н.В.Щербакова. – Донецьк, 2006. – 23 с.
 11. Юркевич Ю.М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю.М.Юркевич. – Л.: Львівський університет ім. І. Франка, 2009. 209 с.
 12. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/eba5bed3-5d59-11e7-954d-01aa75ed71a1/language-en/>

Саветчук В.М. Выполнение и ответственность за неисполнение договора о слиянии (присоединении) по законодательству Украины и ЕС

Научная статья посвящена исследованию вопросов, связанных с исполнением договоров о слиянии (присоединении), а также особенностей ответственности за их невыполнение. Сосредотачивается внимание на исследовании правовой природы договоров о слиянии (присоединении), как в отечественном праве, так и за рубежом. Изучаются основные законодательные подходы к регламентации исполнения и ответственности за невыполнение договоров о слиянии (присоединении), которые предусмотрены действующим гражданским законодательством. На основании проведенных научных изысканий ведущего европейского опыта предлагается заимствования соответствующего правового регулирования.

Ключевые слова: слияние, присоединение, правовая природа договора, исполнение договора, принципы выполнения договорных обязательств, гражданско-правовая ответственность, имущественные санкции.

Savetchuk V.M. The implementation and responsibility for non-fulfillment of the merger (absorption) agreement under the legislation of Ukraine and the EU

The scientific article is devoted to the study of issues related to the implementation of merger agreements (absorptions), as well as to the peculiarities of liability for their non-fulfillment. The study of the legal nature of the merger (absorption) agreements, both in domestic and foreign law was in focus. The main legislative approaches to regulation of the implementation and liability for failure to comply with the merger (absorption) agreements stipulated by the current civil law are studied. The borrowing of the corresponding legal regulation is offered on the basis of the scientific researches of leading European experience.

Key words: merger, absorption, legal nature of the contract, implementation of the contract, principles of implementation of contractual obligations, civil liability, property sanctions.

Надійшла до редакції 6 червня 2018 р.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.985

Стратонов Василь Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної Академії внутрішніх справ
Чесакова Мирослава Сергіївна,
аспірантка кафедри криміналістики та судової медицини
Національної Академії внутрішніх справ

**ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ
ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ**

У статті розглядаються тактичні особливості проведення слідчого експерименту в умовах протидії розслідуванню злочинів. Проаналізовано різні підходи до визначення сутності та значення даної слідчої дії. Визначено основні етапи слідчого експерименту та особливості підготовки до проведення вказаної слідчої дії. Авторами запропоновано тактичні підходи подолання протидії розслідуванню злочинів в процесі проведення слідчого експерименту.

Ключові слова: протидія розслідуванню злочинів, тактика слідчого експерименту, слідчі (розшукові) дії, фактичні дані, слідчий експеримент, подолання протидії розслідуванню злочинів.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження слідчого експерименту зумовлюється великою практичною значущістю його результатів, а отже його організаційно-тактичне забезпечення повинно бути досконалим та доступним для встановлення істини щодо обставин вчиненого суспільно-небезпечного діяння. Слідчий експеримент передбачає проведення спеціальних дій з метою перевірки, зібрання та одержання нових доказів, оцінки слідчих версій і встановлення можливості існування певних фактів, які можуть мати значення для розслідування. Крім того, метою слідчого експерименту є перевірка та уточнення показань свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених, інших даних, отриманих під час огляду місця події та проведення інших слідчих (розшукових) дій [1, с. 123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці Д.С.Афоніна, Т.М.Балицького, Р.С.Белкіна, П.П.Іщенко, Ю.А.Комісарчука, М.В.Салтевського та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення особливостей проведення слідчого експерименту в умовах протидії розслідуванню злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням слідчого експерименту є перевірка та встановлення тих фактів і обставин, які мають значення для справи та існує необхідність їх підтвердження або спростування шляхом проведення експериментальних (дослідних) дій. Балицький Т.М. визначає слідчий експеримент як слідчу (розшукову) дію, зміст якої полягає в здійсненні спеціальних дослідних дій з метою перевірки й уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також для перевірки висунутих гіпотез, версій і отримання нових доказів [2, с. 29].

На думку Чаплинської Ю.А., слідчий експеримент – це окрема слідча дія, яка проводиться з метою перевірки можливості й способу вчинення (за певних умов) тих чи інших дій [13, с. 44].

Ще у двохтисячному році Стратонов В.М. пропонував на законодавчому рівні в Україні закріпити слідчий експеримент як окрему слідчу дію, була винесена на обговорення її редакція [10 ст. 9]. і лише в 2012 році дана думка була реалізована на законодавчому рівні. Підтримуючи Стратонова В.М. Комісарчук Ю.А. і Ряшко О.В. вказують, що слідчий експеримент – це слідча

(розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором, відповідно до ст. 240 КПК України, для перевірки версій, припущень слідчого з метою перевірки фактичних даних, отриманих у результаті допиту підозрюваного, свідка, потерпілого, виконання інших слідчих (розшукових) дій [6, с. 248–249]. Тому ми вважаємо, що слідчий експеримент може слугувати індикатором викриття неправди або неточностей, які були заявлені під час проведення інших слідчих дій.

Відповідно до чинного законодавства з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Отже, законодавцем передбачено можливість вчинення слідчих дій за межами слідчого ізолятора та кабінету слідчого, що для підозрюваного дає додаткові можливості для вчинення протидії розслідуванню злочину.

З огляду на тактику проведення слідчого експерименту це є складна слідча дія, складність якої зумовлена використанням різноманітних технічних та наочних засобів, кількістю учасників, проведенням експериментально-дослідницьких дій. Як відомо, проведення слідчого експерименту умовно поділяється на три етапи, а саме підготовчий, робочий та заключний.

Підготовка до проведення слідчого експерименту має складатися з таких основних етапів: 1) проведення попереднього допиту, особи показання, якої перевіряються; 2) попередній виїзд на місце де мають проводитись експериментальні дії та визначення доцільності проведення слідчого експерименту безпосередньо на місці події. Про це зазначають і науковці, так Стахівський С.М. підкреслює, що у деяких випадках бажано попередньо ознайомитись з місцем проведення, щоб визначити найбільш доцільне розміщення учасників експерименту, необхідність використання між ними засобів зв'язку [9, с. 34]. В свою чергу Стратонов В.М. наголошує, що не здійснення попереднього виїзду для ознайомлення з місцем події є згубною практикою та такою, яка не відповідає основним настановам криміналістичної тактики та стверджує, що важливим у плануванні слідчого експерименту є визначення так званих «опорних пунктів» – елементів, які в процесі відтворення обстановки події є основою для співставлення показань з реальними обставинами [11, с. 8].

Слідчий експеримент повинен бути проведений в умовах максимально подібних до умов, в яких відбувалась злочинна подія (дія). Важливою передумовою проведення слідчого експерименту є допит. Як вказує Стратонов В.М. слідчому рекомендується допитати додатково й інших учасників справи про обставини та деталі, що безпосередньо впливатимуть на підготовку, проведення та оцінку отриманих результатів. Чим більше такої інформації, тим точніше можна відтворити (реконструювати) обстановку, яка була на час скоєння злочину [11 с.7].

До початку експерименту необхідно роз'яснити учасникам їх права та обов'язки, а також попередити про відповідальність за розголошення результатів чи інших відомостей, які стали відомі в процесі проведення експерименту. В окремих випадках роз'яснення обов'язків особі, показання якої перевіряються експериментальним шляхом, розкривають суть самого експерименту чи його окремих частин. У деяких випадках слідчий та прокурор повинні вирішити на власний розсуд, чи доцільно таке детальне роз'яснення, оскільки повідомлення про мету слідчої дії може вплинути на особу, яка побажає приховати певні обставини, які мають значення для встановлення об'єктивної істини. Важливо дотримуватись тактичних вимог щодо проведення слідчого експерименту, порушення яких може призвести до того, що під час судового розгляду справи кожен третій підсудний (серед потерпілих кожен сьомий) змінює свої показання та причинами вказаних наслідків називають неусвідомлення мети проведення слідчої дії, неправильне процесуальне оформлення ходу та результатів слідчої дії [11, с. 8]. Результати такого слідчого експерименту будуть необ'єктивними, а мета слідчої дії не буде досягнута, тому протидія розслідуванню з боку особи, показання якої перевіряються, буде успішною. Таким чином мета здійснення експерименту може бути повідомлена особам на розсуд слідчого [7, с. 127].

При підготовці слідчого експерименту, слідчому необхідно продумати чи є необхідність для проведення реконструювання. Ступінь реконструкції обставин події залежить від характеру експерименту, обстановки, у якій він здійснюватиметься, від наявних можливостей реконструювання. Не завжди обстановку можна реконструювати. Недотримання цієї умови

розцінюється як порушення вимог кримінального процесуального закону, що спричиняє втрату доказового значення одержаних даних. Тобто, якщо з'ясується, що обстановка змінилася та реконструкція її є неможливою, то необхідно встановити, чи не вплинуть зміни, що відбулися, на достовірність результатів експерименту, тобто чи останні матимуть доказове значення у справі. Якщо відповідь на це питання є негативною, то від проведення слідчого експерименту слід відмовитися [7, с.146].

У випадках коли унеможлиблюється проведення слідчого експерименту у зв'язку із загрозою життя чи здоров'я учасників слідчої дії або ж місце події зазнало суттєвих змін, слідчому необхідно прийняти рішення щодо доцільності та результативності проведення слідчого експерименту за таких умов, оскільки врахування тих умов, які змінилися і не піддаються реконструкції суттєво впливають на хід проведення слідчого експерименту, особливо оцінку його результатів. У тих випадках, коли відсутня можливість реконструювати обстановку в повному, необхідному для слідчого експерименту обсязі, при проведенні цієї слідчої дії враховується вплив, тієї умови, що не піддається реконструкції, і результати досліджуваних дій оцінюються з урахуванням тих умов, які не піддаються реконструкції.

Так, Заяць Д.Д. зазначає, що у вказаних вище ситуаціях доцільно місце події злочину реконструювати за допомогою інформаційних технологій, тобто шляхом зображення місця події у тривимірній проекції. Посилаючись на власне опитування слідчих зазначається, що кожен третій респондент вважає доцільним проведення перевірки показань на місці з використанням інформаційних технологій [4, с.13]. Вважаємо, що реконструкція місця події за допомогою техніко-інформаційних технологій також успішно може бути використана і під час проведення слідчого експерименту. І як зазначає Стратонов В.М. може бути проведений один із видів слідчого експерименту, а саме «модельний експеримент» [12, с. 194].

Вважаємо, що доцільно слідчий експеримент розглядати у двох аспектах:

- як допоміжний спосіб вчинити протидію розслідуванню злочину для підозрюваного;
- як викривальна, перевірна дія, результати якої будуть корисними для подальшого розслідування.

Вважаємо, що слідчий експеримент одночасно може бути як корисним для встановлення істини, так і за умови неправильного чи некоректного його проведення шкідливим та таким, що унеможлиблює подальше ведення слідства. Підозрюваний, маючи на меті ухилення від відповідальності, подальшу втечу та переховування від слідства використовує слідчий експеримент як спосіб вчинення протидії розслідуванню злочинів. Виїжджаючи на місцевість для проведення даної слідчої дії підозрюваний планує втечу та подальше переховування від слідства. Такі випадки є непоодинокими, про що свідчать досліджені матеріали справ з архіву місцевих судів. В такому випадку, слідча дія як слідчий експеримент спрацьовує на користь підозрюваного. Завданням слідчого під час проведення експерименту є чітко спланований порядок тактичних заходів для проведення слідчої дії та забезпечення належної та достатньої охорони для підозрюваного, а також охорони та контролю ситуації на місцевості. Зазвичай, до таких способів втечі вдаються особи, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, розуміють особливості проведення слідчої дії. Також слідчому варто звернути увагу на емоційний та психологічний стан підозрюваного під час проведення даної слідчої дії. Особа, яка планує втечу помітно нервує, оцінює обстановку та шляхи втечі, розгублена та незконцентрована на розмові зі слідчим.

Успішність слідчого експерименту залежить від його безконтактного проведення. Слідчому потрібно уникнути зустрічі підозрюваних між собою, підозрюваного і потерпілого та/або свідків під час проведення слідчої дії. Як зазначає Чаплинська Ю.А. однією з основних тактичних умов є проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним окремо. Так, у тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими (організована група) слідчий повинен провести дослідницькі дії з кожною особою окремо [14, с. 251].

Важливою тактичною умовою слідчого експерименту є проведення дослідів в кілька етапів. При достатній складності події, що перевіряється, явища в ході слідчого експерименту доводиться

проводити кілька дослідних дій, кожна з яких представляє собою етап проведення цього експерименту. Дослідні дії в одному слідчому експерименті проводяться по чергові в їх логічній послідовності, що дозволяє простежити механізм події, що відбулася.

Неодноразовість проведення однорідних дослідів є наступною тактичною умовою, що забезпечує об'єктивність і достовірність слідчого експерименту. Кількість однорідних дослідів, виходячи з ситуації і конкретних завдань, що вирішуються експериментом, визначає особа, яка провадить розслідування та керує даною слідчою дією. Неодноразовість проведення однорідних дослідів знижує або навіть виключає можливість отримання випадкового результату, дозволяє визначити тимчасові, швидкісні і інші умови події, що перевіряється.

Слідчий має право надати особі змогу супроводжувати свої показання демонстрацією якихось дій, навичок, але в той же час присікати спроби знищення слідів, об'єктів чи іншим чином приховувати обставини. Після вільних розповідей та демонстрацій, якщо існує необхідність, слідчий може поставити уточнюючі питання [3, с. 36].

В ході проведення слідчого експерименту особливої уваги заслуговує встановлення обставин суб'єктивної сторони злочину. Встановлюючи обставини та перевіряючи отримані дані в ході проведення слідства, можна встановити характер вини підозрюваного, а також чи мало місце провокації з боку потерпілої сторони. Потерпілий та підозрюваний були партнерами по бізнесу, з метою обмеження впливу на керування бізнесом потерпілий, знаючи про емоційний стан підозрюваного (підозрюваний кавказької національності), спровокував його на бійку. В результаті потерпілому завдано тяжких тілесних ушкоджень. Метою останнього було створення обставин за яких підозрюваний опиниться в місцях позбавлення волі, а потерпілий стане єдиним керуючим партнером.

Відповідно до ч. 2 ст. 240 КПК України за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу. Обов'язкової участі спеціаліста не передбачено, проте в окремих випадках участь конкретного спеціаліста з криміналістичних позицій слід визнати обов'язковою вимогою забезпечення ефективності слідчої дії та об'єктивності отриманих результатів, наприклад, слідчий експеримент за участі спеціаліста у галузі авто технічної експертизи під час проведення відтворення механізму дорожньо-транспортної події [5, с. 5].

Вважаємо за необхідне передбачити на законодавчому рівні залучення спеціалістів до етапів підготовки та проведення слідчого експерименту. Спеціальні знання сприятимуть ефективній побудові плану проведення слідчої дії, скоординують слідчого на важливі моменти від яких залежить механізм вчинення злочину, для прикладу технічні та інноваційні особливості авто чи іншої техніки, зможуть запобігти помилкам слідчих у процесі проведення слідчої дії. Залучення спеціалістів повинно відбуватись на етапі розроблення тактики проведення слідчої дії, адже спеціальні знання таких осіб, зможуть вказати на прогалини та особливості з'ясування та встановлення істини.

Нерідко під час проведення слідчого експерименту має місце конфліктна ситуація між слідчим та особою показання якої перевіряються. Протидія розслідуванню злочину у ході проведення слідчого експерименту виявляється, в тому числі, у змові, обмові, самообмові і лжесвідчення, які є результатом настанови на дачу неправдивих показань. Заяць Д.Д. пропонує наступні тактичні прийоми для викриття вказаних вище фактів протидії розслідуванню злочинів, зокрема реверсивне відтворення показань, використання «негативних обставин», деталізація пояснень та демонстрації дій, реконструкція обстановки з попереднім змінюванням обстановки, в якій відбувалась досліджувана подія, спостереження за дезадаптивною поведінкою особи, показання якої перевіряються [4, с. 14].

Як зазначає Салтевський М.В. оцінка результатів слідчого експерименту має практичне значення для використання їх у доказуванні. Негативний результат експерименту свідчить про відсутність зв'язку між відтвореною обстановкою і подією, що перевіряється. При встановленні факту неможливості сприймати в даних умовах певну подію вона оцінюється як доказ того, що

свідок добросовісно помиляється або говорить неправду, коли він стверджує, що безпосередньо сприймав подію [8, с. 389].

Негативними обставинами, які мають вплив на проведення розслідування є протидія з боку самих осіб, які причетні до ведення розслідування. У літературі такі випадки називаються штучними створення причин та умов припинення або ігнорування участі у слідчих діях. Слідчий своїми непрофесійними діями, зволіканням, неухильністю, халатністю чинить протидію у процесі розслідування злочинів. В даному випадку, не розглядається ситуації, коли слідчого заохочують до «потрібного» ходу розслідування. Так, низька ефективність діяльності учасників будь-якої слідчої дії, невідповідність до участі у слідчій дії, втрата контролю над ситуацією, відсутність чітко спланованого ходу проведення слідчих дій, відсутність запасного плану проведення слідчої дії, на випадок виникнення форс-мажорних ситуацій, тощо. Слідчий повинен сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки, та у випадку їх ігнорування нести відповідальність.

Висновки. Отже, слідчий експеримент надзвичайно складна та, одночасно, пізнавальна слідча дія, яка при коректному застосуванні тактичних прийомів спростовує неправдиві показання, дає можливість перевірити певні обставини та викрити винних.

Список використаних джерел

1. Афонін Д.С. Особливості тактики проведення слідчого експерименту та роль спеціаліста під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту / Д.С. Афонін // Криміналістичний вісник : наук-практ.зб. – К., 2013. – №2(20). – С. 123–127.
2. Балицький Т.М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Ірпін, 2015. – 219 с.
3. Белкин Р.С., Белкин А.Р. Эксперимент в уголовном судопроизводстве : метод. пособие / Белкин Р.С., Белкин А.Р. – М. : Издательская группа «ИНФРА-М–НОРМА», 1997. – 160 с.
4. Заяць Д.Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д.Д. Заяць. – Харків, 2005. – 20 с.
5. Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П.П.Ищенко. – М. : Юрид.лит., 1990. – 158 с.
6. Комісарчук Ю.А. Підстави та процесуальний порядок проведення слідчого експерименту / Ю.А. Комісарчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 3. – С. 248-260.
7. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій: навчальний посібник / В.П. Горбачев, Л.І. Шаповалова, А.О. Шульга та ін.; за ред. В.П. Горбачева. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2012. – 364 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник / М.В. Салтевський– К.: Кондор, 2005. – 588 с.
9. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: науково-практичний посібник / С.М. Стахівський. – К.: Атіка, 2009. – 64 с.
10. Стратонов В.М. Відтворення обстановки і обставин події: проблемні питання / Стратонов В.М. Гевко В.В. // Право України – 2000. – №4 – С.79-80.
11. Стратонов В.М. Відтворення обстановки та обставин події як метод пізнання під час розслідування злочину: автореф.дис.на здоб.наук.ступ.канд.юрид.наук: спец.12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Харків, 2001. – 14 с.
12. Стратонов В.М. Пізнавальні можливості слідчого експерименту та перевірки показань. Вісник Запорізького юридичного інституту / В.М.Стратонов. – 2000. – № 2 – С.191-199.
13. Чаплинська Ю.А. Слідчий експеримент (організаційний аспект) / Ю.А. Чаплинська // Криміналістичний вісник. 2013. – № 1. – С. 43-48.

14. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання слідчого експерименту / Ю. А. Чаплинська // Право і суспільство. – 2014. – №1. – С. 249–254.

Стратонов В. Н., Чесакова М. С. Тактика проведення следственного эксперимента в условиях противодействия расследованию преступлений

В статье рассматриваются тактические особенности проведения следственного эксперимента в условиях противодействия расследованию преступлений. Проанализированы различные подходы к определению сущности и значения данного следственного действия. Определены основные этапы следственного эксперимента и особенности подготовки к проведению указанного следственного действия. Авторами предложено тактические подходы преодоления противодействия расследованию преступлений в процессе проведения следственного эксперимента.

Ключевые слова: противодействие расследованию преступлений, тактика следственного эксперимента, следователи (розыскные) действия, фактические данные, следственный эксперимент, преодоления противодействия расследованию преступлений.

Stratonov V. M., Chesakova M. S. The tactics of the investigative experiment in the context of countering the investigation of crimes

The article deals with tactical peculiarities of carrying out an investigative experiment in the conditions of counteraction to the investigation of crimes. Different approaches to the definition of the essence and significance of this investigative action are analyzed. The basic stages of the investigative experiment and the peculiarities of the preparation for carrying out the mentioned investigative action are determined. The authors proposed tactical approaches to overcoming the counteraction to the investigation of crimes during the conduct of the investigative experiment.

Key words: counteraction to investigation of crimes, tactics of investigative experiment, investigation (search) actions, actual data, investigative experiment, overcoming of counteraction to investigation of crimes.

Надійшла до редакції 14 травня 2018 р.

УДК 343.71

Шахова Катерина Володимирівна,

кандидат юридичних наук,

докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

В статті досліджується питання сучасного стану правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. Зокрема авторкою розглядаються нормативні акти, що регулюють окреслене питання шляхом розподілення останніх на три групи ті, що визначають право особи на статеву свободу та статеву недоторканність особи та проголошують неможливість такого порушення; ті, що визначають основні організаційно-правові положення здійснення оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; ті, що визначають організаційно-тактичні особливості окремих заходів та дій в процесі оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. До того ж, авторкою при розгляді нормативних актів кожної групи окремо на підставі аналізу емпіричного матеріалу виділяються проблемні аспекти та пропонуються перспективні шляхи їх усунення.

Ключові слова: оперативно-розшукова протидія, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, правове регулювання.

Постановка проблеми. Сучасна кримінальна обстановка в Україні породжує необхідність рішучого посилення якості та ефективності протидії злочинності. Перш за все, вказане пов'язано із реалізацією положень Конституції України, де в ст. 3 передбачається, що людина, її життя й здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою цінністю [4]. Тобто, права й воля людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Твердження й забезпечення прав і волі людини є головним обов'язком держави.

Водночас, Законом України «Про Національну поліцію» визначено, що одним із прерогативних напрямків діяльності вказаних органів правопорядку є протидія злочинності, зокрема проти статевої свободи та статевої недоторканності [12]. Незважаючи на те, що питома вага зазначених злочинів у структурі злочинності відносно невелика, вказані злочини суперечать самій людській сутності суспільства, наносять йому великий збиток. Крім того, складність протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, обумовлена високою латентністю таких злочинів, скритністю конфліктів по значній частині ситуацій побутового й особливо інтимного характеру.

Загальноновизнаним є те, що протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яка розглядається як багатофункціональне і різноаспектне поняття, що охоплює собою практично усі сфери державної діяльності. Вона здійснюється на загально соціальному та спеціальному рівнях. Загальносоціальна протидія злочинності є основою спеціальної протидії. Спеціальна протидія здійснюється шляхом правового реагування на вчинення злочину та спеціальнокримінологічного запобігання новим злочинам. Процес реагування на вчинений злочин утворює самостійну систему заходів, які застосовуються у певній послідовності [17, с. 187].

Водночас, аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що одним із сучасна оперативно-розшукова протидія злочинності взагалі характеризується наявністю певних проблемних аспектів. Так, А.С. Омеляненко визначає, що на сучасному етапі слідчі органи та оперативні підрозділи проходять складний процес адаптації до новел які з'явилися, і зокрема, з появою правового інституту негласних слідчих (розшукових) дій, зміненням порядком проведення аналогічних оперативно-розшукових заходів, змінами пов'язаними з повноваженнями підрозділів, які

здійснюють оперативно-розшукову діяльність у разі виявлення ознак злочину. Зближення функцій слідчої та оперативно-розшукової діяльності викликає необхідність удосконалення та чіткого розуміння правового механізму їх взаємопроникнення, правової процедури зміни статусу оперативно-розшукової на кримінально-процесуальну діяльність з метою підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів людини, забезпечення безпеки суспільства і держави від кримінальних правопорушень [8]. Вказане також підтверджується результатами опитування працівників кримінальної поліції, які вказують, що в процесі оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи сьогодні існує доволі велика кількість законодавчо не врегульованих проблемних питань. Враховуючи окреслене, вважаємо доцільним розглянути питання правового регулювання окресленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці на протязі багатьох років приділяють увагу протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності. Зокрема, слід відзначити, що значний внесок у розвиток окресленої проблематики було здійснено такими вченими як: К. В. Антонов, О. Ю. Анциферов, А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. Я. Горбачевський, М. В. Гусаров, С. М. Гусаров, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. Ю. Зуєв, А. М. Кислий, М. Й. Коржанський, Б. Д. Леонов, В. В. Лисенко, О. М. Литвинов, Л. А. Мазур, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов, В. В. Плукар, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, М. В. Стащак, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін. Серед останніх наукових здобутків слід відмітити, наукові праці Г.Я. Мартинишина, який приділяє увагу історії нормативної регламентації суспільно небезпечних посягань на статеву недоторканність у кримінальному праві [7, с. 37] (однак, досліджує виключно задля з'ясування формування кримінально-правових ознак такого виду злочину як статеві злочини); М.Д. Денисовський, котрий звертає увагу на попередження злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх підрозділами карного розшуку кримінальної поліції Національної поліції України [2, с. 13]. Водночас, віддаючи належне поіменованим вченим та констатуючи значний внесок у розвиток оперативно-розшукової науки, слід констатувати, що проблема сучасного правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи залишаються ще недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасного стану правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, виокремлення існуючих проблемних аспектів та запропонування авторських шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи наукові праці фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, можна дійти висновку, за останніми декілька років питання правового регулювання процесів вказаної діяльності набуло своєї актуалізації. Зокрема, комплексно та ґрунтовно окреслену тематику було досліджено в наукових працях В.П. Захарова, О.В. Кириченка, В.Д. Пчолкіна, М.В. Стащака, С.Р. Тагієва, В.В. Шендрика та ін. Враховуючи вказане, не дивним є те, що сьогодні, по-перше, науковцями визначено доволі велику кількість проблемних аспектів оперативно-розшукової діяльності, по-друге, запропоновано якісно-нові шляхи усунення такої проблематики, а по-третє, науково обґрунтовані різні шляхи розгляду проблематики правового регулювання взагалі. Так, як приклад, можна навести те, що сьогодні доволі розповсюдженими та широко вживаними способи дослідження питань правового регулювання є ті, що базуються на аналізі: безпосередньо нормативних актів, їх юридичної сили та чинності; правовідносин, які виникають в тих чи інших оперативно-розшукових процесах; прав та обов'язків суб'єктів оперативно-розшукової протидії; співвіднесенні міжнародного досвіду протидії злочинності взагалі чи її окремим видам із аналогічними нормами вітчизняного законодавства та пропонування шляхів перспективного впровадження іноземного досвіду; тощо [15; 16]. На нашу думку, кожний із перелічених способів розгляду проблематики правового регулювання є вірним та доцільним, однак все ж таки більш доцільним є не визначення лише окремих компонентів чи складових такого процесу, а поєднання їх в єдиний комплекс відповідно до кінцевої мети нормативних актів, які регулюють той чи інший процес.

Зокрема, положеннями ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», закріплено, що правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, цей Закон, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, Національну поліцію Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України Державну кримінально-виконавчу службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна [13]. Тобто, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає в загальному вигляді, що всі нормативні акти, які регулюють будь-які правовідносини під час оперативно-розшукової протидії злочинності є складовими правового регулювання.

Водночас, аналізуючи вказані нормативні акти слід дійти висновку, що в процесі оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи в загальному вигляді їх можна розділити на наступні групи:

- ті, що визначають право особи на статеву свободу та статеву недоторканність особи та проголошують неможливість такого порушення;
- ті, що визначають основні організаційно-правові положення здійснення оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи;
- ті, що визначають організаційно-тактичні особливості окремих заходів та дій в процесі оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Враховуючи вказане, визначимось, які ж із нормативних актів входять до вказаних груп, правовідносини, що ними регулюються та існування проблемних аспектів в них.

Першу групу становлять такі нормативні акти як: Конституція України, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), Декларація про усунення насильства проти жінок Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [1; 3; 4; 11]. Аналізуючи в загальному вигляді вказані нормативні акти, слід відзначити, що всі вони проголошують категоричну неможливість порушення права особи на статеву свободу та статеву недоторканність особи. Водночас, дані нормативні акти є основоположними для визначення статевого акту із застосуванням насильства, фізичного впливу, використання безпорадного стану або осіб, які в результаті віку не усвідомлюють цього, кримінально караним діянням. До речі відмітимо, що характерним для даної групи є те, що більшість нормативних актів є міжнародними договорами та ратифіковані у багатьох країнах світу.

В свою чергу до другої групи нормативних актів як основні відносяться наступні: Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи». Окреслені нормативні акти, як визначалось раніше покликані врегульовувати організаційно-правові засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Що стосується проблематики застосування вказаних нормативних актів як правової основи під час оперативно-розшукової протидії злочинам досліджуваного виду, то слід відзначити, що респонденти вказують наступне:

- Кримінальним процесуальним кодексом України в ст. 242 передбачається призначення експертизи у випадку необхідності встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України та встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, водночас в ч. 3 ст. 244 КПК України визначено, що сама процедура призначення (направлення клопотання, отримання дозволу

суду, втручання особі направлення, тощо) може тривати 5 діб [6]. Респонденти ж вказують, що на практиці вказане призводить до втрати можливості фіксування самого факту вчинення статевого злочину. На нашу думку, перспективним шляхом усунення вказаного недоліку є внесення відповідних змін до КПК України щодо надання можливості проведення таких експертиз в максимально короткі строки;

- Кримінальним кодексом України диспозиція злочинів передбачених ст. 152 та 153 КК України включають в себе вчинення відносно особи окрім статевого злочину ще й тілесних ушкоджень [5]. Однак, як пояснюють респонденти виникає проблема в незрозумілості питання щодо додаткової кваліфікації, якщо потерпій особі під час зґвалтування були спричинені й тілесні ушкодження середньої тяжкості, оскільки Постановою Пленуму Верховного Суду України надається пояснення щодо кваліфікації таких дій лише при вчинення злочину передбаченого ст. 153 КК України [14], а щодо ст. 152 КК України будь-які роз'яснення відсутні. Враховуючи вказане, вважаємо доцільним внесення змін до вказаної Постанови Пленуму;

- Законом України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліцейський зобов'язаний вжити заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі, однак практика свідчить, що фактично даний обов'язок поліцейські виконують шляхом проведення профілактичних бесід, що в подальшому призводить, що вчинення повторно статевих злочинів або із особливим цинізмом чи жорстокістю на фоні образи злочинця про звернення до правоохоронних органів [12]. Враховуючи вказане вважаємо доцільним, конкретизувати положення ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» в частині дій поліцейського при вчинення статевого злочину як сімейного насильства та зобов'язати вжиття заходів щодо унеможливлення повторного прояву злочинної агресії, в тому числі шляхом залучення допомоги громадських та державних організацій та установ.

Що стосується нормативних актів третьої групи, то в більшій кількості це відомчі та міжвідомчі накази та розпорядження, в тому числі й закритого характеру. Зокрема для прикладу можна навести такі як: Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби, міністерств фінансів та юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 [9, 10]. Стосовно проблематики в частині правового регулювання вказаними нормативними актами досліджуваного процесу, слід відмітити, що опитані працівники Національної поліції вказали те, що існує необхідність внесення змін та доповнень в Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджену наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 в частині визначення як обов'язкового включення психолога до складу слідчо-оперативної групи у всіх випадках виїзду на місце вчинення статевого злочину відносно неповнолітньої або малолітньої особи.

Висновки. Отже, сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи характеризується тим, що:

- 1) регламентується великою кількістю нормативних актів, в тому числі до їх складу входить велика кількість міжнародних договорів;
- 2) існують проблемні аспекти в організаційно-правовому та тактичному аспекті оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи;
- 3) більшість проблемних питань можливо усунути шляхом змін та доповнень в окремі нормативні акти.

Список використаних джерел

1. Декларація про усунення насильства проти жінок: Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
2. Денисовський М. Д. Попередження злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх підрозділами карного розшуку кримінальної поліції Національної поліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Львів, 2017. – 20 с.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/1680096e45>
4. Конституція України : Закон України від 26 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_№/webproc4_1?id. (дата звернення: 01.04.2018).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 12.04.2018).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.02.2018).
7. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Львів, 2017. – 220 с.
8. Омеляненко А.С. Актуальні проблеми направлення матеріалів оперативно-розшукової справи до органу досудового розслідування за новим КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2014_12_15.pdf.
9. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 25.04.2018).
10. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби, міністерств фінансів та юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5.
11. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи Ратифікація від 20.06.2012, підстава 4988-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 14.04.2018).
13. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 19.03.2018).
14. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08> (дата звернення: 25.04.2018).
15. Стацак М. В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності : концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09

- «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Х., 2017. – 355 с.
16. Тагієв С. Р. Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Харків, 2016. – 40 с.
17. Шендрик В. В. Проблематика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України в умовах сучасності / В. В. Шендрик // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010р.) – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 186–190.

Шахова Е. В. Современное состояние правового регулирования оперативно-розыскной противодействия преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности личности

В статье исследуется вопрос современного состояния правового регулирования оперативно-розыскной противодействия преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности личности. В частности автором рассматриваются нормативные акты, регулирующие очерченный вопрос путем распределения последних на три группы те, которые определяют право человека на половую свободу и половую неприкосновенность личности и провозглашают невозможность такого нарушения; те, которые определяют основные организационно-правовые положения осуществления оперативно-розыскной противодействия преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности личности; те, которые определяют организационно-тактические особенности отдельных мероприятий и действий в процессе оперативно-розыскной противодействия преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности личности. К тому же, автором при рассмотрении нормативных актов каждой группы отдельно на основании анализа эмпирического материала выделяются проблемные аспекты и предлагаются перспективные пути их устранения.

Ключевые слова: оперативно-розыскная противодействие, преступления против половой свободы и половой неприкосновенности личности, правовое регулирование.

Shakhova E. V. The current state of legal regulation of operational-search counteraction to crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person

The article examines the issue of the current state of legal regulation of operational-search counteraction to crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person. In particular, the author considers the normative acts regulating the outlined question by distributing the latter into three groups, those that define the human right to sexual freedom and sexual integrity of the person and proclaim the impossibility of such a violation; those that define the basic organizational and legal provisions for the implementation of operational-search counteraction to crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person; those that determine the organizational and tactical features of individual events and actions in the process of operational-search counteraction to crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person. In addition, when reviewing the regulations of each group, the author highlights the problematic aspects based on the analysis of empirical material and suggests promising ways to eliminate them.

Key words: operational-search counteraction, crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person, legal regulation.

Надійшла до редакції 23 травня 2018 р.

УДК 343.4

Габуда Андрій Степанович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін та оперативно-розшукової
діяльності Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ
Сав'юк Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін та оперативно-розшукової
діяльності Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ШАНТАЖУ

У статті піднімаються проблемні питання щодо встановлення кримінальної відповідальності за шантаж. Проводиться аналіз проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за шантаж) № 8005 від 06.02.2018. Враховуючи наукові розробки з даної проблематики та положення закону про кримінальну відповідальність обґрунтовується твердження, що шантаж є способом досягнення злочинного результату. Тому, питання криміналізації шантажу пропонується вирішувати через призму усталених доктринальних поглядів та законодавчих підходів у яких визначальним при визначенні злочинності та караності діяння виступає суспільно-небезпечна дія чи бездіяльність.

Ключові слова: шантаж, погроза викриття, розголошення відомостей, вплив на особу, кримінальна відповідальність, криміналізація.

Постановка завдання. У ст. 3 Конституції України задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в державі найвищою соціальною цінністю. Проте, необхідною умовою розбудови України, як демократичної правової держави також є підвищення якості правового регулювання найважливіших для суспільства відносин, у тому числі й у сфері забезпечення права громадянина на недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю. Проголосивши ці цінності, держава гарантує кожному не тільки право, а й дійовий механізм реалізації конституційних положень. Однією з ефективних ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, які передбачають встановлення відповідальності за певні суспільно небезпечні діяння, особливо в найбільш гострих, проблемних випадках. До таких відноситься і криміналізація шантажу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню питань щодо кримінальної відповідальності за викладену в рішучій формі пропозицію винного до потерпілого про передачу майна, права на майно або вчинення останнім інших дій майнового характеру приділяли увагу вітчизняні вчені, особливо такі як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. Г. Гончаренко, Л. М. Кривоченко, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, М. І. Хавронюк та інші науковці. Однак, проблеми кримінальної відповідальності за погрози викрити або розголосити з певною метою факти, відомості, які можуть скомпрометувати, зганьбити кого-небудь, до яких належить і шантаж, залишились у їхніх працях малодослідженими.

Постановка завдання. Метою статті виступає кримінально-правовий аналіз наукових доробок та законодавчих ініціатив з проблемних питань щодо відповідальності за погрозу викриття, розголошення образливої інформації з метою добитися від потерпілого певних вчинків. Крім того, така потреба пов'язана з тим, що в окремих статтях Кримінального кодексу України законодавець у будові їх диспозицій використовує термін шантаж, але роз'яснення його змісту не дає. Актуальність дослідження підкреслюється і тим, що у Верховній Раді України знаходиться

проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за шантаж)», досконалість якого викликає багато запитань.

Виклад основного матеріалу дослідження. На шляху розбудови правової держави, в Україні продовжується робота щодо докорінного реформування усіх сфер життєдіяльності суспільства. Тому, важливо, щоб ця діяльність супроводжувалась науково-обґрунтованими змінами у законодавстві, в тому числі й кримінальному. Як вірно зазначає В. Я. Тацій, тільки виважене і розумне сполучення стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність здатне забезпечити високу ефективність його приписів. На жаль, ситуація, яка склалася сьогодні, викликає занепокоєння. Якщо звернутися до існуючої правотворчої діяльності в галузі кримінального законодавства, то останнім часом вона просто вражає своєю бурхливою стрімкістю та розмахом. Так, змін та доповнень зазнали щонайменше 198 статей КК, що становить більше 44% тих його статей, які існували в ньому на момент прийняття та набрання чинності. Тут виникає цілком закономірне запитання: про яку стабільність кримінального законодавства може йтися за такої стрімкості оновлення його приписів? [1, с. 33].

Цю проблему, цілком обґрунтовано, піднімає Н. М. Ярмиш, яка теж вбачає наростання потоку змін, що вносяться до Кримінального кодексу України. При цьому констатує погіршення якості нових законодавчих положень [6, с. 616].

Значна кількість змін, внесених до Кримінального кодексу України, тенденція яких зводиться до безперервного продовження, дозволяє висунути гіпотезу про причини такого становища. До основних можна віднести об'єктивні, що викликані значно швидшим розвитком суспільства, держави, ніж передбачалось. Однак, поряд із ними, не менш важливими є причини, пов'язані з ототожненням кримінального права із засобами вирішення складних соціальних проблем. Тобто, проблеми, які виникають у суспільстві і мають глибоке соціальне коріння, намагаються розв'язати за допомогою кримінально-правових норм. Такий підхід не можна вважати виправданим, адже кримінальне право покликане забезпечувати охорону певних суспільних відносин і соціальних благ та запобігати злочинам притаманними лише йому методами та функціями. Тому, проблеми удосконалення Кримінального кодексу України та подальшої його гармонізації із законодавством європейських країн, потрібно розглядати у нерозривному зв'язку із тими соціальними чинниками, які призводять процеси криміналізації і декриміналізації.

З огляду на зазначене, актуальним на сьогодні є питання криміналізації шантажу. Адже з цією метою у парламенті зареєстрований проект закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за шантаж)» № 8005 [5]. Пропонується змінити редакцію частини першої статті 189 КК та доповнити кодекс ст. 189-1. Шантаж. Під шантажем у цій нормі автор пропонує визнати вимогу вчинити певну дію або бездіяльність під загрозою розголошення будь-якої інформації щодо потерпілого або його близьких, в тому числі особистого характеру. Приведення погроз, визначених частиною першою цієї статті, у виконання утворюватиме кваліфікований вид цього злочину. З особливо обтяжуючими обставинами цей злочин розглядається у випадках, коли шантаж вчинений з метою отримання майна у великому розмірі, права на майно у великому розмірі або здійснення інших дій майнового характеру на суму у великому розмірі.

Втім, на нашу думку, шантаж навряд чи може мати самостійну кримінально-правову оцінку. Адже для кваліфікації цього посягання насамперед має значення мета вчинення таких дій та їх суспільна небезпечність, що визначається цінністю об'єкта, якому заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння. У законопроекті, що пропонується немає вказівок на такі ознаки.

Більше того, наразі поняття «шантаж» згадується у чотирьох статтях Кримінального кодексу України і такі дії виступають додатковими ознаками об'єктивної сторони складів цих злочинів. Зокрема, ст. 120 КК встановлює відповідальність за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком шантажу. Статтею 149 КК злочинними визнаються вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням шантажу. У ст. 258-1 КК передбачена кримінальна відповідальність за втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з

використанням шантажу. У ст. 303 КК йдеться про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням шантажу.

Усі диспозиції цих норм побудовані таким чином, що шантаж виступає одним із способів вчинення наведених злочинів, який сам по собі не тягне кримінальної відповідальності. А визначальним, як відомо, при визначенні злочинності та караності діяння виступає суспільно-небезпечна дія чи бездіяльність, а не спосіб їх вчинення.

Кім вказаних статей, вітчизняний Кримінальний кодекс містить й інші норми про злочини, у яких, хоча безпосередньо і не йдеться про шантаж, однак вони містять об'єктивні ознаки аналогічні або подібні до тих, законодавча конструкція яких, передбачає такий спосіб вчинення посягання, як шантаж. Зокрема, у ч. 2 ст. 154 КК встановлена відповідальність за примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово-залежні з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів. У складі вимагання (ч. 1 ст. 189 КК), одним із способів впливу на потерпілого з метою заволодіння його майном, теж виступає погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. Тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 386 КК і перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози розголошення відомостей, що ганьблять цих осіб чи їх близьких родичів.

Викладене дає підстави констатувати, що шантаж є способом досягнення злочинного результату і має спеціальну мету. Цей підхід слід визнати правильним і він є апробованим у наведених у цьому дослідженні статтях КК.

Питання криміналізації шантажу потребує також етимологічного дослідження цього терміну, оскільки закон про кримінальну відповідальність його значення не розкриває.

Так, згідно логіко-граматичного тлумачення шантаж – (франц. *chantage* – вимагання) – погроза розголошення компрометуючих відомостей про особу. Ці відомості можуть відповідати дійсності або бути наклепницькими. Шантажист, як правило, має на меті певну матеріальну, політичну або ін. вигоду [7, с. 423].

У словнику юридичних термінів шантаж тлумачиться як погроза викриття, розголошення відомостей, що ганьблять людину з метою домогтися якихось результатів [8, с. 299].

Подібні думки висловлюються у доктрині кримінального права. Так, одні науковці вважають, що шантаж передбачає погрозу наклепом, викриттям, повідомленням відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці та які її компрометують, залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити іншу особу в залежне становище [4, с. 305]. Інші відзначають, що шантаж – це погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці (відомості про хворобу, позашлюбні стосунки тощо). Ці відомості можуть відповідати дійсності, так і бути помилковими. Важливо, що потерпілий не бажає їх розголошувати [2, с. 370]. Є думка вчених, що шантаж – це погроза повідомлення даних, які паплюжать особу або її близьких і розповсюдження яких може спричинити суттєву шкоду правам та законним інтересам потерпілого або його близьких [3, с. 295].

Як видно з наведеного, способи тлумачення терміну шантажу не є ідентичними. Проте, їх змістова наповненість дозволяє стверджувати, що у доктрині вироблено єдиний спільний і основний критерій, який дозволяє розкрити це поняття. Таким виступає погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці з метою домогтися певних результатів.

Висновки. Таким чином, редакція ст. 189-1, якою пропонується доповнити Кримінальний кодекс України, за своїм змістом є суперечливою, у ній не дотримано техніко-юридичних критеріїв ясності та точності, а також правил і законів формальної логіки виходячи з наступного:

1. Зважаючи на номер статті – 189-1, впливає, що даною нормою пропонується доповнити розділ VI «Злочини проти власності» КК, родовим об'єктом яких є право власності. У той же час, логіко-граматичне тлумачення основного складу цього злочину (передбаченого ч. 1) вказує на те, що його об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують охорону волі, честі, гідності

особи. А така категорія злочинів згрупована у розділі V «Злочини проти виборчих трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

Крім того, всупереч запропонованого визначення шантажу, даного у ч. 1 ст. 189-1, у ч. 5 цієї норми йдеться про шантаж, здійснений з метою отримання майна. Однак, в основному складі цього злочину про такий предмет взагалі не йдеться.

2. З урахуванням наведених у п. 1 зауважень, необґрунтованим є виключення із ч. 1 ст. 189 КК слів «... або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання)». Адже, така конструкція вимагання (чинна редакція ст. 189 КК) цілком обґрунтована і враховує досвід у цій сфері зарубіжних законодавців.

3. Слід також вказати, що КК України містить ряд статей, які встановлюють відповідальність за шантаж, зокрема ст. 120, ст. 149, ст. 154, ст. 303, ст. 343, ст. 373 КК. Але конструюючи ці норми, законодавець визнав злочинними певні суспільно-небезпечні дії (примушування, втручання), а не сам шантаж, який є одним із способів їх вчинення. Також, криміналізація шантажу передбачає врахування його мети та наслідків, чого не містить запропонована редакція ч. 1 ст. 189-1.

4. Крім того, у ст. 189-1 не конкретизовано предмет злочину, що негативно вплине на її застосування. Таким предметом пропонується визнати будь-яку інформацію щодо потерпілого. Але такі відомості можуть бути і загальновідомими, або здобутими в передбачений законом спосіб і т. ін. Вбачається, що визначення предмету цього злочину не має іти в розріз із розробленими в цій частині законодавцем техніко-юридичними критеріями. Зокрема, кримінально-правова охорона надається відомостям, що ганьблять особу чи її близьких родичів (ст. 154 КК), достовірні факти, відомості щодо потерпілої особи або її рідних які можуть скомпрометувати або зганьбити потерпілу особу (ст. 303 КК).

На підставі викладеного, враховуючи, що запропонована редакція ст. 189 – 1 має ряд недоліків і потребує суттєвого доопрацювання, внесення змін до КК України щодо кримінальної відповідальності за шантаж – є передчасним.

Список використаних джерел

1. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 жовт. 2011 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків, 2011. – 456 с.
2. Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). Національна академія прокуратури України. – Київ, 2016. – 634 с.
3. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за шантаж) від 06 лютого 2018 р. № 8005 / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63419 (дата звернення: 12.09.2018).
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : «Укр. енциклопедія», 1998. – Т. 6. – 768 с.
5. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – Київ, 2003. – 320 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук., А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченко, В.В. Чернєя. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2018. – 1104 с.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І.Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 1196 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., перероб. та доп.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – Київ: Дакор, 2008. – 1428 с.

Габуда А. С., Савьюк А. В. Проблемы криминализации шантажа

В статье поднимаются проблемные вопросы относительно установления уголовной ответственности за шантаж. Проводится анализ проекта Закона о внесении изменений в Уголовный кодекс Украины (относительно уголовной ответственности за шантаж) № 8005 от 06.02.2018. С учетом научных разработок по данной проблематике и положений закона об уголовной ответственности обосновывается утверждение, что шантаж является способом достижения преступного результата. Поэтому, вопрос криминализации шантажа предлагается решать через призму устоявшихся доктринальных взглядов и законодательных подходов в которых определяющим при определении преступности и наказуемости деяния выступает общественно-опасное действие или бездействие, а не способ совершения преступления.

Ключевые слова: шантаж, угроза разоблачения, разглашения сведений, влияние на человека, уголовная ответственность, криминализация.

Gabuda A. S., Savyuk O. V. Problems of criminalization of blackmail

The article raises the issue of establishing criminal liability for blackmail. An analysis of the draft Law amending the Criminal Code of Ukraine (regarding criminal liability for blackmail) No. 8005 dated 02/06/2018 is underway. Taking into account the scientific developments on this issue and the provisions of the law on criminal liability, the statement that blackmail is a way to achieve a criminal result is substantiated. Therefore, the issue of the criminalization of blackmail is proposed to be resolved through the prism of established doctrinal views and legislative approaches in which the socially dangerous action or inaction, and not the method of committing a crime, are decisive in determining the crime and punishment of the act.

Key words: blackmail, threat of disclosure, disclosure of information, influence on a person, criminal liability, criminalization.

Надійшла до редакції 24 травня 2018 р.

УДК 343.211/35

Гуцуляк Микола Ярославович,

*кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового розслідування ННІ № 1*

Національної академії внутрішніх справ

Равлюк Ігор Іванович,

*старший викладач кафедри тактико-спеціальної, фізичної та вогневої підготовки
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)*

Національної академії внутрішніх справ

«ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВІЙ ПЛОЩИНІ: ДЕФІНІЦІЇ, ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ»

Стаття присвячена дослідженню нормативно закріплених ознак корупційних правопорушень та критеріїв їх розмежування. Відображено окремі аспекти, які породжують труднощі під час кваліфікації корупційних злочинів. Зосереджено увагу на змінах до деяких нормативно-правових актів, зокрема в частині удосконалення поняття та ознак корупційних злочинів. Визначено низку проблемних питань у формулюванні диспозиції таких злочинів, як 1) зловживання владою або службовим становищем, 2) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, 3) незаконне збагачення тощо.

Ключові слова. Корупція, неправомірна вигода, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, пропозиція, корупційне правопорушення, ступінь тяжкості.

Постановка проблеми. Враховуючи проєвропейське налаштування як внутрішньої, так і зовнішньої політики нашої держави, безумовно що однією із найважливіших складових сучасного історичного становлення України та підняття іміджу в цілому, в контексті максимально швидкого формування повноцінного, вільного суспільства, є діяльність уповноважених органів спрямована на розв'язання проблеми корупції. Україна визначила курс до входження в європейську спільноту, і зрозуміло, що особливій актуальності набувають, в умовах сьогодення, реальні кроки, у частині реформування правоохоронної системи та налагодження дієвого механізму протидії і викорінення корупційних проявів у більшості заражених сфер суспільного буття. Зазначені напрями політики для нашої держави – без перебільшення є дуже важливими, так як власне утвердження реальної демократії у політичному житті, побудова соціально орієнтованих ринкових відносин у вітчизняній економіці та її інтеграція до глобальної економіки, виступає запорукою успіху.

Світова спільнота розглядає корупцію на сучасному етапі як одну з найбільших загроз правопорядку, демократії, соціальній захищеності і загалом заважає економічному розвитку та становить реальну загрозу моральним підвалинам суспільства. Принципово важливим є розуміння того, що корупція унеможливує побудову громадянського суспільства. Вона виступає тим тягарем, який віддаляє в часі позитивне сприйняття нас, як демократичної, правової держави в якій честь, гідність, права і свободи громадянина та людини є невід'ємною складовою державного правового режиму.

Ретроспективний аналіз становлення та формування поняття «корупції» дає підстави стверджувати, що корупція в різні етапи розвитку суспільства розглядалась як вкрай негативне явище, а її найнебезпечнішою формою визнавалось хабарництво. Перші згадки про корупцію в системі державної служби знайшли своє відображення в найдавніших із відомих людству пам'ятках державності – архівах Древнього Вавилону, – відноситься до другого тисячоліття до н.е. Корупція і хабарництво виникли разом та продовжують існувати на даний час у всіх державах, але їх рівень та ступінь впливу на суспільне життя залежить від багатьох факторів, таких як історичний, економічний, соціальний етап розвитку суспільства, правосвідомості громадян, традицій, культури, політичної системи, економічних умов і т. д.

У цьому плані не є винятком і сучасні держави світу, серед яких, на жаль, не останнє місце займає і Україна. Слід зауважити, що Україну, як свідчать реалії сьогодення, на жаль також небезпідставно відносять до тих країн, в яких корупційні прояви присутні практично у всіх сферах життєдіяльності людини, особливо в діяльності органів державної влади. Такі обставини утворюють нездоланну перешкоду на шляху до формування і розвитку нашої країни як правової та демократичної держави. Але це ще не є основною проблемою, на даному етапі свідомість громадян проходить такі трансформації, наслідки яких потрібно буде викорінювати протягом багатьох поколінь. Вирішення власних питань за допомогою хабара чи шляхом укладення будь-яких інших незаконних угод, стає нормою, найгірше те, що молоде покоління формується в таких негативних умовах, а відповідно і буде наслідувати поведінку своїх попередників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими аспектами дослідження злочинності у сфері службової діяльності, окремі з яких на часі відносяться власне до корупційних злочинів займалися такі науковці, як: М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, Б. В. Волженкіна, І. А. Гельфанд, А. А. Герцензон, О. Ф. Гіда, І. П. Голосніченко, Е. О. Дідоренко, О. М. Джу́жа, Є. В. Додіна, Б. В. Здравомислова, А. Ф. Зелінський, В. Ф. Кириченко, Я. Ю. Кондратьєв, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, Г. О. Омельченко, О. Я. Светлова, М. І. Хавронюк та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження нормативно закріплених ознак корупційних правопорушень та критеріїв їх розмежування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суворе дотримання та виконання законів є загальним принципом сучасної кримінально-правової політики України. Протидія злочинності, зокрема корупційним злочинам, у сучасних умовах розглядається як один із пріоритетних напрямів внутрішньої політики України, що спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів громадян.

Розвиток сучасного демократичного суспільства незалежно від політичного режиму країни висуває до категорії першорядних завдань формування засад законності та їх дотримання в діяльності, в першу чергу, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування чи тих, які прирівнюються до них. Як не прикро констатувати, однак корупція в Україні, як показує сьогодення, є один з головних факторів, що значно послаблює суверенітет держави та демократію, підриває конкурентоспроможність вітчизняної економіки, гальмує науково-технічний прогрес в країні, робить громадян України все більш біднішими. Для зменшення масштабів корупції потрібно не тільки встановити доволі жорстке покарання за корупційні злочини, важливо також працювати у напрямку забезпечення невідворотності покарання за такі злочини.

Розв'язання проблеми корупції є і повинно визнаватись одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави, оскільки є однією з найбільш гострих на сучасному етапі розвитку України. Також слід пам'ятати, що власне тотальна корупція у вищих рядах влади, і не тільки, була однією із причин масових протестів у нашій державі наприкінці 2013 – початку 2014 років, і як наслідок – війна на Сході України (ОРДЛО) та окупація Кримського півострову військовим агресором – Російською Федерацією.

Власне правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень визначається Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, із змінами та доповненнями станом на 23.03.2017 (далі – Закон) [1].

У абзаці 6 ст.1 Закону... корупція – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1].

Метою і предметом корупційних правопорушень, як правило, виступає неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

Однак, як показує реальний стан речей, власне прийняття нормативно-правових актів не вирішили проблему «корупційних проявів», натомість неоднозначне тлумачення норм і їх реалізація породжує і надалі ряд проблем на практиці боротьби з цим явищем. В першу чергу нечіткість законодавчих визначень самого поняття «корупція» та інститутів юридичної відповідальності за корупційні діяння.

Виходячи з міжнародних нормативних актів, під корупцією розуміються безумовно кримінально карані діяння, що мають набагато більший ступінь суспільної небезпеки, ніж просто окремі факти хабарництва, підкупу чиновників чи зловживання владою.

Відповідності до абзацу 7 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції» неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [1]. Аналогічне визначення поняття неправомірної вигоди закріплено і в КК України у примітці до ст. 364¹ КК України [4]. Однак до моменту прийняття Закону України «Про запобігання корупції» в редакції від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII ці поняття визначались в законі та Кримінальному кодексі по різному.

Окремої дискусії заслуговують положення статті 23. Обмеження щодо одержання подарунків

1. Особам, зазначеним у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 цього Закону, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб:

1) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;

2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

2. Особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 цього Закону, можуть приймати подарунки, які відповідають загально визначеному уявленню про гостинність, крім випадків, передбачених частиною першою цієї статті, якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки.

Передбачене цією частиною обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які:

1) даруються близькими особами;

2) одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси [1].

З таким трактуванням законодавця можна не погодитись, адже власне відмежувати на практиці той факт, що дарунок є уявленням про гостинність, та пожертву, а не неправомірною вигодою, м'яко кажучи – важко. В одному випадку, за бажанням, можна визнати як дарунок в іншому, як предмет корупційного правопорушення. Також сам факт наявності статусу «близької особи» не можна визнавати умовою, яка виключає обмеження щодо вартості подарунків, тому що в більшості випадків саме близькі родичі виступають посередниками у корупційних схемах, а отримана неправомірна вигода в різних формах незаконно завуальовано передається у власність дружини, батьків, дітей тощо.

Наступним дискусійним моментом виступає власне законодавче визначення окремих кримінальних правопорушень, зокрема:

• ч.1 ст. 364 КК України під зловживанням владою або службовим становищем, розуміють умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та

інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб,

- ч.1 ст. 368 КК України встановлено, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища[4].

Виникає питання: в чому різниця цих двох складів злочину?, адже в першому і другому випадках предметом виступає неправомірна вигода і особа її отримує за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Також незрозуміло чому в ч.1 ст. 364 КК диспозиція сформована як матеріальний склад правопорушення, а ч.1 ст. 368 КК, як формальний – без вказівки на наслідки чи розмір шкоди.

Окрім цього де логіка при формуванні диспозиції ст.364 КК та 368 КК, в частині формування критеріїв оцінки спричиненої шкоди:

До прикладу. Істотною шкодою у статтях 364, 364¹,365,365²,367 вважається така шкода, яка в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими наслідками у статтях 364-367 вважаються такі наслідки, які у 250 і більше разів перевищують н.м.д.

Натомість ч.1 ст. 368 КК посилення на спричинену шкоду чи наслідки відсутні, а тільки ч. 2-4 цієї статті передбачено діяння у формі отримання неправомірної вигоди в значному розмірі – 100 і більше разів перевищує н.м.д. громадян, у великому розмірі – така, що у 200 і більше разів перевищує н.м.д. громадян, в особливо великому розмірі – така, що у 500 і більше разів перевищує н.м.д.) [4].

Висновки. На нашу думку уникнути розбіжності в тлумаченні та застосуванні на практиці законодавства про запобігання корупції можливо наступним чином:

- об'єднати зловживання (364 КК України) із отриманням неправомірної вигоди (ст. 368 КК України) в одну норму, яка закріпить факти власне зловживання владою чи службовими повноваженнями із отриманням неправомірної вигоди чи спричиненням шкоди охоронюваним інтересам тощо;

- визначити критерії розмежування і законодавчо закріпити, принаймні в ч. 1 ст. 368 КК України, наприклад, як кримінальне правопорушення визнавати діяння у формі отримання неправомірної вигоди чи заподіяння значної шкоди при зловживанні, якщо спричинена шкода чи отримана неправомірна вигода становить від 50 до 100 н.м.д. громадян. Так, як це до прикладу визначено частинами першими ст.ст. 185, 186, 310 КК України і ст.ст. 51, 1062, КУпАП, при застосуванні яких немає проблем у визначенні чи ці дії є злочином чи адміністративним правопорушенням[2;4].

- також породжують дискусію закріплені об'єктивні ознаки та диспозитивне визначення змісту такого корупційного злочину як незаконне збагачення – стаття 368-² КК України...ч.1 статті закріплено: Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі[4].

Чинна диспозиція статті, на наше переконання, загалом є сформованою доволі вдало, особливо в частині характеристики такої об'єктивної ознаки як наслідок – набуття особою у власність активів у значному розмірі. І що цікаво, власне про необхідність таких змін у диспозиції статті, ми неодноразово наголошували і акцентували увагу в своїх наукових працях. А по суті хочеться зазначити, що диспозиція статті все ж таки потребує змін, в контексті її формулювання з вказівкою «законність підстав набуття яких не підтверджено доказами».

Виникає запитання: Хто зобов'язаний і якими доказами підтверджувати законність підстав набуття у власність? До прикладу: якщо підозрюваний, обвинувачений чи підсудний, тоді як бути із Конституційною гарантією передбаченою у статті 62 – особа вважається невинуватою у

вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь[3].

Також п.10 ч.1 ст.7 КПК України – зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини[5];

Якщо вести мову про докази, то виникають також спірні моменти: що визнавати доказами, форма їх отримання і процесуальне закріплення? Чи слід обмежуватись винятково показниками, які закріплені і відображені в електронній декларації службовця, а саме: доходи; подарунки; витрати; нерухомість; особистий транспорт; наявність цінних речей; корпоративні права; будь-які нематеріальні активи?, чи всі існуючі реєстри підлягають перевірці?

Тому, на наше переконання словосполучення «законність підстав набуття яких не підтверджено доказами» слід замінити «не законність підстав набуття яких підтверджено доказами»...В кримінально-процесуальному аспекті закріпити процедуру перевірки законності набуття у власність активів тільки у випадку, якщо вартість таких активів перевищують доходи особи, отримані із законних джерел у значних розмірах.

Піддається сумніву і спосіб систематизації різновидів корупційних злочинів у формі примітки до ст.45 КК України, а не принаймні – самостійним розділом, який би вміщував роз'яснювальну норму, та закріплював поняття «корупційні злочини», критерії їх розмежування, особливості реалізації різного роду заходів кримінально-правового характеру при вчиненні зазначеної категорії злочинів, класифікація за ступенем тяжкості тощо.

Провівши аналіз санкції статей КК України, які визначені ст.45 як корупційні можна констатувати наступне:

- ч. 2 ст.191 КК – Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем) – це є злочин середньої тяжкості; – ч. 2. ст. 262 КК – Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів, вчинені шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем – тяжкий злочин; – ч. 2 ст. 308 КК – Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем – тяжкий злочин; – ч. 2 ст. 312 КК – Заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем – тяжкий злочин; – ч. 2 ст. 320 КК – Порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин.....вчинені шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, – злочин середньої тяжкості; – ч. 4 ст. 368 КК – Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища – предметом, якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище – особливо тяжкий злочин, і так далі.

Як бути на практиці під час реалізації окремих інститутів Загальної частини КК України по кожній з цих норм, наприклад ст. 45 – 48 КК України? Адже при вчиненні чи середньої, чи тяжкого, чи особливо тяжкого злочину до корупційних злочинів незалежно від ступеня тяжкості інститут звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується, окрім звільнення у зв'язку із закінченням строків давності (ст.49 КК)[4]. Невже за таких правовий реалій застосований принцип справедливості та рівності перед законом? Чи слід визначати і враховувати ступінь

тяжкості та суспільну небезпеку корупційних злочинів? Також незрозуміло, що є підґрунтям для закріплення переліку злочинів в примітці до ст. 45 КК України, які на думку законодавця є корупційними. Дві суттєві ознаки, які об'єднують ці різновиди злочинів, як правило, це вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем, а також корисливий мотив.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про запобігання корупції – в редакції від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення із змінами станом на 04.07.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Гуцуляк Н.Я., Равлюк И.И. Параметризация понятия коррупции в нормативно-правовой плоскости: дефиниции, признаки и проблемы регламентации

Статья посвящена исследованию нормативно закреплённых признаков коррупционных правонарушений и критериев их разграничения. Отражены отдельные аспекты, которые порождают трудности при квалификации коррупционных преступлений. Сосредоточено внимание на изменениях в некоторые нормативно-правовые акты, особенно в части совершенствования понятия и признаков коррупционных преступлений. Определены проблемные вопросы в формулировке диспозиции таких преступлений, как 1) злоупотребление властью или служебным положением, 2) принятие предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностным лицом, 3) незаконное обогащение и тому подобное.

Ключевые слова. Коррупция, неправомерная выгода, преимущества, льготы, услуги, нематериальные активы, предложение, коррупционное правонарушение, степень тяжести.

Gutsulyak M. Ya., Ravlyuk I. I. Parametrization of the concept of corruption in normatively-legal area: definitions, features and problems of reglementation

The article is devoted to the study of normatively fixed features of corruption offenses and criteria for their differentiation. Some aspects that create difficulties during the qualification of corruption crimes are shown. An attention is drawn to the changes to some normative legal acts, particular in terms of improving the concept and features of corruption crimes. Some problem issues in the formulation of the disposition of such crimes are defined. These are: 1) abuse of power or office; 2) acceptance of a proposal, promise or obtaining an unlawful benefit by an official, 3) illegal enrichment, etc.

Key words. Corruption, unlawful benefits, advantages, privileges, services, intangible assets, offer, corruptive offenses, degree of crime severity.

Надійшла до редакції 24 травня 2018 р.

УДК 343.2

Огерук Ігор Степанович,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри кримінального права і процесу
ПВНЗ Університету Короля Данила

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У статті зроблено спробу порівняти підходи до визначення переліку кримінально караних діянь, які визнаються корупційними, за законодавством України та Республіки Молдова. Визначено, що в українського і молдавського законодавства про кримінальну відповідальність є багато спільних рис у визначенні кримінально караних діянь корупційними, що пов'язано з інтеграцією обох держав у європейську та світову спільноту і використанням одних і тих самих міжнародно-правових актів у сфері протидії корупції. Проаналізовано розбіжності, які виникли внаслідок особливостей розвитку національних законодавств про кримінальну відповідальність та особливостей підходів до визначення на законодавчому рівні корупції як явища.

Ключові слова: порівняльна характеристика, корупція, корупційні злочини, зловживання службовим становищем, неправомірна вигода.

Постановка проблеми. Протидія корупції є пріоритетною для будь-якої країни, адже наслідки корупційних діянь негативно позначаються на економічному розвитку держави, сприяють соціальному розшаруванню населення, викликають недовіру до влади, що може призвести до серйозних соціальних потрясінь. У світовому Індексі сприйняття корупції (CPI) за 2017 рік Україна отримала 30 балів зі 100 можливих. Це на 1 бал більше, ніж 2016 року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом. У всесвітньому рейтингу CPI за минулий рік Україна посідає 13 місце серед 180 країн із вищезазначеним показником у 30 балів [2]. Очевидно, що вирішення проблеми корупції неможливе без комплексного підходу, який включає в себе і притягнення до відповідальності осіб, що вчинили кримінально карані корупційні діяння. Врахування міжнародного досвіду в даній сфері відкриває нові можливості у протидії зазначеному негативному явищу. Таким чином, незважаючи на загальний підвищений інтерес до корупції як до явища в цілому та до проблемних питань її протидії зокрема, розробка вказаної проблематики залишається досить актуальною та затребуваною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти протидії корупції неодноразово була предметом дослідження таких вчених як М. І. Хавронюка, Г. Л. Шведової, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, Є. В. Невмержицького та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є порівняння підходів до визначення переліку кримінально караних діянь, які визнаються корупційними, за законодавством України та Республіки Молдова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавство більшості країн тим чи іншим чином регламентує перелік злочинів корупційної спрямованості. В Україні та Республіці Молдова переліки корупційних злочинних діянь в дечому подібні, а в дечому відмінні. Насамперед це пов'язано із різними підходами до визначення на законодавчому рівні поняття «корупція», адже діяння, що визнається корупційним та передбачене відповідною статтею кримінального кодексу, повинно певним чином співвідноситися із законодавчо закріпленим поняттям зазначеного явища.

В кримінальному законодавстві України перелік корупційних злочинів вказано у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України. Відповідно до нього, корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² Кримінального кодексу України [3, ст. 45]. Проаналізувавши склади

вказаних злочинів, можна зробити висновок, що корупційними, згідно кримінального законодавства України, визнаються злочини, які вчиняються шляхом зловживання службовим становищем та пов'язані із привласненням, розтратою, вимаганням або заволодінням:

- чужим майном;
 - вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами;
 - наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами та обладнанням, призначеним для їх виготовлення;
 - документами, штампами, печатками.
- Крім цього, корупційними також визнаються ряд злочинів, пов'язані із:
- зловживанням владою, повноваженнями або службовим становищем;
 - прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб;
 - підкупом;
 - незаконним збагаченням;
 - зловживанням впливом;
 - нецільовим використанням бюджетних коштів, здійсненням видатків бюджету чи наданням кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням.

Фактично, українське законодавство про кримінальну відповідальність вирізняє 11 складів безумовно корупційних злочинів та 8 складів умовно корупційних злочинів, які відносяться до корупційних лише за умови вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем [7, с. 393].

Поняття «корупція» в українському законодавстві розтлумачено у Законі України «Про запобігання корупції». Стаття 1 вказаного Закону зазначає, що корупцією в Україні визнається використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 вказаного Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 вказаного Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [6, ст.1].

Слід зазначити, що таке детальне визначення корупції як певного явища, з одного боку досить чітко визначає діяння, які можуть бути визнані корупційними, а з іншого, звужує перелік таких діянь, виключаючи з них ті, котрі, з огляду на логічну побудову, суспільну думку тощо, мають дотичне відношення до корупційних, однак такими, згідно наданого законодавством визначення корупції, корупційними не визнаються. Наприклад, стаття 366¹ КК України «Декларування недостовірної інформації», хоча й передбачає відповідальність за порушення окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», про що прямо зазначається у диспозиції статті, тим не менше згідно переліку, наданого у примітці до ст. 45 КК України, корупційним злочином не вважається [3].

В Республіці Молдова перелік корупційних діянь зазначений у статтях 44, 45 та 46 Закону Республіки Молдова «Про непідкупність». Вони поділені на три групи: акти корупції (ст. 44), акти, суміжні з актами корупції (ст. 45) та корупційні діяння (ст. 46). В свою чергу, дані групи поділяються на злочини і правопорушення (ст.ст. 44, 45) та правопорушення і дисциплінарні порушення (ст. 46). Таким чином, законодавство Республіки Молдова окремо виділяє перелік безумовно корупційних злочинів (ч. 2 ст. 44) та перелік злочинів, суміжних з корупційними (ч. 2 ст. 45) [4].

Слід зазначити, що в українському законодавстві, а саме в Законі України «Про запобігання корупції» надається визначення правопорушення, пов'язаного з корупцією, згідно якого – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені зазначеним Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 вказаного Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову

відповідальність [6, ст. 1]. Однак, переліку таких правопорушень в частині, що стосується кримінально караних діянь, не надається, в чому і полягає різниця між законодавством України та Республіки Молдова.

До корупційних злочинів, згідно ст. 44 Закону Республіки Молдова «Про непідкупність», відносяться такі діяння:

- активне корумпування;
- дача хабара;
- підкуп виборців;
- пасивне корумпування;
- отримання хабара;
- отримання незаконної винагороди за виконання робіт, пов'язаних з обслуговуванням населення;
- отримання вигоди з впливу;
- маніпулювання спортивним заходом;
- влаштування парі;
- незаконне фінансування політичних партій або виборчих кампаній, порушення порядку управління фінансовими засобами політичних партій або виборчих фондів;
- привласнення публічного майна;
- привласнення коштів із зовнішніх фондів;
- використання не за призначенням коштів внутрішніх позик або зовнішніх фондів [4, ст. 44, ч. 2].

До злочинів, суміжних із корупційними, згідно ст. 45 Закону Республіки Молдова «Про непідкупність», відносяться такі діяння:

- виконання службових обов'язків в публічному та приватному секторі в умовах конфлікту інтересів;
- зловживання владою або службовим становищем у публічному та приватному секторі;
- перевищення влади або службових повноважень;
- службова халатність;
- фальсифікація результатів голосування;
- шахрайське отримання коштів із зовнішніх фондів;
- службове підроблення;
- підроблення бухгалтерських документів;
- приховування майна і особистих інтересів декларантами публічного та приватного секторів;
- незаконне збагачення;
- порушення режиму конфіденційності відомостей, що містяться в деклараціях про майно і особисті інтереси;
- порушення правил кредитування, політик з видачі позичок або правил надання страхового відшкодування чи допомоги;
- збиткове або шахрайське керівництво банком;
- перешкоджання банківського нагляду [4, ст. 45, ч. 2].

Як бачимо, перелік корупційних та суміжних із корупційними злочинів в законодавстві Республіки Молдова є значно ширшим у порівнянні із аналогічним переліком, наданим у законодавстві України. Щоб зрозуміти дану відмінність, слід проаналізувати визначення корупції, яке надається законодавством Республіки Молдова.

Поняття корупції в законодавстві Республіки Молдова надано у Законі Республіки Молдова «Про непідкупність». Стаття 3 зазначеного Закону визначає корупцію як незаконне використання посади в приватних інтересах. Також зазначається, що таке використання посади може здійснюватися в рамках державних або приватних суб'єктів, безпосередньо власником цієї посади або побічно посередниками, а приватний інтерес може бути на користь власника посади або на користь інших осіб [4, ст. 3]. На відміну від поняття корупції, яке надається українським законодавством, де чітко та детально описані діяння, що визнаються корупційними, вказане поняття не містить конкретних діянь, а тільки надає їх ознаку, що полягає у незаконності

використання посади у власних інтересах чи інтересах інших осіб. Таке широке трактування корупції фактично дозволяє віднести до корупційних будь-які протиправні діяння, пов'язані із незаконним використанням суб'єктом злочину посади на свою користь чи користь інших осіб, що і підтверджується вище зазначеним переліком корупційних та суміжних із корупційними злочинів.

Аналізуючи склади злочинів, що визнаються корупційними згідно законодавства України та Республіки Молдова, слід зазначити, що у них є багато спільних рис. Зважаючи на те, що Республіка Молдова, як і Україна, активно інтегрується у європейську та світову спільноту, підходи до кримінально-правової кваліфікації злочинних діянь у вказаній сфері є подібними, оскільки ґрунтуються на одних і тих самих міжнародно-правових актах у сфері протидії корупції. Зокрема, як Україна, так і Республіка Молдова підтримали та ратифікували Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією (1999 р.), Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією (1999р.), Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (2003 р.) та Конвенцію ООН проти корупції (2003 р.) [1].

Спільність рис полягає у наступному:

1. Як законодавством Республіки Молдова, так законодавством України корупційними вважаються діяння, пов'язані із привласненням майна шляхом зловживання службовим становищем. Прикладом можуть слугувати ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України та ст.ст. 191, 217³, 217⁴, 332², 360 КК Республіки Молдова.

2. Подібні підходи і до визнання корупційними діянь, пов'язаних із хабарництвом. Слід зауважити, що кримінальне законодавство обох країн окремо виділяє та визнає корупційними як діяння, спрямовані на отримання неправомірної вигоди, так і діяння, спрямовані на підкуп відповідної особи. Прикладом першої групи можуть слугувати ч. 3-4 ст. 354, ст. 368, ч. 3-4 ст. 368³, ч. 3-4 ст. 368⁴ КК України та ст.ст. 256, 324, 333 КК Республіки Молдова. До другої групи можна віднести ч. 1-2 ст. 354, ч. 1-2 ст. 368³, ч. 1-2 ст. 368⁴, ст. 369 КК України та ст.ст. 324, 334 КК республіки Молдова.

3. Також корупційними за законодавствами України та Республіки Молдова визнаються діяння, пов'язані із зловживанням впливом, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 369² КК України та ст. 326 КК Республіки Молдова.

4. Корупційними згідно законодавства обох країн визнаються діяння, пов'язані із нецільовим використання бюджетних коштів, кримінальна відповідальність за які передбачено ст. 210 КК України та ст. 240 КК Республіки Молдова.

Певною подібністю у підходах до протидії корупції кримінально-правовими заходами є віднесення до зазначеної сфери злочинних діянь, пов'язаних із зловживанням владою, службовим становищем або повноваженнями (ст.ст. 364, 364¹, 365² КК України та ст.ст. 327, 335 КК Республіка Молдова), а також із незаконним збагаченням (ст. 368² КК України та ст. 330² КК Республіки Молдова). Однак, якщо в українському законодавстві вони визнаються корупційними [3, ст. 45], то згідно законодавства Республіки Молдова такі злочини визнаються суміжними з корупційними [4, ст. 45, ч. 2].

Незважаючи на подібність підходів до визнання кримінально-караних діянь корупційними, в законодавствах України та Республіки Молдова, які діють у зазначеній сфері, є серйозні відмінності, пов'язані, насамперед, у особливостях розвитку національних законодавств про кримінальну відповідальність та особливостях підходів до визначення на законодавчому рівні корупції як явища.

По перше, як вказувалося вище, внаслідок різного законодавчо закріпленого трактування поняття «корупція» перелік кримінально-караних діянь, що визнаються корупційними згідно законодавства Республіки Молдова, є значно ширшим, ніж аналогічний перелік, передбачений законодавством України. Зокрема, законодавство Республіки Молдова визнає корупційними кримінально-карані діяння, пов'язані з підкупом виборців (ст. 181¹ КК Республіки Молдова), протиправним впливом на результати спортивних змагань (ст. 242¹ КК Республіки Молдова), влаштуванням парі (ст. 242² КК Республіки Молдова), незаконним фінансуванням політичних партій або виборчих кампаній, порушенням порядку управління фінансовими засобами

політичних партій або виборчих фондів (ст. 181² КК Республіки Молдова). Подібні кримінально-карані діяння в українському законодавстві корупційними не визнаються.

По друге, законодавство Республіки Молдова, як вже раніше зазначалося, поділяє кримінально-карані діяння на корупційні і суміжні з корупційними, чітко визначаючи перелік як перших, так і других. Перелік кримінально-караних діянь, які визнаються законодавством Республіки Молдова суміжними з корупційними, є ще ширшим за перелік корупційних кримінально-караних діянь. В ньому зазначаються як злочинні діяння, які згідно українського законодавства визнаються корупційними (злочини, пов'язані із зловживанням владою, службовим становищем або повноваженнями), так і широкий спектр інших злочинних дій. В українському законодавстві тільки надано визначення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а переліку таких діянь не надається.

По третє, в кримінальному законодавстві Республіки Молдова використовується поняття «хабар», яке в українському кримінальному законодавстві змінено на поняття «неправомірна вигода» на підставі Закону України від 18 квітня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» [5].

Таким чином, аналізуючи кримінальне законодавство України та Республіки Молдова у сфері протидії корупції, слід зазначити, що підходи до кримінально-правової кваліфікації злочинних діянь у вказаній сфері є подібними. Це пов'язано з тим, що як Україна, так і Республіка Молдова активно інтегруються у європейську та світову спільноту і вказані підходи ґрунтуються на одних і тих самих міжнародно-правових актах у сфері протидії корупції. Однак, зважаючи на особливості розвитку національних законодавств про кримінальну відповідальність та особливості підходів до визначення на законодавчому рівні корупції як явища, є і серйозні відмінності. Дані відмінності полягають у більш широкому переліку кримінально-караних діянь, що визнаються корупційними згідно законодавства Республіки Молдова, а також тому, що молдавське законодавство окремо виділяє корупційні злочини і злочини, суміжні з корупційними, та надає вичерпний перелік як перших, так і других, чого немає в українському законодавстві.

Список використаних джерел

1. Договори, що діють між Україною та Республікою Молдова [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України: Напрями діяльності: Міжнародно-правове співробітництво у цивільних та кримінальних справах: Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах): Молдова. – Режим доступу до сторінки : <https://minjust.gov.ua/m/moldova>.
2. Індекс корупції CPI-2017: Transparency International Україна : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-cpi-2017>.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс] : станом на 5 січня 2017 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу до сторінки : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. О неподкупности: Закон Республики Молдова от 25 мая 2017 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://lex.justice.md/ru/370852%20/>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 квітня 2013 р. [Електронний ресурс] : станом на 26 квітня 2015 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу до сторінки : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/221-18>.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс] : станом на 03 серпня 2018 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу до сторінки : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran6#n6>.
7. Тютюгін В. І. Поняття та ознаки корупційних злочинів / В. І. Тютюгін, К. С. Косінова // Вісник Асоціації кримінального права України, 2015. – № 1(4). – С. 388-396.

Огерук И. С. Сравнительный анализ уголовного законодательства Украины и Республики Молдова в сфере противодействия коррупции

В статье сделана попытка сравнить подходы к определению перечня уголовно наказуемых деяний, признаваемых коррупционными, по законодательству Украины и Республики Молдова. Определено, что в украинском и молдавском законодательстве об уголовной ответственности есть много общих черт в определении уголовно наказуемых деяний коррупционными, что связано с интеграцией двух государств в европейское и мировое сообщество, а также использованием одних и тех же международно-правовых актов в сфере противодействия коррупции. Проанализированы разногласия, которые возникли в результате особенностей развития национальных законодательств об уголовной ответственности и особенностей подходов к определению на законодательном уровне коррупции как явления.

Ключевые слова: сравнительная характеристика, коррупция, коррупционные преступления, злоупотребление служебным положением, неправомерная выгода.

Ogeruk I. S. Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the Republic of Moldova in the field of combating corruption

The article attempts to compare approaches to determining the list of criminal acts recognized as corruption, according to the legislation of Ukraine and the Republic of Moldova. It is determined that the Ukrainian and Moldovan legislation on criminal liability has many common features in the definition of criminal acts of corruption, which is associated with the integration of the two states into the European and world community, as well as the use of the same international legal acts in the field of combating corruption. Analyzed the differences that have arisen as a result of the peculiarities of the development of national legislation on criminal responsibility and the characteristics of approaches to the definition of corruption as a phenomenon at the legislative level.

Key words: comparative characteristics, corruption, corruption crimes, malpractice, undue advantage.

Надійшла до редакції 30 травня 2018 р.

УДК 343.71

Плескач Олег Юрійович

здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТОМ РОЗШУКУ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

В статті автором розглядається проблематика оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом розшуку осіб, зниклих безвісти. Зокрема, зроблено спробу наповнити змістом окреслену дефініцію для чого аналізується семантичне значення слів, їх значення відповідно до чинного законодавства. Також автором аналізує існуючі визначення дефініції «оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень» та пропонується авторське визначення окресленого поняття. Водночас, на підставі аналізу емпіричного матеріалу визначаються та обґрунтовуються особливості притаманні процесу оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом розшуку осіб, зниклих безвісти.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень, розшук, особи, зниклі безвісти.

Постановка проблеми. Аналізуючи відомості викладені на офіційній сторінці МВС України щодо осіб, зниклих безвісти можна дійти висновку, що кожен день на території нашої держави зникає декілька дорослих та 1-2 дитина [9]. В той же час, За даними Міжнародного Комітету Червоного Хреста, в Україні – щонайменше 1,5 тисячі людей, про місце перебування яких нічого не відомо у зв'язку із проведенням Операції об'єднаних сил [5]. Водночас Харківська правозахисна група надає ще більш страшні дані: з початку війни у Донецькій та Луганській областях зникли безвісти 3 тис. 932 осіб, з них 1 тис. 974 досі не знайшли [6]. Окреслене не може не викликати занепокоєння як серед населення нашої країни, так і представників влади чи фахівців у сфері юриспруденції чи захисту прав особи та громадянина. Респонденти вказують, що таке становище пов'язано як загальнодержавними чинниками, так і об'єктивно-суб'єктивними (від запізненого повідомлення до правоохоронних органів про зникнення особи до не якісного виконання правоохоронцями своїх професійних обов'язків). Враховуючи вказане, а також те, що розшук осіб розпочинається після відкриття кримінального провадження, вважаємо доцільним розглянути питання оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом розшуку осіб, що зникли безвісно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі питання щодо оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінального провадження, а також використання оперативно-розшукових (зокрема оперативно-технічних) заходів при проведенні досудового слідства, а також співвідношення оперативно-розшукової діяльності з кримінальним процесом розробляли у свої працях такі вчені: Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, В.В. Гевко, В.А. Глазков, Є.О. Дідоренко, Є.А. Доля, І.М. Доронін, В.І. Зажицький, С.Ю. Ільченко, Ю.П. Кобець, Є.Г. Коваленко, І.П. Козьяков, В.А. Колеснік, М.І. Курочка, В.Т. Маляренко, В.І. Ніндипова, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, В.Б. Рушайло, В.А. Сілюков, І.В. Сервецький, Г.П. Середа, В.М. Тертишнік, А.Г. Цветков, М.Є. Шумило, а також інші вітчизняні та закордонні вчені. Разом з цим, такими вченими як С.В. Албул, К.В. Антонов, Ж.М. Бига, С.Ю. Гаврик, В.В. Гриценко, М.І. Данилюк, В.В. Єфімов, М.А. Лісовий, С.Ю. Мироненко, М.М. Перепелиця, В.М. Рудік, С.А. Савенко, В.А. Саса, Л.П. Скалзуб, В.В. Сокурено та ін. було приділено увагу безпосередньо вивченню питання оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень. Водночас окремо питання розшуку осіб, зниклих безвісти також на протязі останніх років перебуває в стані актуалізації, однак здебільшого фрагментарно. Зокрема окремі аспекти проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих

(розшукових) дій під час виконання доручення слідчими розглядалось М.В. Зубовим в науковій статті «Особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розшуку безвісно відсутніх осіб» [7]. Аналізуючи наукову працю М.В. Зубова слід дійти висновку, що досліджуване нами питання було розглянуто лише в контексті здійснення першочергових процесуальних дій, залишивши при цьому поза увагою інші складові оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей проведення оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом розшуку осіб, зниклих безвісно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не відходячи від загально прийнятих прийомів наукового пізнання того чи іншого явища, перш за все спробуємо наповнити змістом дефініції «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження за фактом розшуку осіб, зниклих безвісти».

З точки зору етимології слово «забезпечення» доцільно використовувати для позначення процесу або діяльності задоволення когось, чогось у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось [13]. В той же час, аналізуючи положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можна дійти висновку, що використання вказаного слова в контексті оперативно-розшукової діяльності означає створення суб'єктами ОРД умов із використанням сил, засобів та заходів ОРД для досягнення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження [11].

В той же час, серед фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності єдиного підходу до окреслення змісту дефініції «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» на сьогодні немає.

Зокрема, наприклад, на М.В. Стащак пропонує під визначенням «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» розуміти одну із організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, основним призначенням якої є забезпечення ефективного, повного і об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, відшкодування матеріальних збитків, завданих підготовкою чи вчиненням злочину, за допомогою нормативно дозволених оперативно-розшукових можливостей [14, с. 236].

Натомість від зазначеної думки, В. П. Хомколов зазначає, що оперативно-розшукове забезпечення є самостійною формою взаємодії слідчого і оперативних підрозділів [15, с.11]. На нашу думку та думку інших вчених таке звуження змісту досліджуваної дефініції В.П. Хомколовим є не досить коректним. Зокрема, Є. М. Рябков визначає, що коло питань, які вирішуються в процесі оперативно-розшукового забезпечення, значно ширше, ніж під час взаємодії, поняття «оперативно-розшукове забезпечення» може також охоплювати вирішення завдань у період, коли встановлені особи, які вчинили злочини і необхідно забезпечити захист зібраних слідством доказів, збереження речових доказів, безпеку учасників кримінального провадження, щодо яких здійснюється психічний і фізичний вплив, і багато іншого [9, с. 8-9].

В той же час, М. М. Перепелиця та І. Р. Шинкаренко дефініцію «оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень» як комплекс заходів оперативно-пошукового характеру з установлення фактів і обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних справах, джерел інформації про них з метою забезпечення слідства даними, що сприяють з'ясуванню істини і покаранню винних відповідно до закону. На їх думку, необхідність проведення оперативно-розшукових заходів на стадії досудового слідства викликана тим, що при розслідуванні злочинів обвинувачені та їхні зв'язки протидіють кримінальному судочинству, чим порушують права інших учасників кримінального процесу [10, с. 42].

В той же час, В.В. Давиденко окреслене пояснює тим, що оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування злочинів є: функціональним обов'язком органів досудового розслідування і оперативних підрозділів кримінальної поліції, заснованим на вимогах кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства; запорукою успішного розслідування кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення злочинів даної групи; будується в тісній взаємодії слідчих органів і оперативних підрозділів кримінальної поліції з урахуванням функціонального розмежування їхніх повноважень; дозволяє зберегти показання

свідків базу, речові докази і нейтралізувати кримінальну протидію підозрюваних, обвинувачених, а також осіб з їхнього оточення [4]. До речі, аналізуючи наведене, можна дійти висновку, що думка В.В. Давиденка побудована на підставі наукових здобутків такого видатного вченого як О.М. Бандурки, оскільки останній вказував, що під час оперативно-розшукового забезпечення оперативні підрозділи зобов'язані відслідковувати ситуацію, що виникає навколо розслідування, вивчати реагування підозрюваних і обвинувачених на слідчі дії, інші процесуальні дії органів дізнання, прокурора, суду стосовно них [2, с. 236–237].

Водночас, слід відмітити, на відміну від зазначених думок вчених, сьогодні досить часто можна зустріти погляд вчених щодо обмеження оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження виключно виконанням доручень слідчих оперативними працівниками. Зокрема, на думку О.Ю. Анциферова, яким було проведено дослідження поняття оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування злочинів проти власності, що вчинюються в районі проведення АТО, в тому числі й військовослужбовцями ЗСУ, та який визначає вказану діяльність як процес виконання доручень слідчих щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій працівниками оперативних підрозділів [1, с. 133].

З однієї сторони така точка зору є доцільною та має сенс. Зокрема, казати про те, що в умовах сучасного кримінального процесуального законодавства оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень за фактом розшуку безвісно відсутніх осіб – це фактично лише здійснення оперативними підрозділами доручень слідчих та прокурора на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій пояснюючи аналізом чинного законодавства в контексті організації розшуку осіб, безвісно зниклих. Так, відповідно до чинного законодавства при надходженні до органу поліції заяви про зникнення особи безвісти повинно на протязі доби бути відкрито кримінальне провадження та розпочатись досудове розслідування. Як вказує В.Я. Горбачевський, першочерговою задачею досудового слідства є встановлення місця знаходження безвісти зниклих осіб – тих, хто з невідомих причин зник з постійного місця проживання чи місця роботи, стосовно кого в органах поліції заяви чи повідомлення про зникнення і є підстави вважати, що вони стали жертвами злочину чи нещасного випадку. Такі заяви і повідомлення можуть надійти від родичів і близьких особи, яка зникла, від посадових осіб житлово-комунальних органів, адміністрацій, установ, організацій, підприємств, де працювала чи навчалась безвісно зникла особа, від органів місцевої влади і місцевого самоврядування. Повідомлення про осіб, які безвісно зникли, може бути отримано із засобів масової інформації, інформація про зникнення може міститися в матеріалах кримінального провадження, чи отримана від особи, яка залучена до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Факт безвісного зникнення людини нерідко є очевидним (заяви і повідомлення близьких родичів, рідше знайомих і колег по роботі), то залишається невідомим жертвою якого злочину вона стала (причиною раптового зникнення може бути вбивство, нещасний випадок із приховуванням тяжких наслідків, викрадення для фізичної чи сексуальної експлуатації, захоплення в заручники з метою викупу чи виконання інших протиправних умов, шахрайством, використанням трупа іншої людини, інсценоване самогубство, з від'їздом в іншу місцевість; другі причини) та за ознаками якого злочину необхідно проводити розслідування. Отже, на момент початку досудового розслідування необхідно встановити такі дані, які з одного боку підтверджують безвісне зникнення особи, а з іншого – вказують жертвою якого злочину вона стала та що важливо, дозволяють встановити місце події [3, с. 185].

Тобто, оперативні працівники з початку кримінального провадження за фактом зникнення особи безвісти входять до складу до слідчо-оперативної групи та виконують доручення слідчого.

З іншої сторони відповідно до положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» з метою розшуку особи, зниклої безвісно заводять оперативно-розшукову справу та здійснюють оперативно-розшукові заходи. Можна казати про наявність колізії та невідповідність положень КПК та вказаного Закону. Однак практика свідчить, що оперативні працівники здебільшого на власний розсуд здійснюють лише ті, заходи, що не потребують судового дозволу або використовують можливості осіб, що конфіденційно співпрацюють з органами поліції. Тобто,

діяльність оперативних працівників направлена на встановлення первинної оперативно-розшукової інформації про обставини зникнення особи безвісно або безпосередньо про таку особу чи її оточення.

Враховуючи вказане, на нашу думку, дефініцію «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження за фактом розшуку особи, зниклої безвісно» слід визначати як діяльність уповноважених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» суб'єктів, направлену на проведення встановлення відомостей про таку особу, обставини її зникнення, що проводиться або в межах виконання доручень слідчого або інших заходів, із використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності.

Що стосується особливостей такої діяльності, то перш за все вони пов'язані із часовим критерієм. Зокрема, практика свідчить, що результативність пошуку осіб, зниклих безвісно прямо пропорційна до співвідношення початку проведення заходів направлених на розшук із фактичним часом зникнення особи. Вказане доволі вірно обґрунтовують Є.Д. Лук'янчиков та Б.Є. Лук'янчиков, зокрема вказуючи на те, що аналіз практики засвідчує, що невідкладність тієї чи іншої слідчої дії визначається необхідністю її термінового проведення, що обумовлюється характером слідчої ситуації, яка склалася на конкретний момент розслідування. Зволікання з провадженням таких дій може привести до втрати інформації, яка необхідна для розкриття злочину. Невідкладний характер може мати будь-яка слідча дія і не тільки на початковому етапі розслідування, а і при подальшому провадженні у справі» [8]. Тобто, оперативні працівники після отримання інформації про зникнення особи безвісно повинні невідкладно проводити заходи направлені на встановлення її місцезнаходження.

Другою особливістю оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження за фактом розшуку осіб, зниклих безвісно є якість та повнота збору оперативними працівниками первинної інформації про особу, що зникла та обставини за яких вказане відбувалось. Зокрема, практика свідчить, що оперативні працівники у випадку отримання інформації про зникнення особи безвісно повинні не тільки виконувати вказівки слідчого щодо огляду місця події, а й самостійно здійснювати заходи направлені на збір конкретизуючої, уточнюючої інформації.

Як наступну особливість можна відмітити необхідність використання можливостей та залучення до проведення розшуку особи інших підрозділів та служб Національної поліції, зокрема оперативно-технічного підрозділу. Вказане обумовлено сучасним станом наукового прогресу, який надав можливість встановлення місцезнаходження особи за допомогою встановлення місцезнаходження різного роду засобів зв'язку, що нею використовувались (мобільний телефонний, смарт-годинники, або інші гаджети в які вбудовані GPS-навігатори, трекери тощо).

Останньою особливістю оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження за фактом розшуку осіб, зниклих безвісно можна назвати те, що оперативні працівники та слідчі повинні постійно здійснювати обмін отриманими відомостями та спільно приймати рішення щодо доцільності проведення подальшої діяльності.

Висновки. Отже, підсумовуючи наведене можна дійти висновку, що оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження за фактом розшуку осіб, зниклих безвісно це складний процес, який характеризується наявністю певних особливостей здійснення та в кінцевому результаті на меті має встановлення місцезнаходження особи, зниклих безвісно.

Список використаної літератури

1. Анциферов О. Ю. Оперативно-розшукова протидія підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.Ю.Анциферов. – Х., 2015. – 260 с.
2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник / О.М.Бандурка. – Х., 2002. – 336 с.
3. Горбачевський В. Я. Особливості досудового розслідування за фактами безвісного зникнення осіб / В. Я. Горбачевський // юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 185- 201.
4. Давиденко В. В. Загальні засади оперативно-розшукового забезпечення досудового

- розслідування злочинів проти власності, що вчиняються в громадських місцях / В.В.Давиденко // Форум права. 2017. – № 5. – С. 120–126. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_18.pdf.
5. Депутати визначили правовий статус осіб, зниклих безвісно [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/polityka/deputaty-vyznachyly-pravovyi-status-osib-znyklykh-bezvisty-173528.html>.
 6. З початку війни на Донбасі зникли безвісти майже 4 тис осіб, половину з них не знайшли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/war/10148591-z-pochatku-viyni-na-donbasi-znikli-bezvisti-mayzhe-4-tisyachi-osib-polovinu-z-nih-dosi-ne-znayshli.html>.
 7. Зубов М. В. Особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розшуку безвісно відсутніх осіб. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 2. – С. 263-268. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_31.
 8. Лук'янчиков Є.Д, Лук'янчиков Б.Є. Характеристика невідкладних слідчих дій / Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%9B%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2-%D0%91.%D0%84.-%D0%9B%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2-%D0%84.-%D0%94.pdf>.
 9. Облік Розшук. Офіційний сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wanted.mvs.gov.ua/searchbezvesti/>.
 10. Перепелица Н. Н. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства / Н. Н. Перепелица, И. Р. Шинкаренко // Додаток до вісника Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. 1998. № 3. С. 3046.
 11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XI [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
 12. Рябков Е. М. Нейтрализация противодействия привлекаемых к уголовной ответственности лиц с использованием возможностей ОРД : монография / Е. М. Рябков. – Новгород : Нижегород. акад. МВД России, 2002. – 189 с
 13. Словопедія. Забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/32/53399/30821.html>.
 14. Стащак М. В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності : концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Х., 2017. – 355 с.
 15. Хомколов В. П. Правовые и организационно-тактические вопросы оперативно-розыскного обеспечения деятельности следователя по установлению лица, совершившего преступление : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В.П.Хомколов. – М., 1984. – 196 с.

Плескач А. Ю. Отдельные особенности оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств по факту розыска лиц, пропавших без вести

В статье автором рассматривается проблематика оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств по факту розыска лиц, пропавших без вести. В частности, сделана попытка наполнить содержанием очерченную дефиницию для чего анализируется семантическое значение слов, их значения в соответствии с действующим законодательством. Также автором анализирует существующие определения дефиниции «оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств» и предлагается авторское определение очерченного понятия. В то же время, на основании анализа эмпирического материала определяются и обосновываются особенности присущи процесса оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств по факту розыска лиц, пропавших без вести.

Ключевые слова: оперативно-розыскное обеспечение уголовных производств, розыск, лица, пропавшие безвести.

Pleskach A. Yu. Separate features of the operational-search support of criminal proceedings in connection with the search for missing persons

In the article, the author considers the problems of operational-search support of criminal proceedings in connection with the search for missing persons. In particular, an attempt was made to fill in the content of the outlined definition, for which the semantic meaning of words and their meanings are analyzed in accordance with current legislation. The author also analyzes the existing definitions of the definition of «operational-search support for criminal proceedings» and proposes the author's definition of the outlined concept. At the same time, on the basis of the analysis of empirical material, the features inherent in the process of operational-search support of criminal proceedings for the search for missing persons are determined and substantiated.

Key words: operational-search support of criminal proceedings, search, missing persons.

Надійшла до редакції 30 травня 2018 р.

УДК 343.5

Дан Анна Василівна,
ад'юнкт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ В УКРАЇНІ

З урахуванням предметного (за сферою детермінування) підходу до класифікації причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні, спираючись на наявні матеріали кримінальних проваджень та обвинувальних вироків, виокремлено такі основні групи детермінант досліджуваних злочинів, як: 1) соціально-економічні; 2) соціально-культурні; 3) організаційно-управлінські; 4) технічні; 5) нормативно-правові; 6) соціально-психологічні. Наголошено, що виокремлення вищезазначених детермінант становить не лише теоретичний, а і практичний інтерес, адже дає можливість розмежувати напрями запобіжної діяльності загальних та спеціальних суб'єктів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

Ключові слова: детермінація, причини та умови, кримінологічна характеристика, малолітня дитина, заняття жебрацтвом.

Постановка проблеми. Важливість з'ясування причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні обумовлено такими обставинами: по-перше, це відносно новий для вітчизняної системи кримінально-правової охорони склад злочину (ст. 150-1 КК України доповнено у 2009 р.); по-друге, теорія причинності (детермінації) розглядається в кримінології як один з основних елементів предмета цієї науки; по-третє, з'ясування причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом створює науково обґрунтовані передумови для розроблення та підвищення ефективності системи заходів запобігання цьому негативному (суспільно небезпечному) явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу статті становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені теорії детермінації у кримінології, а також причинам і умовам конкретних злочинів, у тому числі пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, серед яких: О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. В. Дегтярьова, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Лиходей, І. І. Максимів, П. П. Михайленко, В. О. Туляков, В. І. Шакур, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиш та ін.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доречно наголосити на тому, що під час з'ясування причин та умов використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом слід брати до уваги той факт, що досліджені злочини мають змішану природу: загальнокримінальну, вуличну, корисливу, організовану, професійну. Викладене дає підстави констатувати, що зазначена злочинність породжується, як правило, не одним якимось соціальним фактором (наприклад, відсутністю засобів до існування, бездомністю тощо), а цілою низкою різноманітних явищ і процесів. Саме необхідність урахування всього комплексу соціально-економічних, політичних, ідеологічних та інших чинників дасть можливість скласти максимально повну й об'єктивну картину детермінант досліджуваного суспільно небезпечного явища.

Багатоманітність зазначених детермінант обумовила підхід, згідно з яким причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом умовно поділено нами на дві групи: 1) загальні та 2) спеціальні.

Дослідженням встановлено, що загальні детермінанти впливають на кримінальну ситуацію в цілому. На відміну від загальних, спеціальні детермінанти чинять безпосередній вплив саме на

стан, структуру і динаміку використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. До спеціальних детермінантів ми відносимо ті, що напряду впливають з особливостей особи злочинця, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, а до загальних – несприятливі соціально-економічні та інші чинники, а також особливості жертви злочину – відповідної малолітньої дитини.

У зарубіжній кримінологічній літературі можна зустріти й інший поділ причин та умов (детермінантів) злочинів, а саме: зовнішні (об'єктивні – залежність від ситуації в державі, у відповідній сфері суспільних відносин, ефективності функціонування правоохоронних органів та інших інституцій) та внутрішні (суб'єктивні – залежать від особи злочинця та жертви злочину).

Водночас позитивно ставлячись до наявних у кримінологічній науці і практиці вищезазначених класифікацій причин та умов злочинів, ми дотримуємося предметного (за сферою детермінування) підходу до класифікації детермінант досліджуваних злочинів.

Так, з урахуванням цього підходу, спираючись на наявні матеріали кримінальних проваджень та обвинувальних вироків нами виокремлено такі основні групи детермінант використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, як: 1) соціально-економічні; 2) соціально-культурні; 3) організаційно-управлінські; 4) технічні; 5) нормативно-правові; 6) соціально-психологічні.

Соціально-економічні фактори вносять корективи не лише у процеси функціонування країни у XXI ст., а й впливають на стан вчинення злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. До соціально-економічних детермінант, як з'ясовано нами під час дослідження, належать:

1) затьжна економічна криза. Зокрема, скрутне матеріальне становище батьків створює матеріально несприятливі передумови для виїзду їх за кордон на заробітки. Як результат, виникає криміногенна ситуація сімейної бездоглядності, чим і користуються відповідні злочинці, втягуючи малолітніх у злочинну діяльність. Або ж інший варіант: скрутне матеріальне становище в сім'ї змушує батьків працювати на двох або трьох роботах, при цьому не маючи часу займатися вихованням дітей. Не відкидаємо і суто психофізіологічного чинника: втомлюваність на роботі сприяє підвищенню агресивності, що часто виливається на дітей у різних формах (психологічних, фізичних тощо) насильства.

Крім того, мають місце випадки, коли діти, усвідомлюючи скрутну ситуацію в сім'ї через скрутне матеріальне становище, часто викликане пияцтвом батьків, часто самі йдуть жебракувати, кидаючи школу й інші інститути соціалізації [1].

Не можна оминати і проблеми внутрішньої міграції, зумовлені не лише «гібридною війною» на Сході країни, а й зубожінням сільського населення, котре через занепад «українського села» в пошуках кращого життя змушене разом із дітьми мігрувати з сіл у міста, часто не приживаючись у міському середовищі й поповнюючи лави осіб без визначеного місця проживання й інші маргінальні верстви населення. Таким чином поповнюються лави професійних жебраків, а їхні діти (що мігрують разом зі своїми батьками) не стають виключенням, часто будучи одним із засобів досягнення корисливої мети;

2) політична нестабільність. Цей фактор тісно пов'язаний із попереднім і в принципі чинить вплив на наступний, а також загалом на стан функціонування інституцій, відповідальних за боротьбу з такими негативними явищами, як боротьба з бездоглядністю дітей, нагляд за дотриманням батьками обов'язків щодо виховання дітей тощо;

3) збройний конфлікт, що триває уже декілька років на Сході України. Зазначимо, що проведення антитерористичної операції, котра, за висновками експертів, уже набула характеру гібридної війни, сприяє поширенню злочинності та криміналізації різних сфер життя суспільства. Не стала винятком і сфера захисту прав і законних інтересів малолітніх осіб, котрі за бездіяльності владних структур та в умовах відсутності родинного догляду (внаслідок загибелі батьків, зникнення їх без вісти, або суттєвого погіршення матеріального стану) змушені були шукати притулку у криміналізованих структурах або внаслідок зрощення з маргінальним елементом опинилися під впливом таких, результатом чого стало заняття жебрацтвом.

Кореляція перебування держави у стані збройного конфлікту або повоєнного стану з такими соціальними явищами, як дитяча безпритульність, бродяжництво та жебрацтво, є історично

універсальною, що пояснюється циклічністю розвитку історії. На зазначених процесах наголошували дослідники-демографи, соціологи й кримінологи в різні часи.

Також до соціально-економічних детермінант, котрі через механізм формування корисливого мотиву від використання малолітнього в якості жебрака для отримання прибутку, можна віднести такі, котрі виділяються вітчизняними кримінологами щодо корисливих злочинів: високий ступінь поляризації населення за доходами; бідність населення, що визначається на підставі вартості фізіологічно необхідного мінімуму майнової забезпеченості; інфляція як процес та результат знецінення коштів – стан гіперінфляції робить неможливим безконфліктне прилаштування населення до умов життя, які постійно змінюються; безробіття та повна незайнятість окремої частини населення держави, що створює основу масового отримання засобів існування протиправним шляхом [8, с. 108].

Соціально-культурні детермінанти злочинів, пов'язаних із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, зумовлені насамперед особливостями національної культури, менталітетом, психологією нації, домінантною релігією. Ця група чинників скоріше належать до сприятливих факторів, завдяки наявності яких «виживає», «продукує», розвивається той чи інший вид злочинності.

Так, за результатами проведеного дослідження до соціально-культурних детермінантів злочинів, пов'язаних із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, відносимо такі: 1) заклики християнської релігії до вияву милосердя до нужденних, убогих, калік тощо; 2) особливості національної ментальності через віру в такі діяльнісні мотиви, як «з миру по нитці», «все одно хтось допоможе».

До організаційно-управлінських детермінант злочинів, пов'язаних із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, належать такі, як:

1) недоліки діяльності правоохоронних і судових органів щодо запобігання та протидії злочинам, пов'язаним із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

2) недоліки в діяльності інших державних та соціальних інституцій, з-поміж яких доцільно виділити наступні:

а) відсутність державної системи кримінологічного моніторингу різних сфер протиправного (злочинного) способу життя – безперервного спостереження, оцінювання та прогнозування явищ, які спостерігаються в таких сферах, як домашнє насильство, торгівля людьми, інші соціально шкідливі (небезпечні) прояви в межах маргінального середовища;

б) недоліки в діяльності соціальних служб, інститутів навчання й виховання в суспільстві. Зокрема, як відмічає І. І. Максимів, соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» здійснюють притулки для неповнолітніх [10]. Але, на жаль, у більшості діючих притулків для неповнолітніх через скрутне фінансове становище не створено нормальних житлово-побутових умов. Їх матеріальна база вкрай недостатня для організації виховної роботи. Також гострою є проблема укомплектування цих закладів фахівцями, які володіють знаннями й вміннями щодо соціального захисту та психологічної підтримки дитини відповідно до вимог сьогодення. До того ж створена мережа притулків для неповнолітніх як закладів тимчасового перебування дітей, безумовно, не вирішить усіх проблем нужденного дитинства.

Водночас поіменований дослідник зауважує, що з притулків для неповнолітніх діти часто здійснюють втечі, причинами яких є: неможливість дитини адаптуватися до життя в інтернаті; затримка і недостатнє фінансування системи інтернатних закладів. Внаслідок цього діти знов опиняються на вулиці і продовжують антисуспільне життя [5, с. 233].

Також у системі детермінантів дитячого жебрацтва дослідники виділяють послаблену профілактичну, виховну роль школи. Збільшується кількість неповнолітніх, які не навчаються в закладах освіти. Доступність спиртних напоїв, розширення ринку збуту наркотичних речовин – не менш важливі детермінанти, котрі негативно впливають на соціальну поведінку дитини [5, с. 234]. На недоліки у функціонуванні різних соціальних інституцій у детермінаційному комплексі жебрацтва наголошують і зарубіжні вчені, зазначаючи, що причини жебрацтва та ступінь його

поширеності багато в чому пов'язані з особливостями діяльності основних інститутів суспільства і з соціальною політикою держави [4, с. 85].

Зазначена проблема посилюється також тим, що особи, які вчиняють досліджувані злочини, також мають низький рівень освіти. Зокрема, за результатами аналізу 119 обвинувальних вироків, постановлених за ст. 150-1 КК України, нами встановлено, що 62 особи (52,1%) мали неповну (базову) середню освіту.

Погоджуючись із наведеними судженнями, зазначимо, що на усунення вищезазначених детермінант щодо функціонування відповідних соціальних служб мають бути спрямовані загально-соціальні заходи запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;

3) трансформація суспільних інститутів в умовах ринкових відносин негативним чином вплинула на функціонування інституцій (установ, закладів тощо) соціалізації і дозвілля дітей. Як наслідок, ліквідовано (або переведено на платну основу) дитячі та підліткові безоплатні клуби, спортивні секції, гуртки тощо;

4) низький рівень взаємодії правоохоронних органів із соціальними службами та службами зайнятості щодо працевлаштування осіб, зайнятих бродяжництвом і жебрацтвом, на об'єктах народного господарства. На жаль, офіційної статистики за цим напрямом діяльності не виявлено, проте проведений нами моніторинг різних галузей господарства виявив, що праця відповідного підоблікового елемента використовується на них менш ніж у 5% випадків. Натомість позитивний історичний досвід показує, що в СРСР за даними офіційної статистики в 1977 р., тільки органами транспортної міліції була працевлаштована майже третина від загальної кількості працездатних бродяг [3, с. 21].

Окремі дослідники серед детермінантів, найбільш близьких за своєю природою до організаційно-управлінських, також виділяють і технічні [2, с. 112]. Це на нашу думку, пояснюється тим, що технічне (матеріально-технічне) забезпечення є невід'ємною умовою сталого функціонування будь-якого органу, залученого до системи запобігання досліджуваним злочинам – чи то загально-соціального чи спеціально-кримінологічного.

Ми погоджуємося з вищенаведеною позицією кримінологічної науки, у зв'язку з чим, використовуючи наявні теоретико-прикладні напрацювання, стосовно злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, виділяємо такі технічні детермінанти:

1) відсутність єдиної інформаційної бази обліку осіб, які вчиняли подібного роду злочину, відсутність моніторингу їхнього способу життя, перевірки родинних відносин;

2) неналежне матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів, що унеможливорює систематичне патрулювання відповідної криміногенної території, а також інших імовірних об'єктів використання жебраків, а також неналежне оперативно-розшукове покриття важливих у цьому відношенні об'єктів і територій;

3) низький рівень взаємодії українських та іноземних представників правоохоронних органів (зокрема Інтерполом, Європолом) під час виявлення та розслідування транснаціональних злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, використанням їх у злочинній діяльності (в тому числі занятті жебрацтвом).

Нормативно-правові детермінанти досліджуваних злочинів зводяться до наступного:

1) недоліки правового регулювання кримінально-правової охорони малолітньої дитини (відтягнення її в заняття жебрацтвом) та їх вплив на детермінацію досліджуваної злочинності. Зокрема, аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дає підстави говорити про невиправдано м'яке покарання за злочини, передбачені ч. 1 ст. 150-1 КК України (а саме можливість призначення покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років), що унеможливорює ефективну боротьбу з ними на стадії готування (в зв'язку з тим, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності);

2) недоліки чинного законодавства (кримінального, адміністративного тощо). Зокрема, варто наголосити на тому, що законодавство України не визнає заняття жебрацтвом (стосується суб'єкта жебракування) ані злочином, ані адміністративним (чи будь-яким іншим) проступком; до відповідальності (зокрема кримінальної) притягуються лише особи, які втягують неповнолітніх (малолітніх) у зазначену антисуспільну діяльність (ст. 150-1, 304 КК України). Зауважимо, що за

радянських часів за зазначені види діяльності передбачалася кримінальна відповідальність. Водночас до кримінальної відповідальності не притягувалися неповнолітні, пенсіонери, інваліди, вагітні, жінки з дітьми у віці до дванадцяти років.

Відмітимо, що зазначений недолік властивий не лише українському законодавству, а й законодавству ряду зарубіжних країн. Так, російська дослідниця бродяжництва та жебрацтва О. А. Лиходей зауважує, що збільшення кількості бродяг і жебраків пов'язано частково з відміною правових норм, що передбачали застосування репресивних санкцій за заняття бродяжництвом та жебрацтвом [4, с. 3].

За таких сучасних нормативно-правових умов заняття жебрацтвом є одним із видів девіантної поведінки, не будучи при цьому видом делінквентної поведінки, пов'язаної з порушенням правових норм;

3) непослідовність соціального законодавства. Так, наприклад, легше жінку позбавити батьківських прав, при цьому оформити опіку або піклування над дитиною – в декілька разів складніше;

4) недоліки іншого галузевого законодавства. У результаті змін у кримінально-виконавчому законодавстві України, із 2014 р. праця засуджених до позбавлення волі є їхнім правом, а не обов'язком [9]. Як результат такої трансформації, у місцях відбування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, відбулося звуження можливості працевикористання засуджених. Така ситуація логічно призводить, по-перше, до втрати у засуджених потреби в праці, а по-друге, ускладнює набуття ними трудових навичок. Нині, за даними Міністерства юстиції України, залишаються непрацевлаштованими понад 80% працездатних засуджених. Проблема із зайнятістю засуджених до позбавлення волі також ускладнюється й тим, що після звільнення більша частина з незайнятих під час відбування покарання працею осіб не прагне працевлаштуватися, покладаючись на такі варіанти: або утриманство, або задоволення матеріальних потреб злочинним способом. А ті з колишніх засуджених, які бажають працевлаштуватися, часто стикаються з тим, що у процесі проходження конкурсу за роботу з високим рівнем оплати та хорошими умовами праці вони виявляються менш конкурентоспроможними.

І нарешті, соціально-психологічні чинники злочинів, пов'язаних із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, полягають у наступному:

1) криза інституту сім'ї, що виявляється насамперед у системному порушенні прав дитини (жорстоке поводження з дітьми, фізичні покарання, а інколи й сексуальні домагання з боку дорослих). Зазначений чинник підкріплюється негативним явищем латентності в поєднанні з частим небажанням правоохоронних органів та соціальних інституцій втручатися у справи сім'ї, а також небажанням певної частини родичів, інформованих про зазначені асоціальні факти, в силу української ментальності «виносити сміття з хати». До чинників цієї підгрупи слід також віднести небажання батьків займатися вихованням дітей, пияцтво в сім'ях. За таких умов закономірно, що діти надають перевагу життю за межами дому, ночівлі в брудних підвалах, на горищах, вокзалах. Такий спосіб життя дітей є сприятливим у контексті втягнення їх у заняття жебрацтвом;

2) властивість, притаманна девіантним майновим потребам, – досягати мети будь-якими засобами, нехтуючи принципами моралі, поваги до сімейних цінностей, виконанням батьківських обов'язків. Зокрема, одним із проявів зазначеного соціально-економічного чинника є безпосереднє нехтування батьками сімейними цінностями, виправдовуючи це нестачею коштів на різні (часто асоціальні – алкоголь, наркотики, інші корисливі тощо) потреби. Це призводить до такого явища, як «продаж дітей у жебраки» [7]. За такого стану справ справедливо вести мову про один із проявів торгівлі людьми;

3) низький рівень правосвідомості та правової культури, що виявляється в: а) нехтуванні відповідними особами (злочинцями) кримінально-правовими заборонами, які встановлюють відповідальність як за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) загалом, так і за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) зокрема; б) зневажливого ставленні до ймовірності притягнення до кримінальної відповідальності за зазначені злочини; в) незнання батьками (особами, що їх замінюють) наслідків свого недбалою виконання обов'язків із виховання дітей, а також підстав притягнення до різних видів (цивільно-

правової, адміністративної, кримінальної) юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері сімейних правовідносин та належного виховання дітей; г) недовірі громадян до правоохоронних органів, які займаються протидією відповідних злочинів та девіантної поведінки неповнолітніх (малолітніх), у неготовності підтримувати діяльність відповідних суб'єктів запобігання (розслідування);

4) низький рівень суспільної моралі, наслідком чого є факти безпритульності дітей, які позбавлені батьківського піклування, проте у яких залишилися родичі за іншими лініями споріднення. Водночас під час проведеного нами досліджування контакт-опитування різних верств населення, виявлено таку тенденцію: більшість респондентів не готові брати під опіку дітей своїх «дальніх» родичів, аргументуючи це тим, що це є сферою соціальної політики держави й діяльності відповідних установ (будинків дитини, інтернатів тощо);

5) власне психологічні особливості жертви злочину. Ця детермінанта виступає скоріше не причиною, а умовою, адже безпосередньо не спричиняє, а полегшує вчинення відповідного злочину. Так, за слушним висловлюванням вітчизняних дослідників, що «психіка в дитячому віці є ще нестабільною, несформованою повною мірою, і тому дитина легко піддається впливу, як позитивному, так і негативному з боку дорослих» [5, с. 231]. Окрім того, на думку І. І. Максиміва, у більшості важких дітей та підлітків блокована одна із фундаментальних потреб людини, згідно з пірамідою Маслоу [6], – потреба в повазі та любові. Відсутність можливості задовільнити таку потребу «викидає» дитину на вулицю, де вона знаходить те, до чого прагне [5, с. 233].

Висновки. Результати проведеного дослідження, а також наявні наукові дослідження в галузі девіантології та кримінології підтверджують правильність застосування комплексного підходу у вивченні причин девіантної поведінки загалом та злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, зокрема. Також слід урахувувати не лише комплексний характер вищезазначених детермінант, а і їх взаємозв'язок та взаємообумовлений характер.

Аналіз детермінант злочинів, пов'язаних із використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, засвідчує, що в механізмі детермінації зазначених суспільно небезпечних діянь психологічний фактор поєднується з соціально-економічними (у тому числі політичними), організаційно-управлінськими тощо детермінантами та ґрунтується на них. Крайній та найбільш цинічний вияв цього фактору полягає у впевненості батьків із категорії «маргінальних верств» населення у вседозволеності та необмеженості способів використання дітей (або їх жебрацької діяльності) для отримання засобів не тільки для існування, але й для збагачення, в зв'язку з тим, що в свідомості таких осіб наявне викривлене сприйняття законних способів заробляння грошей через працевлаштування або інші форми суспільно корисної зайнятості.

Тут вже можна вести про викривлену ментальність народу, котра полягає в тому, що за умов соціально-економічної, політичної кризи, а також перехідних цінностей багато осіб надають перевагу легкодоступним та вигідним видам діяльності, досягненню успіху будь-якою ціною, часто ігноруючи устої моралі й законності.

Виокремлення вищезазначених детермінант становить не лише теоретичний, а і практичний інтерес, адже дає можливість розмежувати напрями запобіжної діяльності загальних та спеціальних суб'єктів запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні.

Список використаних джерел

1. В Україні зростає кількість безпритульних неповнолітніх // Сьогодні > Головна > Новини України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-rastet-chislo-besprizornykh-nesovershennoletnih-720911.html> (дата звернення: 21.04.2018).
2. Запорожець Р. А. Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Р.А.Запорожець. – Київ, 2017. – 288 с.
3. Калачев Э. В., Клишков Г. Я. Организация борьбы с бродяжничеством и попрошайничеством на объектах железнодорожного транспорта: учеб. пособ. / Э. В.Калачев, Г. Я.Клишков. – Москва, 1979. – 32 с.

4. Лиходей О. А. Девиантное поведение и социальный контроль: на примере бродяжничества и попрошайничества в России: дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04 / О. А.Лиходей. – Санкт-Петербург, 2006. – 374 с.
5. Максимів І. І. Психологічна характеристика об'єктивних причин втягнення дитини у жебрацтво / І. І.Максимів // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 229–235.
6. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – Санкт-Петербург: Евразия, 1999. – 478 с.
7. На Хмельниччині горе-мати продала 4-річного хлопчика в жебраки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/na-hmelnichchini-gore-mati-prodala-4-richnogo-hlopchika-v-zhebraki-1111035.html> (дата звернення: 20.02.2018).
8. Паламар Л. Усунення умов, що сприяють учиненню злочинів, пов'язаних із незаконним отриманням банківських кредитів / Л.Паламар // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3. – С. 106–109.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 43. – Ст. 736.
10. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

**Дан А. В. Причины и условия использования малолетнего ребенка для занятия
попрошайничеством в Украине**

С учетом предметного (по сфере детерминирования) подхода к классификации причин и условий использования малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством в Украине, опираясь на имеющиеся материалы уголовных производств и обвинительных приговоров, выделены такие основные группы детерминант исследуемых преступлений, как: 1) социально-экономические; 2) социально-культурные; 3) организационно-управленческие; 4) технические; 5) нормативно-правовые; 6) социально-психологические. Отмечено, что выделение вышеупомянутых детерминант представляет не только теоретический, но и практический интерес, поскольку дает возможность разграничить направления предупредительной деятельности общих и специальных субъектов предупреждения использования малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством в Украине.

Ключевые слова: детерминация, причины и условия, криминологическая характеристика, малолетний ребенок, занятие попрошайничеством.

Dan A. V. Causes and conditions for the use of a young child to engage in begging in Ukraine

Taking into account the substantive (depending the field of determinism) approach to the classification of the causes and conditions of using a small child for begging in Ukraine, based on available materials of criminal proceedings and sentences, the following main groups of determinants of such crimes are identified by the author: 1) socio-economic; 2) socio-cultural; 3) organizational and managerial; 4) technical; 5) normative-legal; 6) socio-psychological. It is emphasized that the identification of the determinants mentioned above has not only theoretical but also practical interest, since it makes possible to differentiate the areas of preventive activity of general and special subjects of using a small child for begging prevention in Ukraine.

Key words: determination, causes and conditions, criminological characteristics, small child, begging.

Надійшла до редакції 5 червня 2018 р.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**Науково-інформаційний вісник Університету Короля Данила: Журнал.
Серія Право – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-
Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2018. –
Вип. 5 (17). – 181 с.**

Головний редактор –	А. І. Луцький
Відповідальні редактори –	С. О. Короед
	М. І. Луцький

Відповідальна за випуск –	Л. Б. Федик
Дизайн –	І. В. Гребенюк
Комп'ютерна верстка –	І. Г. Петрів
Коректор –	І. В. Данилюк

Підписано до друку 28.06.2018 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 57

Редакційно-видавничий відділ
ПВНЗ Університету Короля Данила

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>